

Küszöb

S. Varga Pál: Ami magyar s ami emberi	3
--	---

Főtér

Ujváry Gábor: A magyar kulturális külpolitika a 20. században	4
---	---

Két beszélgetés a hungarológiáról**Létérdekünk a nemzeti önismeret és öntudat**

S. Varga Pál kérdéseire Görömbei András válaszol	11
--	----

A kultúra változékonysága

Szirák Péter kérdéseire Kulcsár Szabó Ernő válaszol	16
---	----

Macskakő

Borbély Szilárd: Vége ha vége	20
--	----

Azt hiszem én**A legjobb az amikor**

Az Ultraplusz	21
----------------------------	----

Az inkubátor	22
---------------------------	----

Borbély Szilárd: Földi János végtisztessége után történt dolgok	24
---	----

Ottillie Mulzet: „Valóság, rom formájában”

Megjegyzések Borbély Szilárd <i>Halotti Pompa</i> című könyvéhez	32
---	----

Orosz Szilárd: „Betlehowo fölött az ég...”

Borbély Szilárd: <i>Míg alszik szívünk Jézuskája</i>	35
--	----

Lapis József: „Jelekkel vannak tele a napok”

Beszélgetés Borbély Szilárddal	37
--------------------------------------	----

Kapualj**Gellén József-Póczos Rita: Egy nemzeti intézményünk Debrecenben**

A Debreceni Nyári Egyetem – közel a nyolcvanhoz	41
---	----

Kele Csilla: A „keresztyén republika” kincstárnokai

Beszélgetés Gáborjáni Szabó Botonddal	46
---	----

Ifj. Fekete Károly: Nemzeti öntudat és keresztyénség

Gondolatok az V. Református Világtalálkozó és a Bocskai-jubileum kapcsán	49
---	----

Lapis József: A ponyva alatt

77. Ünnepi Könyvhét, Debrecen, 2006. június 8–12.	53
--	----

Árkádok

Vámosy Ferenc: Kultúra, építészeti kultúra, identitás	55
--	----

Berta Erzsébet: Építészet és kulturális identitás

Öt építész válaszol	60
---------------------------	----

Beszélgetés Osskó Judittal	70
----------------------------------	----

Lépcsők**Sári B. László: Egy anakronisztikus regény**

Nádas Péter: <i>Párhuzamos történetek</i>	78
---	----

Balázs Imre József: A tapasztalat megmaradásának elve

<i>Tapasztalatcsere</i> . Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról	81
---	----

Bodrogi Ferenc Máté: A „debreceni iskola” 35. kötete:

Nemzet – identitás – irodalom	86
--	----

Mezei Tamás: Erőszak és terror

A <i>Vulgo</i> új számairól	88
-----------------------------------	----

Műhely

Deréky Pál: Külföldi hungarológiai műhelyek a 21. század elején A magyarságtudomány nemzetközi oktatásának kilátásai és feladatai	91
Péntek János: A magyar nyelv és a hungarológia	96
Gömöri György: Az angliai hungaricumkutatás helyzetéről	99
Hoppál Mihály: Magyar nemzeti jelképek és kulturális identitás	103
Imre Mihály: A bibliai hagyomány hasonmása Oppenheimi Biblia – 1612	108
Percz László: Nemzet és filozófia Kérdések a magyar „nemzeti filozófiáról”	113
Paksa Katalin: Népzene és identitás A népzenei hagyomány szerepe a magyar kulturális identitás kialakításában és közvetítésében	118

Toronyszoba

Cs. Nagy Ibolya: Egy családregény morzsái	122
--	-----

E számunk szerzői:

- Balázs Imre József** irodalomtörténész, Kolozsvár
Berta Erzsébet irodalomtörténész, Debrecen
Bodrogi Ferenc Máté PhD-hallgató, Debrecen
Borbély Szilárd költő, író, irodalomtörténész, Debrecen
Deréky Pál irodalomtörténész, Pécs
Ifj. Fekete Károly református teológiai tanár, Debrecen
Gellén József történész, Debrecen
Gömöri György költő, kritikus, irodalomtörténész, Cambridge–London
Hoppál Mihály néprajzkutató, akadémikus, Budapest
Imre Mihály irodalomtörténész, Debrecen
Kele Csilla újságíró, Debrecen
Lapis József PhD-hallgató, Debrecen
Mezei Tamás egyetemi hallgató, Debrecen
Mulzet, Ottilie fordító, kritikus, Prága–Torontó
Cs. Nagy Ibolya újságíró, Debrecen
Orosz Szilárd PhD-hallgató, Debrecen
Paksa Katalin népzene kutató, Budapest
Péntek János nyelvész, Kolozsvár
Percz László filozófiatörténész, Budapest
Póczos Rita nyelvész, Debrecen
Sári B. László irodalomtörténész, Pécs
Szirák Péter irodalomtörténész, Debrecen
Ujváry Gábor történész, Budapest
Vámossy Ferenc építész, akadémikus, Budapest
S. Varga Pál irodalomtörténész, Debrecen

Magyar vagyok, semmi nem idegen tőlem, ami magyar.

Kegyetlen mondat ez, ugyanolyan kegyetlen, mint az, amely mintájául szolgál.

Hogyan volna vállalható mindaz, amit ember/magyar valaha elkövetett? Nem erkölcsi provokáció a 21. század elején ilyeneket állítani?

Csakhogy e mondat nem erkölcsi normát, hanem tényállást fogalmaz meg. Anynyit állít, hogy mindenhez, ami emberi, s nekem, magyarnak, mindenhez, ami magyar, közöm van. Ha innen közelítjük meg, a tétel erkölcsi kicsengése is megváltozik: amihez közöm van, azért – tetszik vagy sem, elismerem, vagy sem – valahogyan felelősséggel tartozom, s ennek következményei vannak.

De hát végtére is *mi közöm van* mindenhez, ami magyar s ami emberi?

Az ember természettől fogva kultúrlény, hangzik a 20. századi kultúrantropológia alaptétele. Míg az állat számára túlnyomórészt ösztönei értelmezik a külvilágból érkező ingerözünt, az embernek, ennek az ösztönei alapján életképtelen lénynek, a maga teremtette kultúra kínálja a kihívásoknak megfelelő, vagyis értelmes cselekvések mintázatát. A világra jövő emberpalánta végletesen ki van szolgáltatva annak az emberi környezetnek, amelybe beleszületik; a szimbólumokban testet öltő cselekvési mintázat sikeres elsajátítása létkérdés számára.

Az egymással folytonos érintkezésben lévő kisebb életközösségek kicserélik tapasztalataikat; kialakul egy civilizatórikus makroközösség, amely a tapasztalatokat rögzítő szimbólumok közös készlete alapján „Mi”-nek nevezi magát. „Mi” és „Ők” közt átjárható a határ, a tapasztalatok áramlása jelentős, de az idegen kultúrából szerzett tapasztalatnak mindig a saját kulturális mintázat az alapja; saját szükségleteink diktálják, mit és hogyan fogadunk be. Az átadó kultúra olykor rá sem ismerne arra, amit átvettünk tőle.

A legnagyobb „Mi”-csoport, amelyben a kulturális otthonosság érzete tölt el bennünket, a vallási civilizáció (vallásin itt nem hitágazatot, hanem kulturális mintázatot értve) – ám az európai társadalomtörténet úgy hozta, hogy a modern korban a legszélesebb „Mi”-csoport, amely az egyes ember életét orientálja, a nemzet.

Az, ahogyan a gyermek beletanulja magát a világba, azzal jár, hogy az emberi lét minden alapvető kihívására környezetéből

kapja a válaszadás mintáját; ez a minta mélységesen beivódik személyiségébe – s ezzel a mintaközvetítő közösség iránti vonzódás, elkötelezettség is kialakul. Az ember azért ragaszkodik e közösséghez akár a józan ész ellenére is, mert ösztönösen érzi, hogy életképességét neki köszönheti. S ez azt is jelenti, hogy bármely tág legyen is a világ, melyet később megismer, az emberlét egyetemessége ténylegesen, megélhetően csak saját kultúrájában van adva számára. A napkelte s a napnyugta, a felelősség és az áldozat, az élet és a halál saját nyelvén szól hozzá.

Az emberi egyetemesség minden kultúrában máshogy testesül meg. Az interkulturális, nemzetek közötti kommunikációnak ez a legelemibb kihívása. Abban bízhatunk, hogy remény reményt, szenvedés szenvedést talán megszólíthat.

A nemzet mint civilizatórikus makroközösség működésében Európa-szerre zavarok vannak. Az individualizmus és a vele egy tőről fakadó univerzalista utópizmus kétszáz éves uralma alatt azt próbálta elhitetni velünk, hogy az ember eredendő kollektivitása kiküszöbölhető. Ezzel azonban csak azt érte el, hogy árnyékában elburjánzott, elvadult a közösségi készletek vegetációja. A kertészek aztán abban a képtelenségben vélték megoldást találni, hogy akkor ezt az eredendő kollektivitást mint gyomnövényt ki kell irtani.

Nálunk tetézte a bajt, hogy a magyar nemzet mint civilizatórikus makroközösség a történelmi megrázkódtatások során elveszítette azt a képességét, hogy eleven kisközösségeinek tapasztalatai között közvetítsen, ezeket a közös kulturális mintázatba integrálja. Márpedig ha a felnövekvő nemzedékekben nem alakul ki a mintaadó közösség egésze iránti vonzalom, ha nincsenek közös örömök és szenvedések, nemcsak belül támadnak zavarok, de a nemzetek közötti kommunikációban is. Aki soha nem érzett büszkeséget, szégyent azért, mert nemzetéhez tartozik, vagy aki ilyen érzéseiből a nemzet bizonyos csoportjait kizárja, az sohasem lesz képes arra, hogy más nemzetek örömeivel és gyászával párbeszédre lépjen. Sohasem lesz képes arra, hogy nemzete felelősségét személyes felelősségének tudja.

Akinek nincs ép nemzeti öntudata, abból sohasem lesz valamirevaló kozmopolita.

Az előzmények

Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatainak fejlődésében már a 12. század végétől nagy szerepet játszottak a külföldi – kezdetben az olasz és a francia, a 14. századtól a közép-európai (prágai, és bécsi), a 16-tól pedig a német, a holland és a svájci – egyetemeken tanuló fiatalok. Ők a közép- és a kora újkori magyar egyetemalapítási kísérletek megghiúsulása miatt kizárólag külföldön képezhették magukat tovább. Így volt ez 1635-ig, a nagyszombati tudományegyetem alapításáig. Részben azonban ezután is, hiszen ez az intézmény egymagában képtelen volt ellátni a magyarországi felsőoktatási igényeket. A diákok külföldi egyetemjárása még a 20. században is jelentős volt.

A peregrináció mellett a magyar tudományos és kulturális külpolitika szempontjából nagy jelentőségük volt azoknak az intézményeknek, amelyeket a 19. század közepétől külföldön hoztak létre a magyar kultúra és tudomány népszerűsítésére, a magyar célokat szolgáló kutatások körülményeinek biztosítására. Ezeknek két fő formájuk volt: a magyar állam – esetleg magánszemély – alapította, illetve a külföldi fenntartású, de többnyire magyar támogatást is élvező intézetek. Az előbbieket közé tartozik a bécsi Pázmáneum (1623), majd a modern tudományos szervezési elképzelésen nyugvó Római Magyar Történelmi Intézet (1895). Mindkettő magánkezdeményezésre, Pázmány Péter érsek, illetve Fraknói Vilmos püspök-történész tervei alapján jött létre, s még napjainkban is működik. Ide sorolhatjuk a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézetet (fennállt 1917–1918 között), majd a két háború közötti Collegium Hungaricumokat (1924: Bécs és Berlin, 1927: Róma). Ezek külföldön működő magyar állami intézmények voltak.

A 19. századtól kezdve ugyancsak működtek külföldön magyar egyetemi nyelvtanfolyamok, lektorátusok és tanszékek. Ezek azonban nem magyar, hanem külföldi alapításúak voltak. Magyar érdekeket is szolgáltak azonban, hiszen a magyar nyelv, kultúra és tudomány nemzetközi megismertetésében fontos szerepet játszottak.

A kezdetek – az első világháború előtti időszak

Magyarország az új Európa kialakulásának korában, az 1526-os mohácsi vésztől az 1918-as I. világháborús összeomlásig, négy évszázadon át nem volt független

állam. Belügyeit többé-kevésbé önállóan intézhette, ám külpolitikailag a Habsburg Monarchia nagyhatalmi politikájának volt alárendelve.

Önálló magyar kultúrpolitikáról csak az alapvető polgári szabadságjogok kivívása után, azaz 1848/49-ben, majd 1867-től beszélhetünk. Ez azonban 1867 után is csak korlátozottan érvényesülhetett a külföld irányában, a külügyek Ausztriával való „közössége” miatt. Ugyanakkor a kiegyezés korának nagy magyar államférfiai, Eötvös József és Trefort Ágoston fölismerték, hogy a külföldi tanulmányutak támogatásában s ezzel a magyar-nyugat-európai kulturális és tudományos kapcsolatok ápolásában jelentős részt kell vállalnia az államnak. Ezért a magyar kormány költségvetésében 1868-tól kezdve találkozzunk a kultusztárcánál külföldi ösztöndíjakra – mindenekelőtt a diploma utáni továbbképzésre – elkülönített tételekkel. Ezek elsősorban a hazai tanár- és a tanítóképzés színvonalának emelését, az egyetemi és a főiskolai tanári kar utánpótlásának biztosítását, a legmodernebb kutatási módszerek meghonosítását szolgálták. A kulturális külpolitika tehát nem a külföldi terjeszkedést, inkább a belső megerősödést segítette. Évente átlagosan 15–20 fő kapott külföldi ösztöndíjat. Többségük Ausztriában, Németországban, Franciaországban és Olaszországban – a magyar diákok által addig is a leglátogatottabb egyetemeken – tanult és kutatott. Különösen népszerűvé vált a 19–20. század fordulóján a világ akkor talán legrangosabb univerzitása, a berlini. A budapesti tudományegyetemről utaztak ki a legnagyobb számban állami ösztöndíjasok.

A szervezett ösztöndíjakció megindítása és a tervszerű külföldi tudományos kutatómunka szükségességének fölismerése Fraknói Vilmos és Klebelsberg Kuno érdeme volt. Fraknói a vatikáni levéltár magyar vonatkozású anyagában végzett bűvárkodásai során, Klebelsberg pedig 1917-ben – mikor a Magyar Történelmi Társulat elnökévé választották, a külföldön folytatandó magyar levéltári föltárásokat szorgalmazva – ébredt rá, hogy egységes irányítású, több ember munkáját koordináló intézetekben jóval eredményesebben lehet külföldön, de persze belföldön is dolgozni.

Fraknói Vilmos római villájában 1895-től fogadott a magyar egyháztörténettel foglalkozó, alapítványi ösztöndíjakkal Rómában tartózkodó tudósokat. A villát 1912-ben a magyar államnak ajándékozta. A kultusztárca által fenntartott, az MTA

irányította Római Magyar Történeti Intézet 1914 októberére tervezett ünnepélyes megnyitója azonban a világháború kitörése miatt meghiúsult.

Klebelsberg Kuno szervezte meg az 1917 januárjától 1918 szeptemberéig, a háborús összeomlásig főnnálló Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézetet, melynek ügyvezető alelnöke is volt. 1918 előtt ez volt az egyetlen, magyar állami tulajdonban lévő, ösztöndíjasokat fogadó, folyamatosan működő külföldi tudományos intézetünk.

A magyar kultúrpolitika a dualizmus idején szembesült először a magyar mint idegen nyelv oktatásának problémájával is. Hiszen külföldön több egyetemen hirdettek magyar kurzusokat, belföldön pedig az 1868-as nemzetiségi törvény értelmében a nemzetiségi iskolákban kötelezővé vált a magyar nyelv, illetve egyes tantárgyak magyar nyelven történő oktatása.

A külföldi egyetemeken különböző okokból – az egyazon birodalmon belüliség (Bécs, Prága), a nyelvrokonság (Helsinki), illetve az „érdekesség” vagy az illető oktató érdeklődése (Uppsala és Párizs) miatt – alakultak az első magyar tanszékek. Történetükben az áttörést az 1916-ban Berlinben alakult magyar szeminárium (1917-től már Magyar Intézet) hozta. Ezt minden idők legkiválóbb magyar kulturális diplomatája, Gragger Róbert létesítette és fejlesztette tovább. Jó barátja, a két világháború közötti időszak egyik legtekintélyesebb tudánypolitikusa, Carl Heinrich Becker (néhány éven át egyben porosz kultuszminiszter) segítségével; 1922-től már a magyar kultuszminiszter, Klebelsberg Kuno támogatásával is. Az intézetet a két világháború között maguk a németek is a berlini egyetem bölcsészkarának egyik legjobban felszerelt és működő tanszékeként tartották számon. Ezért joggal tekintik mindmáig követendő példának és mintának a külföldi magyar tanszékek.

A magyar kultúrpolitika és a két világháború közötti magyar intézetek, tanszékek alapítása

Az I. világháború előtt a magyar érdekek egybeestek az osztrák–magyar külpolitika fő céljával, a status quo megőrzésével. 1918 után a magyar külpolitika önállóvá vált ugyan, de mozgástere szűkös volt. Ezért felértékelődött a „klasszikus diplomáciánál” nagyobb szabadságot biztosító kulturális külpolitika szerepe. A külpolitika pedig ekkor már nem az adott helyzet

– a békediktátumok teremtette viszonyok – fenntartását, hanem éppen azok megváltoztatását tekintette fő feladatának.

Az utódállamok minden tekintetben igyekeztek elszigetelni a több évszázada vágyott önállóságát szörnyű áron, az ország szétszaggatása révén visszanyert Magyarországot. E törekvésük azonban csak politikai és gazdasági szempontból lehetett igazán sikeres, kulturális téren sokkal kevésbé. Már csak a környező államokban maradt magyarok milliói miatt is, hiszen az ő identitásuk a magyar nyelvhez és a magyar kultúrához kötődött. Nyilvánvaló volt tehát, hogy a kényszerű körbezártságból a kultúrpolitika terén lehet a legegyszerűbben kitörni.

Trianon után a magyar kulturális politikát Klebelsberg Kuno a konzervatív reform szellemében szervezte újjá. Ez a jórészt német indíttatású – mindenekelőtt Adolph von Harnackra, Friedrich Schmidt-Ottra és Carl Heinrich Beckerre hivatkozó – program igényes és nagyratörő volt. A sokak szerint életképtelen Magyarország konszolidálásának és fejlődésének alapját a tervszerű, valamennyi fontosabb területre: a köz- és a felsőoktatásra, a tudományra, a művészetekre és a népművelésre, a testnevelésre, az egyházakra és a médiára is kiterjedő, valamennyi társadalmi réteget érintő kulturális és tudománypolitikában határozta meg.

Klebelsberg szerint nemcsak a széttagolt magyarság egységes kultúrnemzetként történő elismertetése és összetartása volt a feladat, hanem a dualizmus idején egyre romló külföldi megítélésünk javítása, a legjobb értelemben vett külföldi kulturális propaganda beindítása, a magyarság megismertetése is. Koncepciójában ezért a kulturális külpolitika kitüntetett helyet foglalt el. Hitt abban, hogy az akkori egész magyar társadalom által elfogadott politikai cél, a revízió, leginkább a sikeres kulturális külpolitika révén valósítható meg. Természetesen a „klasszikus” külpolitika hathatós segítségével. Programjának fő tartópillérei voltak: 1. a külföldi magyar intézetek, tanszékek, lektorátusok hálózatának bővítése; 2. a korábbinál tudatosabb, az elitképzés céljait szolgáló állami ösztöndíjakció beindítása; 3. a külföldi magyarság kulturális azonosságtudata megőrzésének anyanemzet általi segítése; 4. Magyarország kultúrájának, tudományos értékeinek széles körű külföldi megismertetése. Nagyravágyó – olykor a valóságtól elrugaszkodó – terveit a korszak másik nagy tudánypolitikusa,

Hóman Bálint is követte és – számos külföldi magyar tanszék, lektorátus alapításával – kiegészítette.

A húszas években Klebelsberg kezdeményezésére a gazdasági nehézségek ellenére is egymás után alakultak a „magyar kultúra külföldi őrszemei”. A bécsi és a vatikáni levéltárakban őrzött magyar vonatkozású anyagok föltárására, összegyűjtésére és kiadására jött létre 1920-ban a bécsi, 1923-ban pedig – a Fraknoi-féle, 1895-ben alapított intézet jogutódjaként – a római Magyar Történeti Intézet. Hozzájuk hasonlóan a magyar állam tulajdonában voltak az 1924-ben Bécsben és Berlinben, majd az 1928-ban Rómában megnyílt Collegium Hungaricumok, amelyek ösztöndíjakat fogadtak, illetve felolvasóesteket, kiállításokat, filmvetítéseket, tudományos előadásokat is szerveztek a magyar kultúra népszerűsítésére. A Párizsban tanuló magyar ösztöndíjas hallgatók istápolására 1927-ben állította föl a kultuszminisztérium a Magyar–Francia Egyetemi Tájékoztató Irodát (1933-tól: Franciaországi Magyar Tanulmányi Központ). A külföldi ösztöndíjasok magyar intézettel nem rendelkező városokban és országokban – 1924-től az USA-ban, 1925-től Franciaországban és Angliában, 1926-tól pedig Svájcban is – kutathattak a magyar kormány támogatásával.

Minden egyes intézetnek megvolt a maga egyéni arculata. Mindegyik olyan szakirányok ösztöndíjasait fogadta, amelyek az illető városban világszínvonalon álltak vagy a magyar nemzeti tudománysszakok szempontjából voltak fontosak. Bécsbe elsősorban a legtágabb értelemben vett történettudomány, illetve az orvosi szakok, Berlinbe a műszaki és a természettudományok, Rómába pedig a művészeti élet és az egyháztörténet képviselői érkeztek. Ezen túl – ugyanilyen elvek alapján – számos országba eljutottak még a magyar állam ösztöndíjasai, Nyugat-Európától kezdve az USA-n át egészen Japánig.

Az ösztöndíjakció rendkívül sikeres volt. Az egy esztendő vagy annál hosszabb időt külföldön töltő fiatalok ráadásul nemcsak tudásukat mélyítették, de többnyire megtanulták kívülről is szemlélni hazájukat. Közvetlenül érzékelték, hogy más nemzetbeliek mit, miért és hogyan gondolnak Magyarországról. Szembesültek az „idegen” kultúrákkal, alkalmuk nyílt tudományos és kulturális párbeszédet folytatni más nemzetbeliekkel. Ezáltal pedig olyan külföldi kapcsolatokra tettek szert, amelyeket életük végéig, nem csak a saját, de hazájuk érdekében is kamatoztathattak.

Klebelsberg tehát elérte a célját. Hiszen, mint többször kijelentette: egy Magyarország nagyságú állam sikeressége körülbelül 3000 főnyi, rendkívül jól képzett értelmiségi vezető képességein múlik. Ő ezt a 3000 főnyi, a nemzetközi porondon is érvényesülni, tárgyalni és viselkedni tudó elitréteget szerette volna a külföldi továbbképzés révén fölnevelni. Ez részben sikerült is, hiszen a két világháború közötti időszakban összesen körülbelül 2800 magyar fiatal jutott ki ösztöndíjjal külföldre; mintegy háromnegyedük a magyar állam jóvoltából.

A magyar kulturális diplomácia húszas évekbeli egyik legnagyobb fegyverténye Bécshez, az ottani Magyar Történeti Intézethez és Collegium Hungaricumhoz, illetve a magyar követséghez kötődik. 1927. január 1-jén lépett életbe az a titkos, máig érvényben lévő badeni levéltári egyezmény, amely példa nélküli a nemzetközi megállapodások sorában. Hiszen egy történeti értékében igen becses, a levéltárosok és történészek nemzedékeinek hosszú időre kutatómunkát biztosító irategyüttest nyilvánított Ausztria és Magyarország „közös szellemi tulajdonává”. A megegyezés értelmében 1. Magyarország visszakapta a csak magyar vonatkozású aktákat az egykori bécsi központi levéltárakból; 2. a két állam közös tulajdonába kerültek a továbbra is Bécsben őrzött, a központi államigazgatás 1526–1918 közötti, legalább részben magyarországi hatáskörű szerveinek működése során keletkezett állagok; 3. állandósították a magyar érdekeket képviselő bécsi magyar levéltári delegáció intézményét. Néhány évvel később, a múzeumi és a könyvtári területet érintő 1932-es velencei egyezményben is hasonló rendelkezéseket fogadtak el. Ebben tételszerűen felsorolták azon műkincseket, kódexeket stb., amelyeket a két állam egymásnak átadott. Az osztrákok által visszaszolgáltató anyag sokszorosa volt a Magyarországtól kapottnak. Több mint harminc Corvina, sok értékes kézirat, festmény, szobor, műtárgy került vissza Magyarországra. Ezeket a kincseket 1933-ban reprezentatív kiállításon mutatták be a Nemzeti Múzeumban. Ugyanakkor számos, szintén közös szellemi tulajdonként megjelölt könyvtári és múzeumi anyag maradt Bécsben. Ezek sorát ugyanúgy szabályozták, mint a levéltári aktákat: a „közös” múzeumi anyagért a magyar múzeum megbízott is felelős volt. 1935-től egyébként a Collegium Hungaricum és a Gróf Klebelsberg Kuno Bécsi Történetkutató Intézet igazgatói tisztét, a le-

véltári és a könyvtári-múzeumi delegáció vezetését egyetlen kiküldött, Miskolczy Gyula, a kiváló történész töltötte be. Míg a levéltári megállapodás ma is érvényes, a múzeumi és könyvtári egyezményről 1948 – Miskolczy kényszerű távozása – után „megfeledeztek”.

A kulturális külpolitika ekkor kezdett foglalkozni a külföldi magyarság összefogásával és támogatásával is. A Külföldi Magyarok Szövetsége és a *Külföldi Magyarság* című lap 1920-as indításával, adományokkal, könyvküldeményekkel, majd a Magyarok Világszövetsége 1938-as alapításával igyekeztek az óhaza iránti érzéseket, a magyar identitást ápolni. A kétoldalú kulturális és tudományos kapcsolatokat pedig olyan társaságok erősítették, mint az 1920-tól működő Corvin Mátyás Magyar-Olasz Tudományos, Irodalmi, Művészeti és Társadalmi Egyesület, az 1925-ben létrejött Finn-Észt-Magyar Szövetség vagy a finnugor tanügyi kongresszusok – melyek közül az 1928. évit Budapesten rendezték – 1921-ben induló sorozata. A nyelvrokonaink és a vélt turáni, keleti, sőt távol-keleti „fajrokonaink” iránti érdeklődés egyébként az egész korszakban erős volt, főként a Nyugatból való kiábrándulás következményeként.

Ennél is fontosabbak voltak azonban a külföldi egyetemeken szervezett tanszékek és lektorátusok. Működésükbe Magyarország ugyan kevésbé szólhatott bele, tervszerű támogatásukkal lehetősége nyílt bizonyos befolyás megszerzésére. Mivel külföldi alapítású intézmények voltak, a kultúrán keresztüli politikai propaganda vádja sem fogalmazódott meg velük szemben – ahogyan ez néha a külföldi magyar intézetek esetében megtörtént.

Míg a húszas évek főként a külföldi magyar intézetek, a harmincasok a külföldi magyar tanszékek, lektorátusok alapításának időszaka volt. Ebben a kiváló középkortörténész, 1932-től 1942-ig – rövid megszakítással – pedig miniszter, Hóman Bálint jeleskedett. Ő azt gondolta, hogy a magyarok összearzátsága a Collegium Hungaricumokban inkább hátrány, mint előny a nyelvtanulás és az önálló külföldi életvitel szempontjából. Fenntartotta őket, de nem fejlesztette tovább. A magyar tanszékek, lektorátusok támogatására viszont annál nagyobb gondot fordított. Többségük az ő minisztersége alatt jött létre, jelentős magyar segítséggel. Neki köszönhető a külföldi magyar intézményrendszer teljes kiépülése, a hungarológia hazai háttérbázisának kialakítása.

A kulturális külpolitikában már Klebelsberg alatt is a nagy múltú német-olasz-osztrák orientáció érvényesült. A német-barátnak ismert – ám éppen a kulturális külpolitika területén a németekkel többször szembekerülő – Hóman azonban komoly és részben sikeres kísérleteket tett francia, amerikai, angol kapcsolatok kiépítésére, továbbvitelére is.

Hóman a kétoldalú, tudományos, kulturális és oktatási együttműködésről szóló megállapodásokban a külföldi magyar intézetek, tanszékek, lektorátusok fenntartását és zavartalan működését is biztosítani kívánta. 1935-ben Lengyel- és Olaszországgal, illetve Ausztriával, 1936-ban, majd 1940-ben Németországgal, 1938-ban Észt- és Finnországgal, Japánnal, végül 1941-ben Bulgáriával kötött ilyen szerződést. E szerződésekben rögzítették a felek tudósainak látogatását, a diákcsereit, az ösztöndíjasok kölcsönös kiküldését, a tudomány, az irodalom, a művészet, a rádiózás és a sport terén adódó együttműködési lehetőségeket. Többszörösen paritásos alapon megemlékeztek a magyar tanszékekről és lektorátusokról.

1942-ben már 7 külföldi egyetemi magyar intézetet, 31 lektorátust, 2 magyar előadói státuszt, 1 magyar nyelvtanfolyamot, 6 magyar tanszéket és 1 magyar tanulmányi központot, azaz összesen 48 intézményt regisztráltak. Közülük több még szervezés alatt állt – és később sem nyílt meg. Volt olyan is, amelyik szüneteltette a tevékenységét, mivel a fogadó ország hadban állt Magyarországgal (London). A 48 egyetemi képviselő mellett még 3 Collegium Hungaricumot (Bécs, Berlin, Róma), 2 magyar könyvtárat (London, New York), 2 magyar intézetet (München, Párizs), 1 magyar egyházi intézetet (Róma), 4 magyar kultúrintézetet (Berlin, Milánó, Róma, Stockholm), 1 magyar-olasz iskolát (Milánó), 2 magyar történelmi intézetet (Bécs, Róma) és 1 tudományos társaságot (bolgár-magyar) tartottak számon, azaz összesen 64 külföldi magyar kulturális és tudományos képviselő létezett.

A háború kitörése után a kulturális külpolitika szerepe ismét növekedett. Magyarország itt a nagypolitikánál szabadabban bizonyíthatta, hogy nem önkéntes partner, hanem „vonakodó csatlós” a Harmadik Birodalom oldalán. A majdani békekötésre készülve pedig igyekezett – különösen a semleges országokban – az egyoldalú propagandától mentesnek, pártatlannak látszani, hogy kedvező képet közvetítsen ma-

gáról. Ez a törekvés a német megszállásig, 1944 márciusáig következetes volt.

A két világháború közötti időszak kulturális külpolitikáját érdekes kettősség jellemzi. Az eredmények lenyűgözőek voltak, gyakorlati hasznuk azonban igen kevés. A Collegium Hungaricumokból hazaérkező, jól képzett fiatalok hiába kerültek be az értelmiségi és az igazgatási elitbe. Hiába sikerült a külföldi magyar tanszékeken, lektorátusokon sok külföldi fiatalat a magyar nyelv és kultúra szeretetére nevelni, megismertetni őket Magyarországgal. Magyarország ugyanis a harmincas években politikai kényszerpályára került, a korszerűtlen társadalomban korszerű eszközökkel dolgozó kultúrpolitika mozgásteret így korlátozott volt. Ugyanakkor a Klebelsberg és Hóman által – napjainkénál sokkal szerényebb eszközökkel – kezdeményezett és kivitelezett kultúrpolitika mindenben megfelelt az akkori európai követelményeknek és színvonalnak.

Az értékőrző nyitottságtól a szellemi bezárkózáson át az újabb lehetőségekig – a külföldi magyar intézetek és tanszékek 1945-től 1989-ig

A újabb vesztes háború után a magyar kulturális külpolitika hasonló helyzetben volt, mint negyedszázaddal azelőtt. A magyarok nemzetközi megítélése megint a mélypontra zuhant. 1948-tól pedig, a kommunista hatalomátvétel következtében, a két világháború közöttinél jóval szűkebb tere maradt az önálló politikának. Az ideológia viszont sokkal inkább meghatározta külpolitikai vonalvezetését, mint bármikor korábban.

1945-től 1947-ig a kulturális külpolitika ismét komoly, részben a „nagydiplomáciát” pótló és segítő szerepet kapott. Keresztury Dezső, a kiváló kultuszminiszter, egykori bécsi és berlini Collegium Hungaricum-ösztöndíjasként, majd a berlini egyetem Magyar Intézetének lektoraként jól tudta, miért fontosak külföldi intézeteink. 1947 tavaszán még mindig 50 magyar tudományos és kulturális képviselőt tartottak számon a határainkon túl, ami azt jelzi, hogy igyekeztek megőrizni a háború előtti állapotokat.

A Kisgazdapárt balszárnyához tartozó Ortutay Gyula minisztersége (1947–1950) azonban a magyar tudománypolitika és nemzetközi kulturális kapcsolataink teljes szovjetizálását hozta. Az egyirányú kulturális politika a nem szocialista országokban lévő magyar intézmények támogatását

fokozatosan megszüntette, vezetőiket hazarendelte. 1949-ben, a Kultúrkapcsolatok Intézetének megalapításával, majd a nyugati országokban lévő magyar intézmények tudományos munkájának megszüntetésével – illetve ezek politikai célokra történő felhasználásának szorgalmazásával – lezárult e folyamat.

A kulturális külkapcsolatokat ekkortól a Külügyminisztériummal egyetértésben a Népművelési Minisztérium irányította, a Kultúrkapcsolatok Intézetén keresztül. Ennek feladata a magyar kultúra külföldön, más népek kultúrájának Magyarországon történő ismertetése és népszerűsítése, a kulturális egyezmények előkészítése és végrehajtásának elősegítése, a tudományos és a művészeti kapcsolatok ápolása volt. Tevékenysége, különösen az ötvenes, a hatvanas és a hetvenes években legalább annyira belügyi és titkosszolgálati jellegű volt, mint külügyi, kulturális vagy tudományos. Az intézet 1962-től Kulturális Kapcsolatok Intézete néven működött, egészen 1989-ig. Bár vezető szerepét megőrizte, működése több szakaszra tagolható.

Az 1947-et követő másfél évtized a teljes leépülés kora. Történelmi kapcsolatainkról megfeledeztek a politika akkori irányítói. Igaz, új „barátainkkal”, a „szocialista” országokkal annál élénkebbé vált az érintkezés. A hidegháborús légkörben azonban az ideológiai ellentétek határozták meg kulturális életünket is. Tájékozódásunk beszűkült és egyoldalúvá vált. Nemcsak Nyugat-Európa felé volt tilos érdeklődnünk – kivéve persze az ottani kommunista szellemi javakat –, de saját múltunktól és értékeinktől is igyekeztek megfosztani minket. A magyarságtudomány és a hungarológia emlegetése jobb esetben is a nacionalizmus, a sovinizmus vádját vonta maga után. A szomszédok „érzékenységének” tiszteletben tartása fontosabb volt, mint saját érdekeink védelme.

Így érthető, hogy a megmaradt külföldi magyar intézetek – a bécsi, a római és a párizsi – jogilag továbbra is léteztek ugyan, ám gyakorlatilag semmilyen érdemi munkát nem végeztek. A nyugat-európai magyar szakirányú oktatás egyetemi műhelyei pedig megszűntek vagy – mint például az olaszországi magyar tanszékek, a göttingeni finnugor tanszék stb. esetében – magyar támogatás nélkül, „emigránsok” vezetésével működtek tovább.

A kulturális külpolitikában csak 1963 jelent fordulóponthoz, 1956 néhány napja ugyanis nem hozhatott változást. 1956 után pedig – mivel a „magyar kérdés” ENSZ-

béli fenntartása miatt Magyarország nemzetközi elfogadtatása is nehézségekbe ütközött – a külpolitika nem foglalkozott a külföldi magyar kulturális intézmények ügyével (vagy ha mégis – mint a bécsi Collegium Hungaricum otthonának, Bécs egyik legszebb barokk műemlékének, a Testórpalotának 1961-es eladásakor –, abban nem volt köszönet). Ez a helyzet 1963 után gyorsan változott. Magyarország, elsőként a szocialista országok közül, kapcsolatokat keresett Nyugat-Európával. A régi, két világháború között is jól bevált recept – miszerint a külpolitika sikerét könnyíthetik a zavartalan kulturális kapcsolatok – ismét előkerült. Magyarország, szigorú politikai ellenőrzés alatt ugyan, egymás után kötött kétoldalú kulturális, tudományos és oktatási megállapodásokat az európai „tőkés országokkal”. Finnországgal 1959-ben, Belgiummal és Olaszországgal 1965-ben, Franciaországgal 1966-ban, Nagy-Britanniával 1967-ben, Hollandiával, Norvégiával és Ausztriával 1969-ben, Dániával 1971-ben, az USA-val, a Német Szövetségi Köztársasággal – egy évvel előbb, mint a Német Demokratikus Köztársasággal! – 1977-ben és így tovább. Az egyezmények többségükben a magyar támogatással (újra)alakítandó magyar tanszékekről és lektorátusokról is rendelkeztek.

A magyar emigrációval való kapcsolatkeresés – ami elképzelhetetlen lett volna az ötvenes években –, ha részben politikai okokból és „fellazítási” szándékból is, de szintén ekkor kezdődött. A külföldön élő, jórészt másod- és harmadgenerációs magyar fiatalok – többségükben az '56-os menekültek gyermekei – azonosságtudatának és anyanyelvének megőrzése magyar szempontból is fontossá vált. 1970-től rendeztek anyanyelvi konferenciákat, általuk indították az anyanyelvi mozgalmat. A balatoni táborok, a Sárospataki Nyári Kollégium, magyar nyelvtankönyvek szerkesztése, a *Nyelvünk és kultúránk* folyóirat (1971-től), a külföldön magyart oktató pedagógusok továbbképzése és a néptáncmozgalom külföldi magyarok közötti terjesztése a Kárpát-medencén túli magyarság egy részét a korábbinál jóval szorosabban kötötte az anyaországhoz. A „tőkés” és a „szocialista” rendszer egymásrautaltságát hangoztató „békés egymás mellett élés” gyakran ismételt jelszava legalább e tekintetben megvalósult. Úgy tűnt, egy politikával és ideológiával átítatott korban Magyarországon is lehet politikamentesnek maradni. (Igaz: e „politikamentesség” gyakran határozott politikai célokat szolgált.) „Mi vagy meg-

maradunk kapcsolatban a szocialista Magyarországgal, vagy nem maradunk kapcsolatban Magyarországgal – fogalmazta meg az együttműködés lényegét 1970-ben, az I. Anyanyelvi Konferencián Sinor Dénes, a bloomingtoni Indiana Egyetem orientalista professzora. – A másik oldalról nézve: az anyaország vagy elfogadja, hogy mi úgy élünk, ahogy élünk, vagy elveszít minket.” Vagy ahogy az emigráció oldaláról, ettől kissé eltérően, a Magyarországra vissza már soha sem térő Kovács Imre mondta: „erről a Magyarországról már nem jönnek el, de erre a Magyarországra még nem megyek vissza”.

Bár a negyvenes évek végétől a geopolitikai okok, a hidegháború miatt szinte valamennyi nyugat-európai, magyar szakirányú oktatást folytató egyetemi intézmény megszűnt, néhány – magyar állami támogatás nélkül, a fogadó intézményre utaltan – folytatta tevékenységét. A „baráti országokban” ugyanakkor új tanszékek alakultak. A hatvanas évek közepétől pedig egymás után jöttek létre a nyugat-európai magyar egyetemi képviseltek – jórészt ott, ahol a két világháború között is léteztek. Többségük magyar segítséggel, kétoldalú nemzetközi egyezmények alapján, a magyar kulturális külpolitika viszonylagos függetlensége nyomán. Ennek – meg persze egy olyan római magyar vendégprofesszornak, mint Klaniczay Tibor – köszönhetjük, hogy a hetvenes évek végétől megint lehetett – igaz, még csak félve – hungarológiról és e területen a széles nemzetközi összefogás szükségességéről beszélni. És azt is, hogy ennek eredményeképp 1977-ben létrejöhetett a Nemzetközi Magyar Filológiai (2002-től Nemzetközi Magyarságtudományi) Társaság.

A külföldi magyar intézetek hálózata is folyamatosan bővült. A hidegháborús időszakban is meglévő, bár érdemi tevékenységet nem folytató bécsi Collegium Hungaricumon, római Magyar Akadémián és párizsi Magyar Intézeten kívül 1948-ban Szófiában és Varsóban – mindkét fővárosban voltak az előzményei –, majd 1953-ban Prágában, 1970-ben Kelet-Berlinben, 1974-ben Kairóban alakultak intézetek. Jelenleg 17 országban 19 intézet működik. Ezek közül az öt Collegium Hungaricum, a két világháború közötti hagyományokat követve, tudományos feladatokat is ellát, ösztöndíjakokat is fogad (Bécs, Berlin, Moszkva, Párizs és Róma), a többi (Brüsszel, Bukarest, Helsinki, Kairó, London, New York, Pozsony, Prága, Sepsiszentgyörgy, Stuttgart, Szófia, Tallinn, Új-Delhi, Varsó) csak kultúraköz-

vetítéssel foglalkozik. Érdekes a Münchener Magyar Intézet helyzete. Az 1963-ban alapított tudományos intézetet 1999-től – mintegy negyedrészen – a magyar állam is támogatja, azzal a céllal, hogy kulturális rendezvényeket is szervezzen. Azt hiszem, a jövő éppen az ilyen, vegyes finanszírozású intézményeké. Ezért tartom elhibáztattnak, hogy a magyar fél néhány év után igyekszik csendesesen „kivonulni” a müncheni intézetből.

A hetvenes évek közepén már több mint 50, a nyolcvanas évek elején 75 – köztük 12 szocialista, 20 tőkés, 43 fejlődő – országgal volt Magyarországnak kétoldalú oktatási, kulturális és tudományos megállapodása. Az 1967/68-as tanévben 1676, 1980/81-ben 1725 magyar ösztöndíjas hallgató kapott teljes körű képzést külföldön. Finnország kivételével kizárólag szocialista országokban: Bulgáriában, Csehszlovákiában, Lengyelországban, az NDK-ban, Romániában, a Szovjetunióban. Ugyanakkor 1967/68-ban 1723, 1980/81-ben ennél jóval több, 2742 külföldi ösztöndíjas – közülük 1277, illetve 1655 a fejlődő országokból érkezett – végezte felsőfokú tanulmányait Magyarországon.

Külföldi egyetemeken 1976-ban 32, 1981-ben pedig 33, Magyarországról hivatalosan küldött lektor és vendégtanár oktatott. A korszak végén és az új kezdetén, az 1990/91. tanévben, 43 egyetemre és főiskolára 50 magyar vendégtanárt és 7 professzort delegált az 1989-ben alakult, a Kulturális Kapcsolatok Intézetének ez irányú feladatait átvevő Nemzetközi Hungarológiai Központ. Napjainkban 23 ország 37 egyetemére 43 vendégtanárt küldhet ki a hungarológia magyarországi intézményrendszerének hazai és nemzetközi koordinatív szervezete – a 2002-ben a Nemzetközi Hungarológiai Központ, a Magyar Nyelvi Intézet és a Hungarológiai Tanács összevonásával létrehozott – Balassi Bálint Magyar Kulturális Intézet, amely ennél persze jóval több külföldi magyar szakirányú oktatást végző egyetemmel áll kapcsolatban. (A következő városokba érkeznek magyar vendégoktatók: Ankara, Bécs, Belgrád, Bordeaux, Bukarest, Eperjes, Eszék, Helsinki, Jeruzsálem, Izsevszk, Jyväskylä, Kairó, Kolozsvár, Krakkó, Lille, Ljubljana, Maribor, Marosvásárhely, Moszkva, New Brunswick, Nyitra, Párizs, Peking, Poznań, Pozsony, Prága, Strasbourg, Szentpétervár, Szkopje, Szófia, Tartu, Turku, Új-Delhi, Varsó, Veliko Tarnovo, Zágráb). Hosszú évek vajúdása után pedig ez év nyarán betagozzák a Balassi Intézetbe a kinti magyar intézetek ügyeit

mindeddig különállóan intéző Külföldi Intézetek Igazgatóságát. Így a magyar kulturális külpolitika irányítása végre ismét egy kézbe kerül. Ezáltal a gazdálkodás a korábbinál racionálisabb, a külföldi magyar kulturális propaganda, országimázsunk pozitív alakítása pedig hatékonyabb lehet.

Célok e vázlatos felméréssel a tanulmányok számbavétele. Nyilvánvaló, hogy a két világháború közötti kulturális és tudományos élet – Magyarország társadalmi elmaradottsága mellett is – „aranykorához” képest mit veszítettünk az ötvenes és a hatvanas években, a Nyugat-Európától való teljes elzártságunkkal és azzal, hogy ezt egy, az akkori rendszer érdekeit szolgáló látszólagos nyitottság követte a hatvanas években. Továbbra is törekednünk kell a rendszer átalakítására. Annak – immár kizárólag szakmai szempontú – vizsgálatára, hol, miért, milyen magyar segítséggel van szükség egy-egy külföldi magyar intézet, tanszék, lektorátus alapítására, fenntartására. Annak eldöntésére, hogy – magyar támogatás híján – mely intézetek bezárásáról kell dönteni. Milyen intézeteket kell viszont, akár mások megszüntetése árán, jobban támogatni. Az első lépés megtörtént. Egy olyan, nyugat-európai példákat (Goethe Intézet, British Council, a francia, a spanyol, a portugál stb. hálózatok) követő intézmény jöhet létre a Balassi Intézet átalakításával, amely újból egységesen irányíthatja a magyar kulturális külpolitikát. E tekintetben pedig az intézmény bizonyosan minden parlamenti politikai párt támogatását bírja. Élni kell e lehetőséggel.

Hiszen fel kell ismernünk végre: politikai szempontból is káros a politikával átitatott kulturális kirakatok magyar állami támogatással történő fenntartása. És végre diplomatáinknak is tudniuk kell: a kulturális-tudományos diplomácia jelentősége a 21. század elején – az eddig egyedül üdvözítőnek tekintett politikai és gazdasági diplomáciával szemben – egyre növekszik. Ezért szükséges a magyar kulturális külpolitika több mint hatvan esztendeje hiányzó, korszerű és modern stratégiájának kidolgozása. Különösen akkor, amikor Európa egyetlen nagy gazdasági egységgé, viszont a kulturális sokszínűség földrészévé válik.

Az alábbi két beszélgetés apropóját az adja, hogy a VI. Nemzetközi Magyar-ságtudományi Kongresszusnak Debrecen városa ad otthont augusztus 22. és 26. között. A Debreceni Egyetem és a nemrégiben átadott Kölcsey Központ lesz a nagyszabású rendezvény helyszíne. A világ minden tájáról érkeznek majd hungarológusok városunkba, hogy az összeövetel fő témájaként szolgáló *Kultúra, nemzet, identitás* kérdéskörében eszmét cseréljenek. Ám a tanácskozás nemcsak e szerteágazó téma megtárgyalását szolgálhatja, hanem a hungarológia mibenlétének újraértelmezését is.

Görömbei András Kossuth-díjas akadémikus irodalomtörténészként a kisebbsé-

gi magyar irodalom kutatója, munkássága azonban az évtizedek során egyre inkább túlnőtt szakmája keretein; mára a magyar nemzeti önismeret érdekében végzett munka talán legismertebb személyisége az egész magyarság körében. Így szinte természetes, hogy ő kapott megbízást a Debrecenben megrendezendő VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus elnöki tisztére.

Kulcsár Szabó Ernő irodalomtörténész akadémikus a közelmúltban több tanulmányban is kísérletet tett a hungarológia jelenbeli problémáinak feltárására, a magyarságtudományt érintő kihívások számbavételére.

Létérdekünk a nemzeti önismeret és öntudat

S. Varga Pál kérdéseire Görömbei András válaszol

■ *A diszciplína nevéként magad a hungarológia kifejezéssel szemben inkább a magyarságtudományt használod – amelyről Eckhardt Sándor azt mondta egykor, hogy „nem jó szó, de mégis szükséges”. Az-e az oka e szóhasználatnak, hogy a szakmát koordináló társaság, amelynek alelnöke vagy, ezt a szót horjja nevében (a társaság ráadásul a „magyar filológiai”-t változtatta „magyarságtudományi”-ra), vagy a magyarságtudomány mégiscsak pontosabb, mint a hungarológia? Egyáltalán, mi a különbség köztük?*

A távolabbi előzményeket követően a XX. században a magyarságtudomány történetének három korszakát különíthetjük el: a két világháború közötti időszakot, a kommunista diktatúra évtizedeit, majd a rendszerváltást követő – immár a XXI. századba is átnyúló – mai szakaszt. Az 1920-as és 1930-as évek magyarságtudományi koncepcióinak és intézményeinek a létrehozását előbb az első világháború és a trianoni nemzeti tragédia által kiváltott kétségbeesés, később a fasiszmus elleni védekezés igénye motiválta.

A fogalom alakulástörténete is összefügg a történelemmel. A hungarológia fogalmát bevezető, a XX. századi magyarságtudományi kutatásokat elindító Gragger Róbert szerint az első világháborúban „ránk szakadt borzalmak fő oka a népek egymásról-nem-tudása”, s az ebből fakadó bizalmatlanság, félrevezetés, mások lebecsülése volt. Ezért emelte 1921-ben az általa alapított *Ungarische Jahrbücher* első számában közölt munkatervben minden „felelősségtől áthatott ember” elsődleges kötelességévé, hogy „törekedjék az egyes népek és életkörülményeik elfogulatlan megismerésére”. Gragger a berlini Humboldt Egyetem

tanára volt. Ő hozta létre ott a magyar tanszéket, majd egész intézményrendszert épített köréje. Az, hogy a magyarsággal foglalkozó tudományokat a hungarológia szóval fogta össze, bizonyára összefügg azzal, hogy nemzetközileg elfogadható és érthető nevet akart adni annak a tudománynak, amelyik a magyarságismeret legfontosabb kérdéseivel foglalkozik. Folyóirata ráadásul német nyelven ismertette a magyar nyelv, történelem és kultúra eredményeit. A hun-

garológia elnevezés a húszas-harmincas években itthon is elterjedt, a magyarsággal foglalkozó történelmi, néprajzi, földrajzi munkákat hungarológiai sorozatoknak nevezték.

De a hungarológia fogalmával szinte egy időben elterjedt a magyarságtudomány elnevezés is. Bartucz Lajos 1930-ban *A modern nemzeti tudományról* című alapvető értekezésében azt hangsúlyozta, hogy minden nemzetnek szüksége van saját nemzeti tudományra, mert anélkül nincs nemzeti önismeret, pedig „csak az a nemzet igazán erős, amelyik önmagát, jó és rossz tulajdonságait s összes birtokát egyaránt ismeri, tárgyilagosan értékeli s azokat szellemileg is birtokolja”. Bartucz a nemzet önismerteti feladatait eddig egymástól elszigetelten végző tudományágak összefogásában jelölte meg, olyan tudomány megalkotásában, amely integrálja a nemzetre vonatkozó ismereteket. Jellemző a hungarológia és a magyarságtudomány értelmének közeli rokonságára, hogy Németh László 1934-ben még *Egy hungarológiai társaság terve* címmel írt programadó esszét a nemzeti ön- és helyzetismeret művelésére. Ő is egy olyan új tudomány megalkotását szorgalmazta, amely „a magyarságra vonatkozó történelmi, földrajzi, néprajzi, nyelvészeti, szociológiai ismereteinket fűzné össze” a nemzet önismeretének, tájékozódó ösztönének javítása érdekében. A Hungarológiai Társaság feladatát pedig abban jelölte meg, hogy „a magyarságra és a magyarság helyzetére vonatkozó ismereteket egy képbe foglalja s a nemzet közügyévé teszi”. 1935-ben pedig már *A magyarságtudomány feladatai* címmel adott programot a magyarság fölemelkedésére, fölegyenésedésére. Nyomatékkal hangsúlyozta a magyarságtudomány sors-tudomány jellegét. Szerinte a magyarságtudomány ott kezdődik, ahol az egyes szak-tudományok „szólásjoga elszigeteltségük miatt véget ér”.

A hungarológia és a magyarságtudomány fogalma tehát sokszor átfedi egymást. A magyarságtudomány tágabb és gazdagabb fogalom, mint a hungarológia, s még tágabb, mint a filológia.

Az, hogy a magyarságtudomány művelésére 1977-ben létrejött társaság akkor a *Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság* nevet vette fel, a nemzetellenes politikával szembeni védekezés módja volt. A magyarságtudomány kifejezés 1977-ben nacionalistának számított volna.

■ *A hungarológia – magyarságtudomány – fogalmán ma nyilván nem azt értjük,*

amit létrehozója, Gragger Róbert értett. Azt is tapasztalni lehet, hogy a fogalom értelmezésében ma is különbségek vannak – még ha ezek inkább a hangsúlyokat érintik is. Mennyire függnék a változások és különbségek a magyarság, a nemzeti identitás változásaitól, s mennyire az egymást követő, illetve egymás mellett élő tudományos, ideológiai irányzatok különbségeitől?

A magyarságtudomány valóban nagyon sokat változott az idők folyamán. A magyar nemzetismeret tudományának megszületését Bél Mátyás 1735-ben megjelent, Pozsony megyéről szóló könyvéhez kötik. Attól kezdve számtalan művet tartunk számon, amelyek a magyarságismeret alapkönyveinek számítanak. A magyar irodalom persze ennél sokkal korábban kezdte el a magyarságismeret művelését; igazában kezdeteitől fogva a magyarságismeret iskolája volt. Zrínyiről joggal állapítja meg Bitskey István, hogy „a 17. században a magyarság sorsának ő volt a legélesebb szemű látnoka, írói életműve pedig a kora újkori nemzeti önismeretnek és identitástudatnak legmélyebb forrása”. Adyról pedig Németh László írta, hogy „a magyar önismeretnek aligha van mélyebb forrása”, mint az ő életműve. A példák máig sorolhatók. Számomra például Németh László és Illyés Gyula életműve ebben a vonatkozásban is példamutató érték. De utalhatok Nagy László, Sütő András, Csoóri Sándor, Nagy Gáspár és mások életművére is. Azonban az is kétségtelen, hogy a nemzeti önismeretnek a nemzeti kultúra minden jelentős értéke része. Azok a művek is tehát, amelyek közvetlenül nem kapcsolódnak a nemzeti sorskérdésekhez. A nemzeti önismeretben a nemzeti kultúra minden értékének együtt kell lennie.

Tudományos szempontból a magyarságismeret alapművei között tartjuk számon az irodalomtudomány, nyelvtudomány, néprajztudomány és történelemtudomány egy-egy első nagy hatású könyvét. A magyarságtudomány nagy ívű kibontakozása a két világháború közötti időszakban történt: a nemzet Trianonban elvesztett önbecsülésének a visszaszerzésére törekedett. Azt mutatta meg, hogy a magyarságnak olyan értékei vannak, amelyek nélkül nem képzelhető el az európai tudat. Eckhardt Sándor 1942-ben azt hangsúlyozta, hogy a magyarságtudomány nem új tudomány, hanem a „nemzeti organizmus” szempontjával kapcsolja össze a magyarságismeretet szolgáló tudományokat, s ennek az új szempontnak az az igazi értelme, hogy „a magyar szellemi tudomá-

nyok lassan-lassan a nemzeti célok szolgálata felé fordulnak”. A magyarságtudomány tehát az ő véleménye szerint „olyan program, mely a magyarsággal foglalkozó tudományok célkitűzéseit mind magában foglalja és azokat organikusan kiegészíti, összekapcsolja”. Konceptiójában a magyarságtudomány természetesen fogta össze a magyarsággal foglalkozó különböző tudományokat, másrészt az egész magyarságról való tudást, tehát a „külföldi magyarság”, a Trianonban elszakított kisebbségek és a nyugati magyarság ismeretét is. A Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 1939-ben alapított Magyarságtudományi Intézet a magyarságismeretben, magyarságtudományban érdekelt összes tanszék bevonásával jött létre. A magyar nemzetet a nemzeti tudat és nemzeti önismeret megerősítésével kívánta védeni, s a tárgyilagos nemzeti önismeretet minél szélesebb rétegekre kívánta kiterjeszteni.

A magyarságismereti tudományhoz a két világháború közötti időben, s azóta is folyamatosan kapcsolódtak olyan elgondolások, amelyek a magyarság nemzeti öntudatát képtelen ötletekkel és elképzelésekkel próbálták erősíteni, s ezzel a magyarságtudományt is rossz hírbe hozták. Ezek számavételére itt nincs sem szükség, sem mód.

A magyarságtudomány mértékadó egyéniségei a magyar nemzeti önismeretet mindenkor a tudomány egyetemes normái szerint gazdagították. A magyarságtudomány tehát többet jelentett annál, mint amit az egyes tudományok a magyarságról megállapítani tudtak. A magyarságtudományt azért nevezték sors tudománynak, mert éppen azokat a kérdéseket állította vizsgálódása középpontjába, amelyek a magyar nemzeti közösség sorsának alakulása szempontjából alapvető fontossággal bírtak. A magyarság történelmi tragédiái mindenkor összefüggtek a nemzeti önismeret és önértékelés zavaraiival.

A nemzetellenes kommunista diktatúra évtizedeiben a nemzeti önismeret igénye véteknél számított, a magyarság és magyarságtudomány említése is a nacionalizmus bélyegét kapta. Az irodalom értelmezésében is háttérbe szorult mindaz, ami a nemzeti önismeret része volt. Ez előbb ideológiai okok miatt történt. A kommunista „kultúrpolitika” például az egész határon túli magyarságot kiiktatta a nemzeti tudatból és önismeretből. Később pedig egy nyugati mintájú irodalomszemléleti elgondolás jegyében rekesztették ki az irodalomértelmezésből a nemzeti történelem és sors ismereti elemeit. Mindez közrejátszott

abban, hogy a rendszerváltozás a magyar nemzeti tudatot és önismeretet igen rossz állapotban találta. Ennek számtalan jelét látjuk ma is. A magyarság a maga legfontosabb kérdéseiben is tétova, bizonytalan.

Természetesnek tartom, hogy a magyarságtudományban ma is igen eltérő elgondolások élnek egymás mellett. Az azonban baj, hogy ezek a különböző elgondolások nem adódnak össze, hanem kizárólagosságra törekszenek. Így a magyar nemzeti önismeretben olyan ellentétek vannak, amelyek lehetetlenné teszik a nemzet létérdekű és etikus közösségi magatartását.

Vannak olyan alaptényezők, amelyekben – minden ideológiai, politikai különbözős ellenére – ama József Attila-i közös ihletnek kellene érvényesülnie. Ettől egyelőre nagyon távol vagyunk. Pedig a magyar kultúra egyik jellegadó vonása minden időben a nemzeti felelősség volt, amely a legnagyobbak esetében sohasem ütközött az esztétikai igényességgel, hanem éppen ösztönzője volt annak.

A nemzeti identitás, önazonosság nem állandó, miként korábban gondolták, hanem állandóan változó, alakuló tényező. Éppen ez az örökké formálódó jelleg szólít bennünket tisztító, javító munkálkodásra. Az embernek létszükséglete a közösség. A közösség formái közül ma a nemzet a személyiség létezésének legfontosabb kerete. Mindannyian felelősek vagyunk azért, hogy milyen a nemzetünk. És mindnyájunknak érdeke és kötelessége, hogy a nemzetünk a hozzá tartozó személyiségeknek erőforrása, biztos alapja legyen, erkölcsi és szellemi értelemben egyaránt. A magyarságtudomány különböző irányai – ha tiszteletben tartják a tudomány kritériumait – egymást erősítik, egymást gazdagítják.

■ *A hungarológia tehát olyan interdiszciplináris tudomány, amely a magyar nemzet-re irányuló különféle kutatásokat integrálja. Mi a szerepe a kulturális globalizáció és diverzifikáció eldöntetlen játszmájában egy ilyen tudománynak? Van-e különbség e téren a hungarológia – és, teszem azt –, az anglisztika, germanisztika, bohemisztika, néderlandisztika között?*

A magyarságtudománynak mindenkor fontos eleme volt a nyitottság, az európai horizont, a nemzetközi kapcsolatok keresése és ápolása, az egyetemes szemlélet. Ám a nemzetnek tudatában kell lennie azzal, hogy sajátosságai által az, ami, tehát sajátos értékeit, jellegét őriznie és állandóan fejleszteni, gazdagítani kell az új idő követel-

ményei szerint. Tudatosítanunk kell, hogy az európai történelemnek ma is nemzetként leszünk alakítói vagy áldozatai. Számomra a semmilyenség állapota elfogadhatatlan. Emberhez méltatlan a pusztán vegetációs lét. Természetesnek tartom, hogy a globalizáció kihívásaira a nemzetek nemzeti tudatuk, önismeretük, jellegük megerősítésével válaszolnak, hogy a rendszerváltozás folyamatában igyekeztek magukat nemzetként megfogalmazni, megújítani.

Ez a folyamat a sokfelé szakított magyarságban is megindult, de a külső körülmények és főként a nemzeti öntudat zavarai miatt nagyon ellentmondásosan és tétován zajlik.

Jellegét tekintve a magyarságtudomány sok vonatkozásban hasonló más nemzeti tudományokhoz. A magyarság XX. századi történelmének a nemzet szempontjából tragikus tényei azonban sajátos feladatokat is jelentenek számára. Az, hogy a magyarság a Kárpát-medencében – egymástól is lényegesen különböző – nyolc országban él, hogy egyharmadának immár közel egy évszázados külön történelme van, elkerülhetetlenné teszi a magyarságtudomány számára, hogy e nemzetrészekkel az egység és különbözőség együttes szemlélése alapján foglalkozzon. Úgy teremtsen meg az Európai Unió keretében nemzeti integrációját, hogy a külön sajátosságok is méltó helyet kapjanak benne. Ez a magyarságtudomány minden elemére vonatkozik. Például még a jogtudományra is, hiszen a magyarságtudomány is sérül akkor, ha a magyarság egyes részei nem élhetnek azokkal az elemi emberi jogokkal, amelyeket más részei természetesen birtokolnak. A magyarságtudománynak tehát erős „sorstudományi” jellege is van. Nemcsak vizsgálja, kutatja a nemzet tényeit, hanem annak létgondjával is szembenézni kényszerül. Például azt is kutatnia kell, mi az oka, hogy a körülöttünk élő népek Trianon óta megkétszereztek lélekszámukat, a Trianonban hozzájuk csatolt magyarság pedig akkori létszámát sem tudta megőrizni.

■ A magyarságtudomány útkeresései című, 2000-ben megjelent írásodban Németh Lászlóra hivatkozva olyan diszciplínának nevezted a magyarságtudományt, amely „egyértelműen vállalja erkölcsi és társadalompolitikai elkötelezettségét”. Akár a legelvontabb tudományág is szolgálhat társadalmi célokat – sőt, a mai tudománytámogatási rendszer ezt el is várja –, mégis fölvetődhet a kérdés, vajon az ilyenfajta, a tudományosság körén túl

mutató elkötelezettség nem megy-e a tudomány elfogulatlanságának rovására?

Én nem „a tudományosság körén túlmutató” elkötelezettségre és felelősségtudatra gondoltam, hanem arra, hogy a tudomány illetékessége nem korlátozható. A művekben megnyilatkozó közösségi felelősség nem ütközik a tudomány autonómiájával, hanem adott esetben éppen abból következik. Ha a kutató föladja a tudomány elfogulatlanságának követelményét, akkor nem tudományt művel. Elkötelezettségen tehát az igazsághoz való feltétlen ragaszkodást értem ez esetben. Ezzel nem ütközik, hogy a magyarságtudomány elsősorban azokkal a művekkel és jelenségekkel foglalkozik, amelyek a magyarság önismeretének közvetlen forrásai. A nemzeti tudat és önismeret a nemzeti kultúra egészében nyilatkozik meg a maga teljességében. De van az alkotóknak egy csoportja, amelyikben különleges közösségi felelősség él. Ők személyes gondjukként élik meg a nemzet sorskérdéseit, ezért különleges szerepük van a nemzeti önismeret alakításában. Műveikben másokénál közvetlenebbül jelennek meg a nemzeti kérdések és sajátosságok. De ez egyáltalán nem jelentheti, hogy a kutató az ilyen művek vizsgálatakor esztétikai értékítéletében engedelményeket tegyen.

Elődeink rengeteg álmot szőttek a magyarságtudomány nevében. Ezek az álmok olykor mozgósító erejűek voltak, de a tudomány követelményeinek nem feleltek meg. Ma is számtalan olyan elképzeléssel találkozunk, amelyek nélkülözik a tudományos törvényeket. Ezek leleplezése is a magyarságtudomány feladata.

■ *Azt is írod, hogy „(a)z önmagunkról alkotott képnek meg kell állnia szomszédjaink vizsgáló tekintete előtt is”. De vajon a tudományelméletben jól ismert relevanciakülönbségek – az tudniillik, hogy különböző tudósok, eltérő beállítódásuknak megfelelően, különböző fontosságot tulajdonítanak ugyanazoknak az adatoknak – nem teszik-e már a tudomány szintjén is esélytelenné a nemzetek önképének a mások róluk kialakított képével való egyeztetését?*

Ám képzeljük el azt az eszményi helyzetet, hogy a különböző nemzetek tudósai lényegi kérdésekben egyezségekre jutnak egymás nemzetének megítélésében; mennyi az esélye, hogy a sok évszázados, talán minden egyéb előítéletnél tartósabb nemzetsztereotípiákat a tudomány képes lesz megváltoztatni? Nem kísért-e itt a tu-

domány társadalomalakító szerepébe vett naiv, felvilágosodás kori hit emléke?

Én itt csupán állításaink tárgyi hűségének követelményére gondoltam. Arra tehát, hogy a tanulmányainkban szereplő adatok ne legyenek tévesek, ne legyenek cáfolhatók. Számtalan példát idézhetnénk ugyanis arra, hogy a Kárpát-medence történetét egyes „tudósok” nyilvánvaló képtelenségekre próbálták alapozni. Az értelmezésbeli különbségek is közelebb kerülhetnek egymáshoz, ha a nemzeti tudományok művelői ragaszkodnak a tényekhez. Az értelmezések teljes összebékítése nyilvánvalóan lehetetlen, de az már nagy eredmény lenne, ha nem a tényeken kellene vitatkozni, hanem csak az értelmezéseken.

Ha a különböző nemzetek tudósai a lényegi kérdéseket tekintve egyezsége jutnának egymás nemzetének megítélésében, az a nemzetsztereotípiákat is megváltoztathatná, ha az egyezés érveit a közoktatás és a média is átvinné. Ez a változás persze hosszú időt igényel, mert a sztereotípiák nagyon szívósak. Én változatlanul bízom a tudomány és a művészet személyiségformáló, társadalomalakító erejében. Ahogy egy téves eszme vagy kép rögzült a közösség tu-

datában, úgy rögzülhet annak a cáfolata is. Illúzióim persze nincsenek. Nem is lehetnek. Súlyos tapasztalataim annál inkább vannak. Mégis tenni kell a dolgunkat rendületlenül. A fölismert igazságot képviselnünk és hirdetniünk kell. Babits Mihállyal vallom: „Az Igazság szellemének életben maradásáért az írástudók felelősek.”

■ *Végül: mire számít a VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus elnöke? Van-e ma olyan „kényszerítő szükség” – ahogy A magyarságtudomány útkereséseiben olvassuk –, mely a 20. század három különböző időszakában „a magyarságtudomány történetében új fejezetet hozott”, s amelyre a kongresszus lényegi választ adhat, vagy még sokáig annak a fejezetnek a lapjait írjuk-olvassuk, amelyet a rendszerváltás nyitott meg?*

„Magyar voltunk mibenlétének problémája” mindig akkor erősödik fel bennünk, amikor „a magyarság önérzése valamely okból bizonytalanná vált vagy veszélyeztetve érezte magát.” Babits Mihálynak ezt a megállapítását a hungarológia vagy magyarságtudomány története nemcsak igazolja, hanem ki is tágítja. A magyarságtudomány

Görömbei András (1945, Polgár) irodalomtörténész

1963: érettségi a győri Bencés Gimnáziumban;

1968: magyar szakos diploma a debreceni KLTE-n;

1968–1970: tanár a hajdúböszörményi Bocskai István Gimnáziumban;

1970–: a KLTE (2000-től: DE) Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézetének munkatársa;

1970-től tanársegédként, 1975-től adjunktusként, 1981-től docensként, 1992-től egyetemi tanárként;

1992-től 2005-ig az intézet Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének vezetője, 1995-től 2003-ig az intézet igazgatója;

1977: az irodalomtudomány kandidátusa;

1989–1992: a Helsinki Egyetem vendégprofesszora;

1991: az irodalomtudomány doktora;

1992–: a *Csokonai Könyvtár* című irodalomtörténeti könyvsorozat alapító szerkesztője;

1992–: A *Hitel* című folyóirat főszerkesztő-helyettese;

1993–1995: a KLTE oktatási rektorhelyettese;

1996–1997: A Bécsi Egyetem vendégprofesszora;

2001–: az MTA levelező tagja

2002: Polgár díszpolgára,

2003: Debrecen díszpolgára;

2004–: a Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság alelnöke

2006–: az MTA Határon túli Magyar Tudományosság Elnöki Bizottságának elnöke

Díjai:

Alföld-nívódíj (1985), József Attila-díj (1987), Csokonai-díj (1988), az *Év Könyve* jutalom (1993), Tamási Áron-díj (1997), Pro Literatura-díj (1999), Tiszatáj-díj (2000), Kossuth-díj (2000), Arany János-díj (2004), Czine Mihály-díj (2005), Hídverő-díj (2005).

Főbb művei:

Sinka István (1977); *A csehszlovákiai magyar irodalom 1945–1980* (1982); *A hetvenes évek romániai magyar irodalma (1971–1980) – A romániai magyar irodalom válogatott bibliográfiája 1971–1980* [Bertha Zoltánnal] (1983); *„Ki viszi át...?”* (Esszék, tanulmányok, 1986); *Sütő András* (1986); *Unkarin kirjallisuuden historia* (1991); magyar nyelven: *A magyar irodalom rövid története* (1992); ukrán nyelven: *Історія української літератури* (1997); *Nagy László költészete* (1992); *Kérdések és válaszok. Tizenhét interjú a hetvenes évekből* (1994); *A szavak értelme* (Tanulmányok, 1996); *Létértelmezések* (Tanulmányok, esszék, kritikák, 1999); *Irodalom és nemzeti önismeret* (2003); *Csoóri Sándor* (2003); *Nagy Gáspár* (2004)

fogalma, története és feladatai mindig akkor kerültek a figyelem és érdeklődés középpontjába, amikor a magyar nemzet nagy történelmi kihívással került szembe, s ez önazonosságának és önismeretének tudatosítására ösztönözte.

A magyarság az Európai Unióhoz való csatlakozás révén megint óriási kihívást kapott a történelemtől. A magyar kultúra és tudomány legnagyobb alakjai minden időben európai látókörrrel, európai mértékkel nézték és ítélték meg a maguk magyar világát. Sohasem másolták az európai mintákat; úgy szembesültek velük, hogy az európai eszméket a magyarság kritikai mértékévé avatták, a magyar adottságokkal szembesítették, magyar nemzeti eszmévé, gondolattá, stílussá formálták. A magyarság azért tudott megmaradni Európában, mert legjobb képviselőiben mindenkor európai színvonalon állt.

A rendszerváltozás nem hozta meg a magyarság számára a nemzeti megújulást. A kommunista diktatúra négy évtizede szétromcsolta a magyarság nemzeti öntudatát és önismeretét. A magyarság minden szempontból rendkívül rossz állapotban

érte meg az Európai Unióhoz való csatlakozás idejét. Szellemi és erkölcsi kérdésekben megosztottsága kétségbeejtő. Ami az egyik magyarnak szentség, az a másiknak gúny tárgya.

A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszustól azt várom, hogy segítse a magyarság nemzeti tudatának és önismeretének megújulását. A magyarságtudomány hazai és külföldi szakemberei segítsék a magyar nemzetet ahhoz, hogy ragaszkodjék a keresztény etika alapján kialakított európai jogrendhez, s annak alapján biztosítsa minden tagjának az egyenlő emberi esélyeket. Erősítse meg a nemzet összetartozásának a tudatát, szerezze vissza nemzeti önbecsülését, tudatosítsa értékeit, serkentse életakarátát, életkedvét.

A magyar kultúra nem akkor tölti be hivatását az Európai Unióban, ha elveszti sajátosságait, hanem akkor, ha azokat egyetemes érvényűen tudja képviselni. Ehhez pedig elengedhetetlen az összmagyarság szellemi integrációja. Nemzeti önazonosságunk csak reális, tárgyilagos önismereten alapulhat. Ehhez segíthet bennünket a magyarságtudományi kongresszus.

A kultúra változékonysága

Szirák Péter kérdéseire Kulcsár Szabó Ernő válaszol

■ *Írásaidból az derül ki, hogy a hungarológia folyvást változó diszciplína, olyan történelmi jelenség, amelynek lényegéhez tartozik a változékonyság. Amikor a Berlinben magyar egyetemi tanszéket alapító Gragger Róbert 1920 táján megalkotta ezt a szót, talán nem is gondolta, hogy kicsoda feladatot ró az utókorra. De miért éppen az első világháború után jött létre és intézményesedett a hungarológia? S miből ered a változékonysága?*

Gragger szellemi alapító tevékenységének tulajdonképpen máig hiányzik a méltó – a szűkebb értelemben vett hungarológián túli – értékelése. Nemcsak azért, mert – amint ezt szövegszerűen igazolni lehet – ő már a század második évtizedében a kultúraközi (ön)megértés dialogikus szervének tekintette a hungarológiát. Azt sem méltatta valódi jelentőségéhez mérten a hazai kultúrakutatás, mennyivel igényesebb volt Gragger koncepciója annál, mint ami azután hungarológiai praxisként valóra vált

belőle. Ez azért sem tanulságmentes kérdése a jelen kultúraértelmezésének, mert a hungarológia – bizonyos értelemben művinek mondható – keletkezése olyan ritka esetet demonstrál, amikor egy sokszerű politikai változásra a politikai cselekvéstől megfosztott szellemiség „csak” kulturális feleletet adhatott. Ez a kulturális felelet azonban nem egészen úgy sikerült, mint ahogyan azt Gragger vagy Klebelsberg elképzelte. Számos – részben be is látható és méltányolható – okból azért szakadt el az akkor egyébként fellendülő európai kultúrakutatástól, mert úgy érezte, a trianoni tragédia olyannyira egyedi és mással össze nem hasonlítható nemzeti sorscsapás, hogy a rá adható válasznak nem lehet segítségére mindaz, amiről a háború után Husserl, Max Weber, Cassirer vagy Heidegger gondolkodott. A legvégzetesebb következtetésnek ebből az bizonyult, hogy a mi nemzeti sorskérdéseinknek nincs is közük ezekhez a kulturális folyamatokhoz: a nemzeti önreflexió kisajátítói talán észre sem vették,

hogy ekkor léptek ki először abból a szellemi közösségből, amely Európához kötötte Magyarországot. Az „egyedül vagyunk” ismételt politikai tapasztalata ezért aztán nem is artikulálódhatott már egy Kemény Zsigmond történetfilozófiai horizontjában. A hungarológiai praxis egy részében lassanként végül az az önvészélyes meggyőződés is menlevelet kapott, hogy önmagunkról nem kötelező a korszak színvonalán gondolkodni. Lehet, hogy ezzel az ún. nemzeti önmegértés – melynek hungarológiája azt sem vizsgálta igazán, van-e kollektív értelemben ilyen egyáltalán – több akadályt épített önmaga elé, mint amennyit a történelmi és politikai körülményeknek tulajdonít.

Nagyon röviden és egyszerűsítve azt lehetne tehát mondani, a hungarológia akkor válik minden értelemben hasznavehetővé, ha a nemzet legfőbb tudományos fórumaként akarja stabilizálni önmagát. Mert még az sem bizonyos, sőt, egyre kevésbé bizonyos, hogy kulturális valóságunk kérdéseire egy „nemzeti tudományként” értett hungarológia képes választ adni. Ha a hungarológia a kultúraközi (ön)megértés dialogikus szerve, akkor sem térben, sem időben nem kaphat azonos és végleges válaszokat a magyar identitás kérdésére. Ami másképpen mondván azt jelenti, lezárhatatlan feladat annak megértése, hogy – kinek, hol, mikor – „mi a magyar”.

■ *A 30-as évek méltán nevezhető a hungarológia jeles korszakának. Magyarságtudomány címen folyóirat jelent meg, s többen tettek kísérletet arra, hogy ki-munkálják e tudomány szak tárgyterületét és módszertanát. Mások mellett Bartucz Lajos, Eckhardt Sándor és Németh László hangsúlyozta az integrált kutatások és az összehasonlító távlat szükségességét. Ők milyen nézőpontból, hogyan értelmezték a magyarságtudomány mibenlétét és feladatát?*

Ez a hungarológia szakmailag nagyon is példásan artikulálta a két kérdéscímű összhangolhatóságát, de annak historizáló emlékezetétől módszertanilag is csak nehezen tudott szabadulni, hogy a magyarságot igazán csak belülről, a hozzátartozás tapasztalatán keresztül lehet megérteni.

Válaszaikat ma talán épp ezért nem érezzük mindenütt problémátlanul továbbfűzhetőnek. Ennek a tájékozódásnak Bibó volt a politikailag legnyitottabb, de illúzióktól úgyszintén nem mentes gondolkodója. Sőt, bár bizonyos fokig ő is egy lezáruló korszak reprezentánsa volt, egyedül nála volt komolyan megalapozva egy a tudományszakok egyenrangúságára épülő hungarológia interdiszciplináris elképzelése.

■ *A 40-es évek végétől mintegy harminc évig a pártállami tudománypolitika lényegében megszüntette a hungarológiát.*

Mi volt ennek az anatómiájának az oka, s mennyiben változott a helyzet a hetvenes évek végétől, amikor megalakult a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság?

A hungarológia mint nemzeti kultúratudomány nem annyira a kulturális, mint inkább a nemzeti komponense miatt keveredett politikai gyanúba. A hetvenes évektől sem volt igazán módja szemléleti vagy tudományos-módszertani megújulásra, de politikailag így legalább az lehetővé vált, hogy a magyar kultúra értelmezése ne az államhatároknál végződjék. Ennek azonban a hungarológia Bibó-féle koncepciójának föladása volt az ára: a hungarológia lényegében filológiai felügyelet alá került – s elsősorban művelődéstörténeti irányban

tette lehetővé területeinek kiszélesítését és más szaktudományok közreműködését.

■ *A 2000-es évek elején írott tanulmányokban (A nemzeti kultúra mint változó üzenetek metaforája, illetve Hungarológia – hermeneutika és kulturális poétika között) a hungarológiát érintő új kihívásokra hívd fel a figyelmet és az egyéni és közösségi önmegértés interkulturális összefüggése mellett érvelsz. Senki sem értheti meg magát csak önmagában? Milyen példákön lehetne bemutatni az interregionális kérdésmód jelentőségét, nevezetesen annak tapasztalatát, hogy a „magyar” mást jelent horvát, osztrák, szlovák vagy román nézetben?*

Azoknak a dolgozatoknak az volt az egyik gyöngéje, hogy most sem vagyok egészen bizonyos abban, sikerült-e az idegenség, a nem-én és a kulturális másság nélkülözhetetlenségét egy olyan önmegértés feltéte-

leként megjeleníteni, amelyik – attól még, hogy a másik nélkül nincs módja önmaga megértésére – azt is tudja, hogy a másikra való ráutaltság ténye őt magát sem értékteletlenebbé, sem értékesebbé nem teszi a másikkal. A másság tapasztalata nélkül nincs esélyünk arra, hogy magunk is idegenként kerüljünk saját tekintetünk elé. A másságnak ez a felfogása azonban semmiféle rokonságban nincs a másság olyan ideológiai forgalmazású kliséivel, amelyek hol ilyen, hol olyan célokra instrumentalizálják az idegenség tapasztalatát. Azt nem tudom igazán, sikerült-e ezektől a kliséktől elhatárolnom a saját elképzelésemet.

Aki önmagában érti meg önmagát, lényegében az is megosztja a megértés szempontjait: ő is kérdéseket tesz föl egy „kívülre helyezett” énjének s bizonyos, vele szemben támasztott igényekre válaszol, még ha látszólag monologikus úton keresi is önmagát. Aki például privát naplót ír, voltaképpen maga is beszélget, dialógust folytat valakivel: ebben az esetben későbbi önmagával, akivé majd lesz, amikor olvasóként szembesül egykori énje gondolataival. Az ágostoni (ön)vallomás-műfaj igazi tétje – a Goethe-féléhez képest – épp abban van, mit kezd az új önmegértés alanya azzal a tapasztalatával, hogy önmaga biztonságosan sajátjának hitt én-je hirtelen idegenként

jelenik meg előtte. Ez a különlegesen termékeny történet legjobban talán a fordítói tapasztalattal szemléltethető: amikor egy-egy jelentésgazdag idegen nyelvű kifejezésnek nem találjuk az igazán találó magyar megfelelőjét, hirtelen rádöbbenünk, hogy az összes nyelv közül a legotthonosabb, a legsajátabb, az anyanyelvünk is idegenné, uralhatatlanná válhat számunkra.

Ezt a rendkívüli tapasztalatot – tehát azt például, hogy saját kultúránkat mennyire hiányosan értjük, ha csupán egyetlen, azonosuló nézőpontból látjuk – leginkább a szomszéd kultúrák rólunk alkotott tudása közvetíthetné. Ezért sajnálom nagyon, hogy a középiskolai irodalomkönyvekben nyoma sincs ennek az igénynek. Pedig Grillparzertől Krležáig volna mód klasszikusok közreműködésével megtapasztalnunk, mi a magyar nem-magyar kulturális nézetben... Nagyon nagy tékozlás, már-már luxuriózus elpazarlása ez annak az önmegértési potenciálnak, amelyhez más népek, más kultúrák segíthetnének hozzá bennünket.

■ *S ez nyilván fordítva is izgalmas: a szlovák mást jelent az orosz, a román a francia kultúra távlatából, s megint mást magyar szemszögből! S a dolog még bizonyultabb, minthogy ez a „szemszög”, ez a látásmód sem önazonos.*

Kulcsár Szabó Ernő (1950, Debrecen) irodalomtörténész, kritikus

1973: magyar–német szakos diploma a debreceni KLTE-n;

1973–74: a KLTE Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének tudományos munkatársa;

1974–1978: az OszK *Új könyvek* című kiadványának szerkesztője;

1979: a Magvető Kiadó szerkesztője;

1979–90: az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársa;

1979–84: a *Kortárs* kritikai rovatának vezetője;

1984–88: a Bayreuthi Egyetem Általános Irodalomtudományi Tanszékének munkatársa;

1983–84, 1988–: az ELTE Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének munkatársa;

1986: az irodalomtudomány kandidátusa;

1989–95: a pécsi JPTE Irodalomelméleti Tanszékének docense, 1990-től vezetője;

1989–: a *Literatura* szerkesztője, a *Berliner Beiträge zur Hungarologie* főszerkesztője;

1990–95: az ELTE Összehasonlító és Világirodalmi Tanszékének docense;

1994: az irodalomtudomány doktora;

1994–: az MTA-ELTE Általános Irodalomtudományi Kutatócsoportjának vezetője;

1995– egyetemi tanár;

1995–2004: az MTA levelező tagja;

1996–: a berlini Humboldt Egyetem Hungarológiai Szemináriumának tanszékvezető egyetemi tanára;

2004–: az MTA rendes tagja;

2005: az ELTE Irodalomtörténeti Intézetének igazgatója.

Díjai:

Kritikusi Nívódíj (1979), Kortárs-nívódíj (1991), Literatura-nívódíj, Alföld-nívódíj (1991), A Művészeti Alap Irodalmi Díja (1992).

Főbb művei:

A zavarbaejtő elbeszélés (1984); *Műalkotás – szöveg – hatás* (1987); *A magyar irodalom története 1945–1991* (1993); *Az új kritika dilemmái – az irodalomértés helyzete az ezredvégen* (1994); *Történetiség, megértés, irodalom* (1995); *Beszédmód és horizont – formációk az irodalmi modernségben* (1996); *Esterházy Péter* (1996); *A megértés alakzatai* (1998); *Irodalom és hermeneutika* (2000); *Irodalom, médium, kultúra* (2004); *Szöveg, medialitás, filológia költészettörténet és kulturalitás a modernségben*, 2004.

Pontosan! Minden látószög kódolva van ugyan, de amikor megértésre kerül sor, már azzal együtt, azzal közösen teremt jelentést, amivel valamilyen módon együttműködve megértésre jut. És ebben az eseményben minden identitás felnyitja saját korábbi tapasztalatának kereteit, kockára téve önmagát. Itt persze nem arról a nagyon egyszerű dologról van szó, mint amikor – úgy mond – előföltéveket kell összhangra hozni egymással. Az előzetes megértés sohasem előföltéves. Éspedig azért nem, mert nem a „tegyük fel” önkényes cselekvéséből származik, s mint ilyen, nem módosítható tetszőlegesen. Jauß írja egy helyen, hogy megértést nem lehet kikényszeríteni. Ha lehetne, csak akkor volna azonos a kettő. Az irodalom- és kultúratudományokban ezért nem mindegy, hogy előzetes megértésből indulunk-e ki vagy előföltévesekhez kötött megértésmódból. Teljességgel mást gondolunk ilyenkor. A dolog tehát nem nyelvi választás kérdése. Az utóbbi ugyanis nézőponthoz nem kötött gondolkodást feltételez – vagy olyan nézőpontot, amelyik (azt hiszi), nem tartozik sehová. Ezért tehát mindenre elfogulatlanul, a „józan” tárgyilagosság kritikai magaslatáról tekinthet. Ez a felfogás az európai irodalomtudományban utoljára a klasszikus strukturalizmusnak volt sajátja, nálunk azonban máig a legkedveltebb szakmai szerepformának számít. Valódi eredményessége felől ezért nem nagyon könnyű megértésre jutni.

A kultúrák találkozása ettől még persze az előzetes megértésmódok nemegyszer konfliktusos interakciójával jár együtt – az irodalmárok talán annyiban járulhatnak itt hozzá a feszültségek oldásához, hogy legalább saját szakterületükön tudatosítják: a *Gyertyák csonkig égnek* nem feltétlenül „félreolvasás” miatt népszerű másutt s hogy két – egymáshoz közeli – kultúra is különbözhet annyira egymástól, hogy az egyik érdektelennek találja a másikat okkal fontosabb *Szindbád hazamegy* emberképét. A berlini szlavisztikán, ahová a hungarológia is tartozott, kutató-szemináriumban Kosztolányi versei közül egy sem bizonyult olyan rétegzetten összetettnek, mint Szabó Lőrinc *Sivatagban*-ja. De tanúja lehettem annak is, mennyire mást „mond” Mandel'stam a bohemistának, mint a germanistának, Holan vagy Hašek a hungarológusnak, mint a polonistának. Az előzetes megértés irodalmi szerkezete mindenütt eltérő dialógusokat indított el és különösen emlékeztetéssé tette ezek közös reflexióját egy olyan szemináriumban, ahol 7–8 irodalom anyanyelvi irodalmárai próbáltak

szót érteni a kelet-európai költészettörténet alakulásáról.

■ *Azt javasolod egy helyen, hogy a hungarológia ne álljon meg a szellemtudományok határain, hanem alkalmazzon interdiszkurzív elemzésformákat: vagyis ne csak az irodalom és a történetírás szövegeivel foglalkozkodjék, hanem a „kultúra poétikájának” szerteágazó területeivel. Az utcaképek, a ruházkodási szokásoknak, egy futballmérkőzés lebonyolításának, a koncertterem aurájának összehasonlítása éppúgy része legyen, mint a költői toposzok és a történelemértelmezés kliséinek egybevetése. Folytak ilyen kutatások más kulturális relációkban is?*

Attól tartok, most még nem, vagy pontosabban: az általam belátható területeken még nem, mert az ilyen – hogy divatos szóval éljek – projektumok finanszírozói talán még nem ismerték föl az effajta kutatásban rejlő lehetőségeket. Pedig annak bizonyosan van jelentősége a kulturális és mentalitástörténeti összehasonlítás szempontjából, ha egy koncertteremben nulla perc késéssel vagy negyedórás „ráfordítással” kezdhetik csak programjukat például a Berlini Filharmonikusok. Az ilyen vizsgálódások ugyanis egy egész kultúra környezethez való viszonya szempontjából adhatnak olyan információkat, amelyek akár a termelékenység fokában érdekelt befektetőnek is beszédesek lehetnek. De ebben sem vagyok bizonyos, lehet, hogy a szellem kiüzetése a szellemtudományokból elérte már azt a fokot, ahol a mi fölismeréseink nem állnak látható összefüggésben azzal, amit a termelékenységről tudnia kell a management-nek. Kutatásaink tárgya, az irodalom a romantika lezárulása óta folyamatosan veszít társadalmi presztízséből.

■ *Milyen várakozásokkal készülsz az augusztusi kongresszusra? Milyen eredményeket ígér a debreceni nyárvége?*

Sajnálom, hogy az előzetes jelzések szerint sokkal kisebb az érdeklődés, mint volt Jyväskylä iránt. Nem tudom megítélni, hogy ennek földrajzi vagy szellemi okai vannak-e. Én magam mindenesetre más-képp fogalmaztam volna a kongresszusi téma hívószavait, talán még a téma időszerepessége felől is lehetnek véleménykülönbségek – de Debrecen attól nyitott és barátságos, hogy mindig kész volt méltányolni minden gondolatértékű elképzelést.

Vége ha vége

Vége ha végezetül jön a versbe az én a magányos
éntelenül bebolyongja a verstelen nyelvi terében
hasztalanul vár én csak a vers közegébe beszélt én
és másutt sohasem lehet az ami vége a versnek.

Borbély Szilárd 1964-ben született Fehérgyarmaton. 1989-ben végzett a debreceni KLTE magyar szakán, azóta tanít az egyetem Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézetében. 1997-től az irodalomtudomány kandidátusa. Irodalomtörténészként a 18–19. század magyar irodalmát kutatja. A kortárs magyar irodalommal kritikusként, szerkesztőként (Alföld) és alkotóként is kapcsolatban áll. Legutóbbi verseskötete, a *Halotti Pompa* második, egy új ciklussal bővített kiadása az idei könyvhétre jelent meg.

Kötetei:

Adatok (1988), *Történet/A bábu arca* (1992), *Hosszú nap el. Drámai jambusok* (1993), *A Vanitatum vanitas szövegvilágáról* (1995), *Mint. minden. alkalom.* (1995), *Ami helyet* (1999), *Berlin & Hamlet* (2003), *Halotti Pompa* (2004; második, bővített kiadás: 2006), *Míg alszik szívünk Jézuskája* (2005), *Árkádiában. Történetek az irodalom történetéről* (2006)

Díjai:

IRAT-nívódíj (1989), Soros-ösztöndíj (1995), Alföld-díj (1995), Déry Tibor-díj (1996), Szép Ernő-díj (1998), Csokonai Vitéz Mihály-díj (1999), Zelk Zoltán-díj (2001), József Attila-díj (2002), Füst Milán-díj (2004), Palládium-díj (2005)

Azt hiszem én

Azt hiszem én sose tettem mást csak néztem a térbe
hogy ott nyíljon a zárt ami átvisz látni magamban
a zárt zárt amelyet kinyitok vagy épp becsukódom
mást se csináltam mint hogy mindig erre figyeltem
és nem láttam a nyíltat a zárttól melybe beburkolt
lehunyt szemmel a nézés mint a magába bezárt látvány
így a magányom egyre magányabb lett bezárult
mind ami nyílt ami zárt lehetett voln tér körülöttem
és én néztem amint én nyíltba bezártba kinyíló.

A legjobb az amikor

A legjobb az amikor lenni kéne
valahol de mégse vagyok ottan
úton vagyok akkor valahonnan
valahová de csak gondolatban.

Az Ultraplusz

Az ultraplusz nem posztmodern dolog
az egybeírással felgyorsított
szóösszetétel gyors és egyre gyorsul
hatékonyságban mérhetetlenül
és minden igényt kielégítően
a jövőt is le hagyta már a reklám
az emberanyag benne lép hadrendbe
a hírszerzés állampolgár kötelme
a nyelvhasználatot átjáró eszme
a felelősség reklámok a futball
nem ez meg az mindenből csak a legjobb
a reklámhadjáratba bevetésre
kész posztmodern potenciál vagyok
az időrendet lazán kezelem
már készség szintjén vagyok funkció
magányos harcosként én posztavangard
a jövőből még néha visszatérek
időutasként és ez nem egy scifi
csak posztmodern reklám az ultrapluszról.

Az inkubátor

Olyan zúrós volt mindig az élet,
csak jöttek-mentek az évek,
rakosgattam a napokat egymás mellé.
Költözködés hol vidékre,
hol meg vissza a fővárosba.
Vállalkozásba fogtunk. Volt benne
munka, de nem hozott, inkább
csak vitte az időt, erőt. Tamás azt
tette, amit a férfinak kell.
De rám maradt minden teher.
Mevolt már akkor a kis Tomika
meg a Panni. Így telt az élet,
de nem volt semmi jó,
mindenütt csak a probléma:
gyerekekkel, pénzzel, Tamással.
Egyszer teherbe estem. De
nem is gondolkodtam rajta,
egy napot voltam a kórházba. Mint
a hal, csúszott ki belőlem egy
gondolat. Ahogy küzd az ember,
hogyan szeressék, talán ismered,
milyen. De semmi. A következőnél
is így ismétlődött minden, és
a kórház előtti éjjel csak sírtam,
rimánkodtam Máriához, bár
nem is szokásom. Hajnalra eláradt
bennem a béke. Tamás mondta,
majd megoldjuk. Lucának hívtuk
aztán, a család motorja lett,
és minden rendeződött. Jött
pénz is, rengeteg, a vállalkozás
beindult. Lebegtünk, mintha
mindez rendjén volna. Tudod,
az ember nem gondolkodik,
csak történnek a dolgok. Aztán
született még két gyerek, nőtt
a család, a vállalkozás, de meg kellett
dolgozni érte. Tamásnak lett egy
nője. A pénz, a munka bennünk
az örömet kiölte. A hatodik
gyerekekre már nem volt erőnk,
időnk. Korábban jött, az orvos
inkubátorba tette. Én haza mentem,
majd látom úgy is eleget, kétszer
ha látogattam. A nővéreket
szerette. Ha hozzáértem, menekült
tőlem el a kicsi teste. Az érzékelő
műszerek felvijjogtak. Tiszta

pánik. Másnap mondta az orvos,
hogy beteg. Jó, majd elmúlik,
gondoltam. Harmadnap is csak
annyit, hogy beteg. Tamás kérdezte,
hozzon papot? Igen. Addig talán
még életben tartja a gép. Így éppen
megkeresztelték. Az ölembe
fogtam, olyan kicsi volt, de
minden tagja ép. Zokogtam. Csak
tűk szúrták át a lábát, a kezét.
A hit néha kevés. A fájdalom
olyan erős, hogy éget. Mások
lettünk. A vállalkozás kifáradt.
A kertünk, a házunk hajléktalan
családoktól árad. Nehéz segíteni
rajtuk, olyan idegen nekik az élet.

1. Földi betegség

Földi János hosszú betegség után 1801. április 6-án halt meg, a korabeli szóhasználat szerint szárazbetegségnek nevezett korban. Ez a tbc-t jelentette, kiegészülve a szervezet ellenálló képességének leromlását követő más tünetekkel. Ez lassú, elhúzódó folyamat végén bekövetkező halált jelentett, a korban sokan szenvednek és távoznak az élők sorából ekképpen, példának okáért elegendő most Csokonaira hivatkozni. Az orvosi tudományokban jártas Földinek ismernie kellett saját betegségének lefolyását. Volt még ideje kijavítani a *Természeti história, A Linne systémája szerint Az állatok országa* volt, de ennek megjelenését már nem érte meg. Arra is futotta még az erejéből, hogy megírja (sokáig elveszettnek hitt) latin nyelvű önéletrajzát; valamint elkészítette sírversét. Az alábbiakban ennek a szövegnek, Földi építáfiúmának egymásra rétegződő szövegállapottai adják a félreértés, a vita és halál utáni tovább élő személy árnyékának, folyton megújításra szoruló emlékezetének irodalomtörténeti hullámokat vető és tisztázásra szoruló kérdéseit.

2. A halálhír

Amikor 1801. április 8-án eltemették Földi Jánost Hadházon, a korabeli hírlapok tudatták a nagyközönséggel. A szertartás délután kettőkor vette kezdetét. A temetéséről más leírás, beszámoló nem is maradt fenn, csupán a névtelen tudósítók által írt hírlapi közlemények. A korabeli hírlapok országonként tették közzé híreiket. Első helyre persze a császári udvarral és Ausztriával kapcsolatos események ismertetése került. Ezt követték hangsúlyos helyen a háborús (török és francia) hírek, ugyanis a birodalom II. József török háborújától kezdve szinte folyamatosan hadban áll, hiszen 1792-től a franciákkal keveredik harcba 1815-ig. A szűk terjedelmi határok között a Földiről szóló megemlékezés egyáltalán nem tekinthető rövidnek.

3. A Bécsi Magyar Kurír

Az esemény után több mint egy hónappal tudósított a Bécsben szerkesztett két magyar nyelvű hírlap, a *Kurír* és a *Hírmondó*. Meglepő módon ugyanazon a napon kelt új-

ságlevelükben, 1801. május 12-én, kedden. Az egybeesés mögött a leveleknek a császári postán való Bécsbe jutása adhat magyarázatot, illetve a hírlapszerkesztés átfutási sebessége, amely akkoriban még nem tette lehetővé a naprakészséget. Vagyis az egybeesést a posta és az újságleveleknek ekkor a postajárás napjaihoz igazított, heti két alkalommal, szerdán és szombaton történő megjelenése magyarázza. Ennek természetesen velejárója az is, hogy egy újságlevél ebben az időben sokkal lassabban avult el. A Béctől távol eső helyeken élő emberek egyre később jutottak hozzá ugyanazokhoz a hírekhez, mint a bécsiek, amelyek azonban számukra még mindig újdonságnak számítottak. A *Kurír* tudósítása 1801. év 38. számában (*Költ Bétsben, Kedden Majusnak 12-ik napján 1801-ik esztendőben, 589–590. oldal*) jelent meg, „*Hadház, Apr. 11-dikén*” keltezés állt alatta. A tudósító személyéről nincs adatunk; valamely Hadházon lakó tanult embert gyaníthatunk a szerző személyében, de semmi közelebbit nem állíthatunk:

„Meg fosztá a' halál városunkat és a' több N. Szabad Hajdú Városokat is kedves Physikusunktól, *Földy János* Urtól, de meg fosztotta kivált a' hazát, a' Magyar Literátúrának egy faradhatatlan 's szerentsés előmozdítójától, a' kinek munkáit minden Tudományokat szeretők, igen betsúlik. Sajnálni fogják kiváltképpen a' Fűvésztudományról való munkáját és Systemáját a' mellyenn, már sok esztendők ölta dolgozik, és a' mellynek maga is a' meg halálozott Doktor Úr nagy kedvesllője vólt, el nem végezhetette. Meg hólt ezen Nagy erdemü Hazafi Aprilisnek 6 ikán forró betegségben hasznos életének 46-dik esztendejében. – Még életében meg-írta a' maga Epitáphiumát, és kiválasztotta magának a' sír helyet: 's kivánsága egészszen is tellyesítettett. – A' sírhalmára tett versek, mellyeket maga meg hagyott, ezek:”

A tudósítás folytatásában megtalálható még a kettős pont után Földinek a halálos betegségében maga készítette építáfiuma is. A tudósító szemtanúként beszél, mint aki maga is jelen volt a végtisztesség alkalmával.

4. Bécsi Magyar Hírmondó

Mindezek után nem meglepő, hogy haláláról és temetéséről a másik folyóirat, a már említett Görög Demeter és Kerekes Sámu-

el által szerkesztett, jellemző módon eredetileg a háborús konjunktúrára alapozva 1790-ben *Hadi és más nevezetes történetek* címen indított, majd 1792-től *Magyar Hírmondó* néven tovább működő hírlap is beszámolt. A szintén név nélküli tudósító saját beszámolóját két nappal korábról, április 9-éről keltezte, nagyobb részletességgel és lényegesen informatívabban számolt be Földi életéről, mint aki nem csak szemtanúja volt a végtisztességnek, de a megboldogulttal is familiáris kapcsolatban lehetett. Beszámolója a következőképpen őrizte meg az eseményt (*Magyar Hírmondó*, Nro 38. Költ Bétsben, Pünkösöd Havának (Májusnak) 12-dik napján 1801-dik Eszten-dőben. 614–616. oldal):

„*Debreczenből* Árp. 9 dikén. Nagy-Érdemű Hazánkfia, a' Magyar Literatúra' valamint buzgó pártfogója, szintúgy fáradhatatlan Előmozdítója Földi János Úr, ezen folyó Hónap 6-dikán Hadház Hajdú Várossában meg-halálozott, életének 46-dik esztendejében. Született 1755-dik esztendőben, December' 21dikén; az Orvosi tudományban Doktorrá tétetett Pesten 1784-dik esztendőben; onnan vitetődött N. Sz. K. Szathmár Városába, onnan pedig a' N. Hajdú Városi Kerület Rendes Physikusának. Több munkái közt legnevezetesebb a' Magyar Grammatika, mellyért a' feltetett első jutalmat el is nyerte; A' Magyar Poézis, melly még nyomtatásba nem mehetett; a' Magyar Muzeumban és Orfeusban számos kinyomatott Versei. De kiváltképpen minden figyelmetességét és 15 esztendők alatt való fáradtságát fordította a' Természeti Historiának Magyar nyelven a' Linné Sistémája szerént való ki-dolgozására, melly annyival is nagyobbra neveli érdemét, hogy az még egy nyelven is tökéletesen ki nem dolgoztatott. Ennek első Darabja, úgymint az Állatok-Országá Pozsonban éppen mostanába jött ki; de a' mellyet a' meghóltt nem láthatott. A' más két Országok pedig, több számtalan más rendbéli és a' Literatúrát tárgyazó Írásaival egygyütt árván maradtak. – Ezen érdemeit tekintvén a' [615] meg-hólttnak a' Jénaí Minerálogica és Természeti Historiának Társaságai, valamint utoljára a' Göttingai Társaság is, ötet a' magok Tagjai közzé bé-fogadták. – Éles és a' dolgokba mélyen bé-látó elméjét az ember-szerető szív is és a' jó erkölts ékesítette. – El-temettetett ugyan tsak Hadházon, ezen Hónap 8-dikán, egy a' meghóltt nagy érdemeihez és jó karakteréhez illő Prédikázióval. Temető-kövére metztettek ezen Versek, mellyeket a' meghóltt még életében készített magának. Úgymint: [Itt következik az epitáfium, közlésétől eltekintünk. B. Sz.] Ezen Versek fel vágatván Epitáfiumára, az ákátzfa is sírhalmára ültetődött.”

A hírlaphoz küldött, Debreczenből keltezt tudósítást közvetlenül az esemény után, a temetést követően vetették papírra. A leírás szerzője, úgy tűnik, személyes tapasztalatok alapján beszél. Néhány szóban a temetésről is tudósít, de nem részletezi annak lefolyását. A szertartással kapcsolatban csupán az epitáfiumot közli, mely a beszámoló szerint „Temető-kövére metztettek ezen Versek, mellyeket a' meghóltt még életében készített magának”. Az emlékezet nem őrizte meg, hogy nehéz anyagi helyzetben lévő Földi családja sírjára követ állítottak volna. A korabeli szokásokat ismerve, elgondolkodtató is, miként lett volna lehetséges egy ilyen hosszú, huszonnyolc soros költeményt, a szokás és a praktikum ellenére, kőbe metszeni.

5. A szemtanúk és a sírhely

A két, egyszerre megjelenő, keltezését illetően két napnyi eltolódással papírra vetett tudósítás írói mindketten szemtanúként írják le a temetést. A különbség a *Hírmondó* tudósításában, hogy sokkal informatívabb, behatóbban ismeri az elhunyt pályáját és munkásságát. Megadja a születés napját is, az életrajz részletes ismeretével bír. De nem csak ebben van különbség, hanem a Földi által írt epitáfium szövegének közlésében is lényeges eltérés mutatkozik. A *Kurír* és a *Hírmondó* tudósítása ezen a ponton, a szöveg-hitelesség pontján határozottan elválik egymástól. Amint látni fogjuk, ennek a későbbiek során még következményei lesznek. Minthogy Földi temetéséről csak a hadházi eklézsia anyakönyve őrzött meg szűkös adatokat, valamint a helybeliek emlékezete, ezért a tudósításokra vagyunk kénytelenek hagyatkozni. Úgy tűnik a beszámolók szövegéből, mintha Földi olyan helyet választott volna magának, amely nem kifejezetten temetőhely volt, hanem egy számára kedves hely. Az epitáfiuma által ebbe a topográfiai helybe írja bele saját sírját, miáltal a tájat emlékhellyé alakítja át. Az élő által készített epitáfium, amely posztumusz műfaj, ez által a gesztus által átminősül végrendeletté, vagyis testamentummá. Az epitáfium igazsága a valóság hozzáigazítása által teljesedhet ki. A Földi által szerzett verset épp a testamentumban rejlő felhívó, felszólító gesztus emeli ki a literatúrai dolgok sorából, és fokozott kegyelettel bánnak vele. A tiszteletnek örvendő „Physikus”, vagyis a hajdúkerület orvosának teljesítették ezt a kérését.

A *Hírmondó* tudósítójától megtudjuk még, hogy a búcsúztató beszéd teljesítette az életpálya értelmezésének feladatát, „Eltemettetett ... a’ meg-hóltt nagy érdemeihez és jó karakteréhez illő Prédikátióval.” A *Kurír* tudósítója általánosságokat említ. Ezzel szemben a debreceni keltezésű tudósítás a nyomdát ekkoriban elhagyó „Állatok-Országá” megjelenéséről is tud. Az epitáfium jelentőségét azonban a *Kurír* tudósítója is kiemeli és közli, valamint fontosnak tartja megjegyezni: „és kiválasztotta magának a’ sír helyet: ’s kivánsága egészen is teljesítettett.” A *Hírmondó* tudósítója még a sírra ültetett akácfára is utal, számára ennek is jelentősége van. A sírra helyezett epitáfiumról is említést tesz, amiről a *Kurír* tudósítása is megemlékezik, a *Hírmondó* debreceni levelezője pedig közelebbit is megjegyez róla: „Temető-kövére metzettek ezen Versek, melyeket a’ meg-hóltt még életében készített magának.” Ez a mondat azonban erős kétségeket hagy maga után, és semmiképp sem lehet szó szerint venni. Hiszen a két változatban közölt vers, még egyszer hangsúlyozzuk, lényegesen hosszabb annál, mint amit kőbe szoktak vésní.

6. Csokonai Földi temetésén

Egy szerencsétlen eset miatt tudjuk, hogy Csokonai részt vett a temetésen. Erről abból a levélfogalmazványból értesülünk, amelyet a temetést követő napok valamelyikén írhatott, április 9-én vagy 10-én. Többet Csokonaitól sem tudunk meg a végtiszteségről. Ezt is csupán mellesleg említi, hogy április 8-án Hadházon volt épp Földi temetésén és este 8-ra ért vissza a Darabos utcára. Anyja időközben a postalegény többszöri sürgetésére átvette Festetics gróf levélét este 7 óra tájt, majd Csokonai helyett aláírta az átvételt igazoló szelvényt.

Mivel tudjuk, hogy Csokonai jelen volt a temetésen, Debrecenben lakott és baráti viszonyt ápolt a megboldogulttal, nem alaptalan annak feltételezése, hogy a *Hírmondó* tudósítása éppen tőle származhat. A gyanú nemcsak ezért vetül rá, hanem azért is, mert a Kollégium kéziratárában fennmaradt Csokonai kézírásában Földi epitáfiumának egy másolata (R 679 jelzet alatt). A Csokonai által megőrzött másolat szöveggállapota néhány ortológiai eltérést mutat csupán a *Hírmondó*ban megjelent szöveggel összevetve. Szó szintű különbséget csak az utolsó strófa első sorában mutat a *Hírmondó*ban megjelent. Kérdés azonban, hogy ez a változtatás hol tör-

ténhetett; de bizonyos, hogy nem Csokonai belenyúlása a szövegbe, hiszen Földi autográf fogalmazványa és tisztázata már tartalmazza ezt a variánst is.

Csokonai ebben az időben levelezésben állt a bécsi újságírókkal, mert egy rövid időre felmerült annak a lehetősége, hogy a *Magyar Hírmondó* szerkesztője legyen. Ez Bécsbe költözést, életformaváltást, új „életprogram” kialakítását jelentette volna. Csokonai bemutatkozó levele az általa sokat hangoztatott szabadságfelfogásával való összeférhetlenség miatt is bizonytalannak tűnik, hogy valóban komolyan készült volna erre a feladatra. Az azonban bizonyos, hogy Földi munkássága, amely kéziratos hagyatékának bensőséges ismeretére is alapozódott, már ekkor is – és még sokáig foglalkoztatta. 1801 májusában keletkezett, Márton Józsefnek írt levelében arról tudósítja a bécsi újságírót és nyelvészt, hogy Földi munkáit szándékozik kiadni: „Én az Úrnak ezt a’ literaria tudósítását, másikkal fogom megköszönni, t. i. ezen Munkámmal: »Néh. Dr. Földi Jánosnak [...] Életének és Munkáinak Történetei, Charactere, Lelke és felvil[...], Recenziója, egy Barátja, Társa és Tisztelője által.« Megérdemli ez a’ Nagy Lélek, kiről tulajdonképen el lehet mondani, hogy Nemzete’ Szerelme emésztette meg, megérdemli mondanom, hogy minden Hazafi sírja után is tömjéneze!!!” (*Csokonai Vitéz Mihály Levelezése*, s. a. r. Debreczeni Attila, Bp., 1999. 130. – A továbbiakban CsokLev.)

Csokonai munkáinak első, még Fráter István mecénási támogatásával készülő kiadási tervének az újságlevelekben történő „hírelését” csere formájában, vagyis Földiről szóló beható ismertető írás közlésre való felajánlásával kívánja honorálni. Ez a terv azonban igen hamar kútba esett. Ahogy bécsi újságíró sem lett Csokonaiból. De Földi utóélete szívügye lett.

7. Vita az epitáfiumról

De nemcsak az bizonytalan, hogy kőre vagy fára volt-e metszve az epitáfium, hanem a sírra helyezett szöveg maga is kérdés tárgya, mivel a két idézett tudósítás által közölt szöveg, nem teljes egészében, de sok apró részletében különbözik. Ezek a bizonytalanságok akkor válnak jelentőseké, ha a nekrológok kiváltotta, „*Hadházról Május 20-dikán*” kelt választ is elolvassuk, amely a *Hírmondó* július 3-ai számában jelent meg, és fő célja az volt, az előző két tudósítás tévedéseit helyreigazítsa. A levél írója szintén Földi közeli ismerőse és tiszt-

telőjeként, az epitáfium írója szerzői becsületének, illetve szövegének hiteles közlésének őreként lép fel, a tévedésnek két okát adja, (1) a tudósító vagy nem látta azokat, (2) vagy javítani akart rajtuk:

„Az első Esetben, ha a Verseket nem látta, menthető a Tudósító, ámbar ugyan a Tudósítónak, kivált az Originál munkák közönségessé tételében a volna a kötelessége, hogy azoknak jól utánnak járjon. – A második Esetbe, ha a Verseket jobbakká igyekezett tenni: keményebb reflexiókra tette magát érdemessé. Az Igyekezet ugyan jó volt, de még is kétségbe hozza ezen levél Írója, valyon azt a meg boldogult Úr nevébe meg lehetne e' köszönni vagy sem? Valaki eredeti munkáiban változtatást tenni, akkor kivált mikor azoknak közönségessé való tételekben a szerző tehetségének a Közönséggel való meg esmertetése és így annak nevezetessé való tétele a tzél, már maga is vakmerőség, annyival inkább azoknak még eredeti szépségekből is valamit el venni valósággal olyan dolog, a melyet egy szerző is a maga munkája El-jobbítójának meg nem köszönhet. – Akkor lett volna ditséretes a Tudósító jó igyekezete ezen Versek jobbitásában, ha azok nem jők lettek volna: de hogy azok a magok eredeti valóságokban sokkal szebbek, mint a mint el jobbítottak, az Eredetieknek a már meg jobbítottakkal való egybe vetéséből világos. De ha talált volna is valamit lenni a versekben a mi talám változtatást kívánt volna: *Ubi plura nitent paucis non offendar*. Nem szükség lett volna azokat jobbitgatni, annyival inkább azoknak eredeti szépségekből is annyit el venni. Külömben is az Originálok változtatást nem szenvedő munkák, kivált az ilyen esetben a melyben valaki munkája közönségessé tétetik: ezen Levél Írója meg nem foghatta mi adhat akármelley Tudósítónak is Just a más eredeti munkája el bérálására. Az olyan Tudósító, a ki a maga jobbitgatásai által az Eredeti munkák szépségét kissebbíti, mind azok Szerzőjét megsérti, mind a Közönség eránt való Tiszteletlenségét el árúlja az által, hogy az előtt a maga jobbitgatásait, mint a Szerző munkáját úgy adja ki. Sőt ha szebbekké teszi is az Originálokat, akkor is a Publicumot tsallya meg.

Jól tudja azt ezen Levél Írója, hogy a meg boldogult Úr ezen ó Versei el forgatását nehezen szenvedné, és ehez képepest az eránta való Tisztelet vette erre, hogy a ki botsátott versekre ezen Reflexiókat tegye, 's egyszersmind jönnek láttya az említett Verseket úgy a mint azok az Epitáfiumon olvastatnak, ide tenni; a mint következnek:" (*A Magyar Hirmondó*, Júliusnak 3-dik napján 1801., 17–20. oldal)

Ez a második hadházi tudósító is újraközi az epitáfiumot, soronként lábjegyzetben jelezve és javítva a korábbi közlések – véleménye szerint téves és Földi szerzői akaratával ellentétes, attól idegen szövegállapot – korrigált és a szerzői szándék szerinti hű változatát. E harmadik szöveg végleg elbizonytalaníthat, hogy akkor mi állhatott a végtisztesség alkalmával a jelenlévők szeme előtt, ha három, Földihez közeli és a halotti búcsúztató szertartáson részt vett tudósító egymástól azért nem lényegtelen mértékben különböző szövegre hivatkozik?

8. Átírás és belejavítás

A kéziratokat összehasonlítva az a következtetés vonható le, hogy a Debreceni Tudósító ismerte az OSZK Oct. Hung. 344. 3b–3a. nem autográf tisztázatot, és nagyobbrészt ennek a szövegállapotnak megfelelően közölte a *Hirmondó*-ban a szöveget. Ezt az idegen kéz által készített őstisztázatnak tekinthető előszöveget a szerző később még átdolgozta. Autográf javításai, áthúzásai, átírásai a már lezártnak tűnő tisztázat tovább írásáról tanúskodnak. A rendelkezésünkre álló kéziratokat figyelembe véve valószínűnek látszik, hogy a Debreceni Tudósító, ha jelen is volt és látta is az epitáfiumot, nem azt írta le, hanem rendelkezett korábról egy tisztázati példánnyal és ezt használta. A hosszú ideig betegeskedő Földi verse már halála előtt terjedhetett másolatban barátai körében. A Debreceni Tudósítónak a *Hirmondó*-ban megjelent beszámolójához csatolt versszövege – néhány tipográfiai és ortológiai változtatáson túl – majdnem pontosan megegyezik a Földi-versnek Csokonai keze írásában fennmaradt és a Kollégium könyvtárában őrzött kéziratával. Az egyetlen szó méretű eltérés az „Akkor talán kik itt el mennek...” sor helyett áll „Majd azok közt akik el mennek”.

A második hadházi Tudósítóval kapcsolatban – épp mivel maga a szigorú szöveghűségre hivatkozva korrigálja a Debreceni Tudósító közlését – aligha feltételezhetjük, hogy maga változtatott volna a szövegen. Bár a tipográfiai kép meglepő és lényegi különbséget mutat az általunk ismert kéziratok írásképeivel. Épp az írás térbeli tagolása kelt gyanút bennünk, hogy talán mégsem zárható ki, hogy a Hadházi Tudósító által közölt szöveg is eltér mindkét korábbi közléstől. Sőt tévesen adja meg az általa kifogásolt tudósítás helyét. Mivel a *Hirmondó*-ban a Debrecenből keltezett beszámoló

és a kritikai megjegyzések írója csupán „Újságlevél”-ről tesz említést, feltételezhetnénk, hogy a *Hirmondó*ban megjelent szöveggel elégedetlen. De összevetve a szövegeket, valójában ez a közlemény a *Kurír*-beli szöveggel áll vitában. Sőt bizonyos pontjain nem is a *Kurír*ban megjelent szöveget kifogásolja, hanem egy helyütt a „Földy Tete mit” összetétel nem a *Kurír*, hanem csupán a *Hirmondó*-beli közlésben fordul elő a „FÖLDY hamvait” helyett.

De amennyiben feltételezzük a második hadházi levelező filológusi szigorát, akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy a Nagy Gábor által megőrzött és az OSZK Oct. Hung. 344. 1b. és 4a. lapokon található változat sem jelentette a végső állomást a szöveg alakulástörténetében. Ezt követően a szerző még további alakításokat hajthatott végre munkáján. Ennek a feltételezésnek a következménye az, hogy a Hadházi Tudósító által közölt szövegállapotnak kellett az utolsó kéz állapotát megőriznie, attól függetlenül, hogy kézirat nem áll rendelkezésünkre. Feltételesen tehát fenn kell tartanunk a végső változat Hadházi Tudósító szerinti szövegállapotát. De mivel feltételezhető a szöveg Földi halála előtti kéziratossága, és ha a szövegromlást is figyelembe vesszük, mégis csak az autográf javításokkal ellátott tisztázatot jelenti a szöveg alakulásának utolsó biztos stációját. Nem tudjuk, hogy ki volt a második hadházi tudósító, aki a szövegek tiszteltében tartását kérte számon az előző két tudósítótól. Azonban annyit tudunk, hogy a Földi-vers fennmaradt kéziratossági másolatai közül egyedül egy szöveg mutat szinte pontos megfelelést a második hadházi levelező által közölt szövegállapottal: a Kazinczy Ferenc gyűjteményében található meg: *Néhai Földi János Úr a' Hajdú Városok Fő Doctora még életében maga által íratott Epitáphiuma.* címmel, az *[Apróságok.]* köteg 203b. lapján (vö. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárában K 604/I-II. jelzet alatt).

9. Az insriftum

Ezek után ismételtelen kérdéses, hogy mit gondoljunk a temetés alkalmával a síremlékre felmetszett szöveg hitelességéről. Láttuk már, hogy nem tudtunk mit kezdeni a Debreceni Tudósítónak azzal a megjegyzésével, hogy az epitáfium versei „Temető-kövére mettzettek”. A Hadházi Tudósító erről nem mond semmit. A sírkőállítás azonban köztudottan drága volt ebben a korban, amint azt az Árkadia-per kapcsán

állítandó emlékmű körüli huzavona mutatja. A folyamatosan anyagi gondokkal küzdő Földi-család aligha engedhette ezt meg magának. A Debreceni Tudósító úgy beszél az epitáfiumról, mintha azt teljes terjedelmében kőbe metszették volna. Ebben a mozzanatban látható leginkább, hogy a Debreceni Tudósító szépít és túloz. A korabeli szokások szerint a temetés napján, április 8-án vélhetően fából készült fejfát állíthattak a sírra. A fejfa fából készült tábláján festve vagy vésve helyet kaphatott egy ilyen hosszúságú epitáfium is. Példaképpen említhető, hogy a Csokonai fejfájára írt, Dombó Mátyás által fogalmazott szöveg sem volt kisebb terjedelmű. De kőbe metszett szöveggel ellátott emlékmű csupán a Debreceni Tudósító képzeletében létezhetett. De akkor vajon mit közöltek a beszámolók, és mely szövegről folyt a vita?

10. A tragikus élet reprezentációja

A korabeli versek allegorikus olvasata még élő gyakorlat. Ezt támasztja alá Csokonai Földiről írt verse is. Ez a vers szintén a *Magyar Hirmondó*ban jelent meg, mintegy a Földi nekrológ és sírvers, illetve az arra adott, kissé ingerült felelet által kezeltetett hírlapi „pengeváltás” lezárásaként. Az alkalmi versekben *Dr. Földi Sírhalma felett* címmel napvilágot látott és ezen a címen ismert költemény először 1802. B[oldog]. Asszony Havának (vagyis január 16.) 5. számában látott napvilágot, eredetileg *Földy' sirja felett* címmel. A kritikai kiadás jegyzetében Szilágyi Ferenc 1801-re teszi a vers keletkezését, és ezt fűzi hozzá: „A K[ézirat] nincs keltezve; mivel azonban tudjuk, hogy Csokonai költő barátja 1801. április 9-én halt meg: nem sokkal ezután keletkezhetett a költemény.” (495.) A dátum elírás lehet, a tudósítás dátuma került a halálozás dátuma helyére. Földi János az általunk ismert adatok szerint már április 6-án halott volt, a temetésre április 8-án került sor. De ennek a tudósításnak az ismeretéről nem tesz említést a kritikai kiadás jegyzetének írója. A „nem sokkal ez után” pedig a vers utalásait figyelembe véve nem lehetett nagyon közel a halál és a temetést követő napokhoz. Hiszen a vers már a következő év, vagyis 1802. január 16-án megjelent; Szilágyi Ferenc is amellett foglal állást, hogy a versnek mindenképp 1801-ben kellett keletkeznie. Ha szó szerint vesszük a vers utalásait és mindennapi botanikai tudásunkat is használjuk, akkor pontosítható a megírás feltételezett időpontja: „gyepedző”, elhanyagolt sírról be-

szél. „Még is betsetlen puszta bogáts fedi / Hadház' homokján szent tetemid' helyét” – sor őszi tájat idéz, ahogy a vers más utalásai a hidegről, a közelgő télre vonatkozathatóak.

Különös a Debreceni Tudósító beszámolójához viszonyítva, hogy miért nem tudunk meg semmit a sírkőről, amelybe az inkriminált epitáfium vésvé volt. Noha, mint azt Szilágyi Ferenc is megemlíti, a Csokonai-vers ihletői között és irodalmi utalásai között ott kell szerepelnie Földi saját epitáfiumának is. Továbbá jelentőséget tulajdoníthatnánk annak a kicsi, elenyésző különbségnek, amely a Csokonai-vers első hírlapi megjelenése és a későbbi, az *Ódák* könyvében véglegesített címhasználat között fennáll. Az első megjelenés szerint a vers nem a *sírhalomra*, csupán *sírra* utal. Az emelkedettebb, patetikusabb *sírhalom* a későbbi átdolgozás során kerül be a versbe, amikor – amint a kritikai kiadás jegyzetei lehetővé teszik a kézirat és a folyóiratbeli közlés szépítését, csiszolását – az *Ódák* fenséges hangneme felé tolta el a szerző javításával a vers hangnemet.

Az epitáfium a megélt életet tragikusnak minősíti, ám homályban hagyja ennek az elégedetlenségnek, a verset átható keserűségnek az okait. Az a Hadházzról származó legenda, mely szerint Földi felesége, Weszprémi Juliska a temetés napján Debrecenben múltatott volna, aligha valószínű. Ahogyan azt az irodalomtörténeti legendát is meggyőzően cáfolta Nagy Sándor, amely Földiné és Csokonai közötti szexuális kapcsolat esélyeit kutatta. Csokonainak Földit sirató verse azonban már néhány hónap múlva a sírhely elhanyagoltságáról beszél, tehát mégis volt valami baljós körülmény, amely akár a pletykára is okot adhatott. Földi utóélete szerencsétlen, felbecsülhetetlen jelentőségű kéziratok és levelezése, akárcsak könyvei, elkallódtak. Életben maradt gyermekei szétszóródtak és deklaszálódtak; a családot az újra férjhez menő anya – úgy tűnik – nem tudta összetartani. Földi epitáfiuma és Csokonai tisztelgő verse Földi sorsában megmutatkozó tragikummal vetnek számot. Ez a tragikus érzület azonban az irodalmi, illetve tudományos teljesítmény és azokkal szembe feszülő, megalázó körülmények között tátongó szakadék értelmezéséből táplálkozhat. Nem kell az okok után föltétlen a magánélet intim szférájában kutakodni. Csokonai verse zárlatában ezen a ponton kapcsolja össze saját sorsértelmezését a meghalt mester és barát Földi pályájával.

11. A babér-per

Szilágyi Ferenc jegyzeteiben nem utal arra a vitára, amely ehhez a vershez közvetve kapcsolódik és a későbbi Árkádia-per vitája felé mutat előre. Ugyanis ebben a versben bukkan fel a Kazinczy által annyiszor kritizált *babér* szó, mint azt egy, nem sokkal később a *Magyar Kurír*-ban megjelent jegyzet teszi szóvá:

Biharból, Febr. 20-dikán. – Követém a' Doct. Zöldos Úr' példáját (lássd a' Kurír minapi levelét a' 189. old.) 's „...Csokonai Urnak Földit kesergő ódájára azt jegyzem meg, hogy ott a' *babér* szónak éppen nem vala helye. Ezt a' rüt szót Földi hozta-bé a' *Szépség'* szavai közzé. Elakadván tudnillik azon, hogy a' *laurust* a' *hederától* megkülönböztetni nem tudta (mert e' kettőt, noha az egyike fa, a' másika csemete, siető Iróink *borostyánnak* nevezgették) 's a' maga etymologiai elborúlásaiban azt vévén észre, hogy a' *borostyán* szó' első három betűje jól illik a' Bacchusnak és Kómusznak szentelt *hedera'* ideájához, a' *hederát borostyánnak* hagyta, a' *laurust* pedig, a' konyhák' Lexicon szerint, *babérnak* nevezte [368] el. Tudni kellett vala Földinek, hogy a' *borostyán* szót nem a' *bortól* vettük, hanem a' *tótok' brestyánától*, (tótul is *laurust* teszen) 's érzeni, hogy a' patikai bűzű *babér* kedvetlen leszsz a' Múzsáknak. A' *hedera'* neve magyarul *repekény*, és azt e' név alatt esméri (úgy tudom azt Közép Ajtai Botanicus Benkő József Úrnak leveléből) az egész Erdély' köznépe. E' szerint a' *lauruson* bizvást megmaradhat az ötletet illető régi *borostyán* név továbbá is. A' *babérból* fűzzenek a' *Cátiusoknak* koszorút a' megharagított Múzsák, 's mind azoknak, a' kik ezután versben e' csúf szóval élni mérészenek! –

Cs... ..cz.

(*Magyar Kurír*, Nro. 23., Mártziusnak 19-ik napján 1802-ik esztendőben. 367–368.)

Bár, ha jobban szemügyre vesszük a Földiről írt verset, akkor kiderül, hogy a jegyzet írója rosszul emlékszik, és az ugyanott folytatólagosan megjelent másik vers, a *Virág Benedek*hez címűre gondolhat (Vö.: Toldalék. A' *Magyar Hirmondónak*, Januáriusnak 16-dik napján 1802-dik Esztendőben költ árkusához, 82–84.), de föltehetőleg mivel a *babér* szóval kapcsolatos érvelése Földi személyéhez szorosan fűződik a botanikai nyelvének magyarítása és egységesítése miatt, ezért a *Földy' sírja felett* című vershez kapcsolja ezt a megjegyzését a levelező. A *babér* szó körüli vita a későbbiekben hosszabb pályát fut be. A *Biharból*

Febr. 20-dikán keltezett levél íróját érzékenyen érintette egy olyan szónak a használata, amelyet tudományosan sem tartott pontosnak, és konyhai jellege miatt versbefoglalásra alkalmatlannak érzett.

A második hadházi tudósító a szöveg pontos közlését nem az originalitás ideológiája jegyében kifogásolja, hanem a szerzői szöveg autoritásának megőrzése miatt. Az eltéréseket kivétel nélkül nem csupán a szöveg hűség megbontása miatt pontosítja, hanem a változatokat értelmetlennek vagy rosszabbnak ítéli az általa hitelesnek tartott szöveghez képest. A halott szellemének csonkítás nélküli megőrzése hatja inkább át ezt a közleményt, a halott emlékének tisztelőben tartása. Az epitáfium efféle jelként értékelődött fel, és szerzőjét reprezentálta, nem pusztán irodalmi szöveggént tekintettek rá. Az emlékállítás mozzanatát láthatjuk itt is, amely a hervadhatatlan dicsőség jelképét, a *laurust* sem hagyja érintetlenül.

A *babér* szót kifogásoló jegyzetíró monogramját Kazinczy oldotta fel egy Csokonai halála után írt levelében, és ismerte el szerzőségét. Különös módon Kazinczy is ezt a kifogást emeli majd először és nyilvánosan Csokonai költészetével kapcsolatban; a stíluszint és nyelvi tisztaság kritikáját megfogalmazva is a *babér* szóra hivatkozik majd. Kazinczy jegyzetéből nem derül ki, hogy a *babér* korábbi jelentése mi volt, mindösszesen azt tudjuk meg, hogy Kazinczy a *laurust* versben magyarul jelölni kívánt szónak a *borostyánt* tartotta. A *babér* – jól sejtette Kazinczy – a szótárak szerint először valóban Földi egy korai versében, amelyet Kazinczy kortársként megjelenése alkalmával olvashatott, a bécsi *Magyar Musá*ban látott napvilágot. A szavak jelentése, vagyis a jel és a jelölt közötti kapcsolat azonban nem hordoz magában oksági viszonyt, egyszerűbben fogalmazva *konvencionális*.

Ugyanerre a Kazinczy gondolkodásában megbúvó jelenségre egy másik jellegzetes példa a *lepe* és a *pillangó* jelölők közötti éles különbségtétel. Kazinczy ítélete Csokonai *A' Pillangóhoz* című versével kapcsolatban már ott és akkor megtorpan, amikor a *pillangó* szóval találkozik. Az *Árkádia*-pernek nagyon fontos mozzanata a *pillangó* szó jelölő természetének kritikája, és az a mániákus megszállottság, amely ennek a szónak az irodalmi jelölők rendjéből való kiiktatását, de legalábbis a kívülre helyezését célozta; helyébe ugyanilyen kizárólagos módon a *lepe* helyezését kívánta elérni. Ebben az esetben sem vi-

lágos, hogy vajon milyen alapon dönt Kazinczy az egyik szó mellett a másik ellenében. A szavak jelölő természete azonban a széphalmi mester számára egyáltalán nem pusztán konvenció vagy konszenzus kérdése. Az *Árkádia* szó jelentésének értelmezése kapcsán viszont épp fordítva, a szó által jelölt fogalom képezi a vita tárgyát, és Kazinczy ebben az esetben maga veti szemére ellenfeleinek, hogy a szóra koncentrálnak, nem az értelemre.

12. Árkádia ideája

Kazinczy megszállottsága, amellyel különbséget tesz jelölők között, arról mindenképp árulkodik, hogy számára a jelölők és a jelöltek közötti kapcsolat megalapozásához nem elegendő a nyelvszokás önmagában. Kifakadása az *Árkádia* név hermeneutikája kapcsán, amely vitát a debreceniekkel folytatva, miszerint ellenfelei „a szót nézik, nem az értelmet”, arra történő utalásként is olvasható, hogy azok épp a bevett, konvencionális jelentések világában maradtak meg. Miközben a jelentések új világa, amelyre Kazinczy emlékműre tervezett epitáfiuma utal, az *Et. in. Arcadia. ego.*, már más jelentésvilágok felé mutat. Kazinczy ugyanis a jelentések világát a konvencionálistól eltérő, az irodalmi szöveg által létrehozott idealitások világa felől szemléli. Az a szenvedély, amellyel különbséget kíván tenni jelölők között, sokkal inkább szól a jelentésekről, mint a jelölőkről magukról. Hiszen amennyiben a konvencionális jelölőt elfogadjuk, azzal a konvencionális jelöltet rendeljük hozzá, noha számára épp a jelentés volt más, amely által a jelölők rendjébe viszszaírta. Erre a *visszaírá*sra helyezte a hangsúlyt. Például a *babér* jelölő esetében zavaró tényezőt jelentett számára, hogy – noha nyilvánvalóan tisztában volt vele – a megértést nem fogja akadályozni a jelhasználat, hisz mindegy, hogy melyik jelölő utal rá a dologra magára, amennyiben a konvenció elfogadja, akkor minden beszélő számára egyértelmű lesz, mire kell gondolni. Azonban a *babér* szónak a már létező konyhai, kulináris jelentése zavaró tényezőként jelentkezik ahhoz az új jelentéshez történő eljutás tekintetében, amely Kazinczy szándéka szerint a *borostyán* szóban már eleve ott honol. Ezek az *ideális jelentések* az irodalmi szövegek által megalkotott jelentések honában foglalnak helyet, ahová például a *babér* és a *pillangó* szó aligha nyerhetett bebocsátást. Az ideális jelentés esetében valaminek az *ideája* fontosabb, mint reprezentációja. Az *idea* következés-

képp olyan dolog, ami elválk a reprezentáció világtól.

13. Az Árkádia-per előképe

Földit Kazinczy nem tartotta poétának. Rigorózus nyelvész és tudós orvos volt számára, aki az irodalom világában olyan elveket igyekezett érvényesíteni, amelyek az általa művelt, latinos-barokkos tudomány számára voltak a tudás és a beszéd szabályozó keretei. A nyelvi klasszifikáció és az ehhez szorosan kapcsolódó taxonimikus rend a jelölőket kicserélhetőnek véli, hisz a cél a rendszerezés maga. A nyelvi jelek osztályozása, jelölők rendjének definiálása és szabályozása volt a kitűzött cél. Ennek a metodológiáját a Földi és a Csokonai számára is tudományos és nyelvi modellnek tekintett Linné-féle szisztémája jelentette. Ám az itt létrehozott, vagyis reprezentált világ *lélektelen*, nem *érzéki* világ volt Kazinczy számára. És a *pillangó* a természet világának valamely pontosan rögzíthető egyedét jelölte ugyan (jó esetben ezt maga a versszerző, ahogy még Csokonai is, megmondta lábjegyzetben, hogy konkrétan melyik pillangófajra kell most gondolni a sok közül), de ez a jelölő nem alkalmas

arra, hogy a 'lepe' ideálját is megjelenítse az olvasó számára. És azt az ideális világot, amelyet Kazinczy intenciója szerint fel kell tudnia idézni.

Földi a pedantériáig menően precíz volt a szavak jelölőként való használatában. Kazinczy szótárában a *pedant* azonban nem tartozott a pozitív jelzők közé. Idegenkedése Földitől valószínűleg ebből is adódott. Az eltérő műveltségszerkezet mögött pedig eltérő emberkép és filozófiai felfogás állt. Kazinczy úgy tekintett Csokonaira, mint Földi tanítványára. És amikor Csokonain számon kéri a *babér* szó használatát a *Kurírban Cs.....cz.* betűjel alatt megjelentetett kis írásában, akkor a Földi-hagyomány kritikáját is adja. Még korábban, amikor a második hadházi tudósító szót emelt a szöveg autoritásának védelmében, Csokonai válaszul megírta a Földi-ódát. A *babér* szó használata Kazinczyban keltett megütközést. Csokonai önérzéketesen védekezett. És amikor Kazinczy őt kéri fel Dayka verseinek megjobbítására, végül is óvatosan kitér a kívánság elől. A túske azonban már ott van. És hamarosan, Csokonai halála után, az irodalmi nyelvek között húzódozó törések az Árkádia-per vitáiban törnek felszínre.

Megjegyzések Borbély Szilárd Halotti Pompa című könyvéhez

„Ezért azt remélem, senki nem fogja szemre hányni, hogy a halálnak ebben a mindent magában foglaló színházában nem mulasztottam el felállítani saját, papír sírkertemet”. Hallmann, a német barokk drámaírója – akit Walter Benjamin idéz az *Ursprung des deutschen Trauerspiels* (A német szomorújáték eredete) című munkájában – akár a *Halotti Pompa* (*The Splendours of Death*) versbeli beszélője nevében is szólhatna. A könyv az egyik legfigyelemreméltóbb kortárs magyar alkotó, Borbély Szilárd legutóbbi kötete.

Nincs olyan szó vagy kifejezés az angolban, amelyik pontosan vissza tudná adni a kötet cím halált és gyászt idéző magasztosságát, az egyetlen megoldás esetleg a francia „pompe funèbre” lehetne. Azért volna ez így, mert az angol nyelv maga soha nem volt alávetve a barokkra jellemző túladásnak, a dicsőség és a vívódás szélsőségeinek, amire mondjuk a csestochowai bazilikában vagy Gryphius és Calderón írásaiban bukkanhatunk? Az *Oxford Companion to English Literature* szerint a barokk terminust „ritkán használják angol írókra, az egyetlen kivétel az olaszos Crashaw”. Ebben a tekintetben az angol nyelv olyan egyszerű maradt, mint egy puritán istentisztelet vagy egy lecsupaszított színház Cromwell uralma alatt. Ez a fajta érzékenység talán csak az angolszász föld határain jóval túlterjedő angol nyelvű irodalomban érhető tetten. Ha – Margaret Drabble terminológiáját követve – a barokkot „tág körben használt, erősen díszített, mértéktelen ötletekben bővelkedő lírára vagy prózára vonatkozó” kifejezésként értjük, illik-e találébb jellemzés Salman. Rushdi. írásaira?

A fordító alkalmasságát firtató kérdéseket félretéve elmondhatjuk, hogy a *Halotti Pompa* ugyanolyan mélyen benne gyökerezik a közép-európai barokk formakultúrájában mint filozófiai hagyományában. A vékony kötet küllemében 17. századi imádságoskönyvhöz hasonlít. Tulajdonképpen három részből álló emlékmű, szavakból emelve egy „elmondhatatlan büntett” áldozataiért. Majdnem ugyanez vonatkozik Borbély előző kötetére is, a *Berlin-Hamletre*; ez is lírai alkotás, melyben gyakran felbukkan Benjamin és tragikus sorsa (vele együtt az egész európai zsidóságé) – noha

a különbségek a formát tekintve aligha lehetnének radikálisabbak. A végjegyzetek hosszú során kívül a *Halotti Pompa* két egymásba fonódó és mégis egymásnak ellentmondó könyvből áll, a *Nagyheti Szekvenciákból* és az *Ámor és Psziché-szekvenciákból*. A címek a kötet két alapvető tulajdonságára utalnak: erős vallásos irányultságára és a forma tradicionalitására.

A kötetnek ez az aspektusa kétségkívül nehezítheti recepcióját az angol nyelvű irodalmi világban, hiszen itt nem beszélhetünk jelentős vallásos jellegű költészetről W. H. Auden óta. És – ahogy az egyedül a barokk világképében helyénvaló – a teológiai nézőpont mégis mindig veszélyesen közelít a blaszfémikushoz, a szigorú forma pedig mindig az összeomlás határán áll, Benjamin kifejezésével élve „valóság, rom formájában”. A Krisztus halálával foglalkozó *Nagyheti Szekvenciák* ciklusban a versforma néha a romantikus balladáéhoz, néha a középkori himnuszéhoz hasonlít – vagy ahogy sokan megjegyezték, a jámbor népi szekvenciákhoz, melyek az írni-olvasni csak félig tudó katolikus parasztság köreiből hangozhattak el. Márton László jegyzi meg a *Jelenkorban* a *Halotti Pompáról* szólva, hogy a szekvencia igen nehezen körülhatárolható műfaj, sokkal kevésbé meghatározható versmértékét, rímszerkezetét vagy akár tartalmát tekintve, mint a ballada, a szonett vagy az egyházi himnusz. Ezenkívül Márton hozzáteszi, hogy maga a szekvencia az európai irodalom műfajai közül nagyrészt eltűnt a középkor vége felé.

A szekvencia irodalmi műfajának egyik aspektusa pedig, amely fokozottan jelen van Borbély eljárásaiban, kitűnő alkatot ad arra, hogy a barokk szellemi világát beillesse a jelenlegi poszt-posztmodern pillanatba. Ez pedig nem más, mint a hibriditás, ami közvetlen érzelmi hatást képes kifejteni, mint az „előadhatatlan” német *Trauerspiel* vagy a sokáig figyelmen kívül hagyott, cseh nyelvű füzetekben megjelent költemények, melyek Csehország rekatolizálását szolgálták a harmincéves háború elején. Ezenkívül a teológiai alapállás itt igen távol esik a megváltás gondolatához állandó jelleggel ragaszkodó hagyományos keresztény dogmatika optimizmusától.

Például a *Tenger Könnyek Csillaga* itt következő szakaszában:

Csillag van minden homlokán,
és csillag van a mellén.
Csillag ragyog az ég fokán,
a Törvénynek a helyén.

Egyszóval, az Ó- és az Újtestamentum elválaszthatatlanok egymástól, és a megváltás narratívája örökre a huszadik század európai népiértéséhez kötődik. A három királyokat a gyermek Jézushoz vezető betlehemi csillag ugyanannyira dermesztő jelölője a törvénynek, mint brutális és érthetetlen hatékonyságának: egyszerre Krisztus születésének öröme és a Kafka drákói törvényeiből áradó félelem.

Ily módon Krisztus alakjához (már-már blaszfémikus módon) nem tartozik hozzá a feltámadás ígérete: oszlás szélén álló, öszszeszabdalt sebekkel borított, mártírhalt Test:

A Szörnyű Nap Rád bámulunk,
a Testre, kit szült Mária.
Nem mozdul, hallgat, nem bocsát,
és nem támad fel már soha.

„De hát ennek a képnek a láttára némelyik ember még a hitét is elveszítheti!” – mond-

ta Miskin herceg, Hans Holbeinnak a halott Krisztust ábrázoló képét nézve. Nem véletlen, hogy Szilágyi Ákos a *Halotti Pom-páról* írt „laudációjában” Holbein festményét idézi fel – annak ellenére, hogy a kötet borítójára Mantegna *A halott Krisztus* című képe került. Julia Kristeva jegyzi meg a két ikonikus ábrázolást összehasonlítva, hogy Jézus Mantegna képén nincs annyira gyötrelmesen egyedül, mint a Holbeinén. A feltámadás bizonyosságát nélkülöző mártírhalt traumája (Szilágyi „vers-sebekről” beszél) nem ismeretlen a felvilágosodás utáni magyar költészetben, ahogy talán az a biztos tudat sem, hogy a feltámadás soha nem fog bekövetkezni. Ahogy Márton László megjegyzi, Borbélynál „a megváltatlan teremtmény” miatt előkerülő kétségbeesés Pilinszky János háború utáni írásainak egzisztencialista nézőpontjával hasonlítható össze.

A kötet második része, az *Ámor és Psziché-szekvenciák* – negyven, jórészt rím nélküli szonett – a barokk kereszténység világát a pogány antik mitológiára cseréli, ami szembetűnő feszültséget teremt a tudományos allúziók széles körével: az agykutatással, a törvénytörési patológiával és így tovább. Ez több tekintetben teljes ellentétben áll az első szakasz tematikájával. Míg a „keresztény” versek esetében sértetlen marad a Lélek, a bánat tárháza, a megsem-

Első Könyv

Nagyheti Szekvenciák

misített, megcsonkított Test gyászolója, addig Apuleius elbeszélése a Testet ábrázolja, amint a tehetetlen Lelken bosszút áll; a sirámok teljes mértékben hiányoznak. A klasszikus történetből brutális módon kiszakad az idillikus jelleg, mint az „alvadt vért” felfedő, Amor fekete szemgödrébe ragadt „gézfoszlányok”. Ez nem a bukolikus költészet Cupidója, Amor itt a haláltáborok kínzóinak egyike, „akik kiköttenek foglyokat, és éjszakánként / úgy látogathassák és erőszakolhassák meg / őket rendszeresen, hogy azok ne lássák / arcukat”, mégis azt olvassuk, hogy „Bármennyire borzasztó, ezek / az elátkozottak talán a testetlen szerelemre / vágytak.” Az Első Könyv központi traumáját Test és Lélek erőszakos szétválasztása jelentheti, noha a Második Könyvben megtörténő – Amor és Psziché hangsúlyosan pogány allegóriáján keresztül kifejezett – egyesülésük épp annyira erőszakos és épp annyira kártékony. A Psziché ellen irányuló éjszakai támadásokhoz hasonló, ahogy a versbeli beszélőt birtokba veszi a Hang, amint az a *Hangok emlélmájában* kifejezésre jut:

...Egyetlen ember sem tulajdonosa
a nyelvnek, amit beszél, hanem kölcsön

kapta. Amikor beszél, úgy látogat el hozzá
és szállja meg a Hang a testét,
ez a kegyetlen
Isten, ahogy Amor tette Pszichével.

A beszélő testének megszállásán túl akár arról az esztétikai traumáról is beszélhetnénk, amint a vers a jelentés által birtokba veszi a nyelvet. A törvényszéki boncoló mikroszkopikus pontosságát az absztrakt filozófiai gondolkodás legmagasabb szintjével összekapcsoló, erőteljesen allegorikus nyelv kihangsúlyozza a hagyományos költői szimbolizmus támadó erőszakosságát, miközben nyitva hagyja a végső menekülésnek, a jelentés nyelvi megtestesüléstől való megszabadulásának lehetőségét.

Talán ez Psziché egyetlen reménye, hogy legyőzze éjszakai látogatóját.

Márton László véleménye szerint vannak olvasók, akik a harmadik és egyben utolsó szakaszt posztmodern „játékként” értékelik: ez a további versek helyett két, a Kelet-Magyarország című lapból átvett cikket tartalmaz. A büntettet leíró, megdöbbenően tényszerű „sajtó-beszéd” lényegében újabb stílusréteggént jelenik meg, kiegészítve a középkori liturgia barokk újraírását vagy Apuleius tudományos nyelven megformált történetét. Túl a tényszerűsége, illetve a kötet ajánlásában szereplő dátumok és az újságcikk között fennálló egyértelmű összefüggésen, a kötetre adható válaszok nem kerülhetnek meg egy, a szerző által is több alkalommal érintett kérdést. Ahogy Prágában, a Magyar Kulturális Központban egy nyílt beszélgetésen megjegyezte, hatalmas ellentét van a mi posztmodern, felvilágosodás utáni, történelem utáni halálfelfogásunk és a barokk álláspontja között. Bár a *Hallotti Pompa* darabjai sirámokként olvashatók, ugyanakkor – ahogy azt a világ összes nagy metafizikai hagyománya is megkísérli – mélységesen spirituális módon készítik fel az önfejű embert arra, hogy elfogadja a megváltoztathatatlant. Túl a keresztény vagy az antik hagyományok megszólításán, túl a múlt örökségének a közvetlen jelennel való beoltásán, az elmúlt évek egyik legradikálisabban „posztmodernnek” mondható könyve kiáll szilárd elhatározása mellett, hogy nem szólítja meg a közös hagyományal való szakítás erőszakosságát, hogy nem engedni elszakítani a múlt fonálát.

Hogy még egyszer Walter Benjaminget idézzem, a versek, a Történelem Angyaláról való elképzeléséhez hasonlóan, arccal a múlt felé fordulnak, de kérlelhetetlenül haladnak a mai kor növekvő idegensége felé is, miközben visszafelé néznek egy olyan időszakba, amikor a siralom még lehetséges volt.

Mezei Gábor fordítása

Borbély Szilárd: Míg alszik szívünk Jézuskája

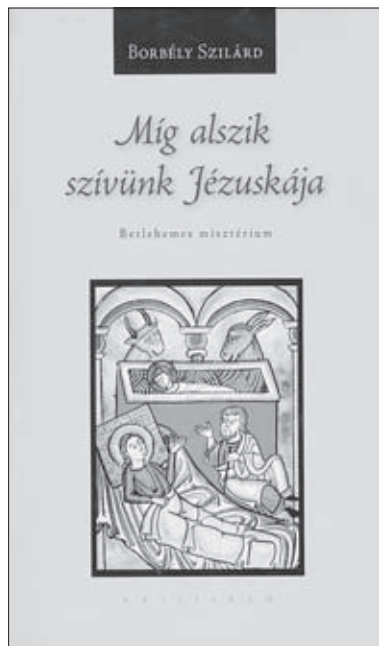
Egy betlehemes bizonytalán sok mindenkiben ébreszt különféle emlékeket. Borbély Szilárd *Míg alszik szívünk Jézuskája* című „betlehemes misztériumának” esetében már a Prológus olvasásánál előtörtek bennem azok a felező tizenkettes páros rímelésű sorok, amelyekkel Máté evangéliként adtam az egész templom tudtára, hogy Mária és József „fáradtan, bágyadtan újra elindultak, / szemük a sötétben hajlék után kutat”. Még mindig a Prológusnál tartottam, amikor arra is rájöttem, hogy ez az olvasmány nagyrészt rendhagyó lesz (bár erre a szerző neve is garancia volt). A kötet egyik legnagyobb erénye számomra mégis az, hogy az élmény hasonlósága mindvégig megmaradt, és nemcsak a játékos verselés és rímek miatt.

Mihályka (*sic*) arkangyal előbeszélyében szembesülünk minden lényeges hangsúlyeltolódással. Először is, hogy a helyszín nem Júdea Betleheme, hanem egy galíciai Betlehowo lesz, összhangban a *Haszid történetekből* vett mottóval, a tematikus szempontból legfontosabbat pedig így foglalja össze: „Most pedig az ünneplésre / jövök: körülmetélésre. / Sokan lesznek. Sámira / kell állni. Epifánia / lesz itt. És kálvária”. A születés maga mint epifánia, központi helyet foglal el, az ünneplés lényege itt mégis a körülmetélés (az utolsó, XV. Stáció: „A Bemetszés”); azzal, hogy annak vége van, és „elmúlt a Sábész” is, a történet ideje átmegegy az ünnepet megillető végtelenbe. Nem véletlen a „kálvária” szó szerepeltetése sem. Szinte minden betlehemesben megjelenik utalás szintjén a szenvedéstörténet (kiváltképp amikor Boldizsár király átnyújtja a mirhát), de itt többről van szó. A kálvária árnyéka végig, de különösen a mű második felében, rávetül a gyermek (és a körülötte levők) történetére; a Golgota megidézésének csöppet sem rejtegetett ágense Halálka, Jézus halálának moralitásokba illő megszemélyesítése.

Halálka kapcsán érdemes megemlíteni a *Míg alszik...* egyik legjellemzőbb sajátosságát, az igen erős műfajkeveredést. A kötet

műfajaként Borbély Szilárd a „betlehemes misztériumot” jelöli meg. Ez egy „nem létező műfaj”, amint azt egy végjegyzetben maga a szerző megjegyzi, de a magam részéről zseniális ötletnek tartom a két, egymástól évszázadokra lévő, de feltehetően történeti kapcsolatban álló műfaj ötvözését. A magyar betlehemes hagyomány minden fontos eleme felfedezhető a szövegben, a misztérium némely sajátosságai pedig ezen belül helyezkednek el. A misztériumokat, dramatizált bibliai történeteket a középkorban gyakran a főtéren körbeállított szekereken játszották, a közönségnek körbe kellett járnia a *stációkat* (lásd Borbély fejezetcímeit), hogy követhesse az eseményeket. Itt Mária és József járja körbe Betlehowót, szállást keresve, az ő stációik a Bő Kovács, a Korcsmárosné, a Király, a Zsíros Tózsér és a Kövér Pispék, majd Heródes és Pilátus, és ez utóbbiakkal a szálláskereső stációi már-már át is fordulnak a kálvária stációiba. A műfajkeveredés vonalán továbbhaladva, Halálka nyomán a moralitásokhoz, a másik jellegzetes

középkori műfajhoz (*Akárki – Everyman*) is eljutunk. A megszemélyesített szereplők (többek között a Jézus jászolat körülvevő állatok) itt azonban nem egy ember lelkéért versengnek. Ezek és az Angyalok jó, illetve az Ördögök gonosz szándékai leginkább Jézuska álmára irányulnak. Halálka főszereplésével aztán betekintést nyerünk egy „Halálka-táncba” is, melyet egy nagyszerű Villon-parafrázis vezet be („Az Akasztott Ember szekvenciája”). A *danse macabre* első felében („Jézus Halála örökösödik”) Halálka (Jézus Halála) a Jézuska életére törő Katonát, Királyt és Császárt ragadja el, így Jézus Halála akadályozza meg, hogy a Megváltót idő előtt elveszítsék, ami utólag persze logikusnak tűnik, számomra azonban hátborzongató. A tényleges „Halálka-táncban” az ekkorra szinte főszereplővé előlépő Halálka az öreg, kétségektől gyötört (középkorinak is látszó, ugyanakkor nagyon is a modern világból eredeztethető) pápának egy gyönyörű, felemelő jele-

”
Betlehowo fölött az ég...”
Orosz Szilárd

Macskakő

netben ad végső nyugalmat Jézusban. (Ez utóbbi olvasásakor nem tudtam szabadulni a megtört II. János Pál képétől.)

Ekkorra Halálka valóban a legmeghatározóbb szereplő a betlehemesben, jöllehet a kiindulásnál ilyesmiről szó sem volt: a mű egészében nagy utat teszünk meg egy jobbara hagyományos betlehemes kezdettől a körülmételésbe torkolló haláltáncig. Ennek két közvetlen következménye is van. Az egyik: a halál úgy árnyékolja be a születést, hogy ez nem veszi el jelentőségét; a két végpont egyenlő súllyal van jelen, mint a szükségszerűség végállomásai. A végén feltornyosuló halál viszont mégsem a záróakkord, hiszen hangsúlyozottan a körülmételés zárja a képsort. Nem véletlen az sem, hogy a kötet egyik mottója a *Haszid történetekből* származik. Az olvasónak olykor-olykor az is lehet az érzése, hogy a motívumok szintjén a mű egészében erőteljesebben van jelen a zsidó, mint a keresztény hagyomány. Ennek megerősítéseképp hangsúlyozom újra, hogy ez a betlehemes a születés helyett sokkal inkább a körülmételés köré szerveződik.

Igen gazdag mindazonáltal a mű keresztény motívumrendszere is, s ezen a téren járatosabb lévén, több joggal nyilatkozhatom erről az aspektusról. Figyelemfelkeltő például az összülőket megkísértő kígyó megjelenése a Jézusnak hódoló állatok között, különösen két okból. Az egyik, hogy a Kígyócska Simeon kissé elváltoztatott hangján szólal meg: „Moszt már bocászd el a szolgád, / láttam Mirjam könnye hulltát, / erre vártam már régóta”. A másik némiképp ebből következik, hiszen a kígyó és Mária között, akik közé Isten eredetileg (áttételesen, Éván keresztül) ellenkezést vetett, itt megbékélés születik, nem utolsósorban épp azért, mert a kígyó az ősz Simeon rezignációjával búcsúzik, és mert „Mirjam könnye hullta”, voltaképp szülötte, feloldotta a sok évezredes átkot. Szintén érdekes felvetés a görög katolikus hagyomány alapján megrajzolt párhuzam az Ósatyák (Ábrahám, Izsák és Jákob) és a Három Királyok között. Ennek külön ikonográfiai érvényessége is lehetne, minthogy a *Krisztus születése* ikonon a kép bal felső sarkában a három bölcs alakja (az egész emberiséget jelképezvén) egy fiatal, egy középkorú és egy öreg férfi képében tűnnek fel, az Ósatyák pedig hagyományosan három egymást követő nemzedéket alkotnak.

Valószínűleg senkinek nem okoz majd meglepetést, hogy a könyv intertextuális utalásokkal erőteljesen telített, és termé-

szetesen nem csak azokkal, amelyek pontos lelőhelyét megtaláljuk a végjegyzetekben. A „szinkretikus vallási megidézés” (Margócsy István recenziója, *ÉS*, 2006. április 14.), amelyet feljebb taglaltam, meg is követeli ezt. Azonban ezeken túl is bőven találkozik gyöngyszemekkel az olvasó. Be kell vallanom, hogy nekem ezek közül az elszört kincsek közül a legjobban ez a rímpár tetszett: „Betlehowo fölött az ég, / épp oly hideg, mint az elébb”. És itt sem csupán kedvtelésből idézi meg a szöveg a *Berlin fölött az eget*, hiszen József ezt közvetlenül „A Születés szekvenciája”, a Megváltó földre szállása előtt, ezzel kapcsolatban állapítja meg, Wenders filmje pedig teljes egészében egy angyal földre szállásáról szól.

Igen izgalmas a címben foglalt motívum vissza-visszatérése a mű egészében. A betlehemes elején nem lehet még Jézuska álmára vigyázni, ugyanis a kisdéd „elcsatangolt” a mennyekből, őt keresi hát az összes angyal. Amikor viszont a Cigányok hangoskodni kezdenek, Mihályka rájuk parancsol: „Jobb lenne itt csendbe’ lenni! / Mert ha felsír a Jézuska / szívünkben, nem alszik vissza”. Mindez csak azért fura, mert „A születés szekvenciája” jóval ezután következik. Már ebből látszik, hogy Jézuskát nem a hétköznapi értelemben nem szabad fölébreszteni. Az imént már idézett könyvkritika úgy fogalmaz: „a szív Jézuskája, akarva-nem akarva, csak szunnyad; az ébredésről, azaz az ígétről ez a könyv nem beszél”. Annyiban térnék el ettől az állásponttól, hogy ez a könyv igenis beszél az ébredésről. A baj csak az: nem biztos, hogy Jézuska ébredésének pozitív jelentése van. Az Ökröcske mondja ki: „Alszik még. Majd ébredése / lesz a világ szenvedése, / amely hozzá kíván jönni. / De előbb meg kell őt ölni”. Az egyik implikáció itt természetesen Jézus kinhalála, az ébredés fájdalmas ígérete, ami már a születés előtt is adva van. Ez az ébredés fájdalmas Jézusnak és fájdalmas Máriának („Ne mondj ilyet, szavad töre / szívem szűrja át örökre”), de örömhír a világnak. Az ébredés viszont lehet a „világ szenvedése” is, és ez a szónak már egy más jelentése. Ha „felsír a Jézuska / szívünkben”, akkor elveszítjük Őt. Így talán legjobb lenne, ha hallgatnánk Borbély Szilárdra, és nem ébresztenénk fel a „szívünkben alvó Jézuskát [...] szívünk titkos Messiását”.

(Borbély Szilárd: *Míg alszik szívünk Jézuskája. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2005. 113 oldal, 1990 Ft*)

Beszélgetés Borbély Szilárddal

- *Bár rendkívül sokoldalú tevékenységet folytatsz, mindegyik valamiképpen az irodalomhoz, szövegekhez, imaginatív világokhoz kapcsolódik. Mennyiben befolyásolja szerinted mindez az élethez, a léthez való viszonyt? Julian Barnes kortárs angol regényíró azt írja egy helyen: „A könyvek azt mondják, ezt és ezt tette, mert. Az élet azt mondja: ezt és ezt tette. A könyvek ott vannak, ahol a dolgok magyarázatot nyernek, az élet ott, ahol nem.” Szerinted hol az élet, és merre tőle az irodalom?*

Nem tudom, hol a helye. De nagyon igyekszem különválasztani. Természetesen számomra az élet van előbb. De a szövegeim számára az irodalom, mert azok a formák, minták, nyelvek, amelyekhez kapcsolódnak, függetlenek tőlem és az én életemtől. Ezt igyekszem szem előtt tartani. Nem tulajdonítok magamnak jelentőséget. Erre a fajta önmegvetésre alkatilag kondicionálva vagyok. Életem jelentéktelen, személyem érdektelen, morálisan megbízhatatlan, intellektuálisan szerény képességekkel rendelkezem. És önmagam gyalázását még hosszan tudnám folytatni. Igazán nehéz olyasmit találnom, amire joggal lehetnék büszke. Talán csak Bátya elvtárs egy mondatát tudnám idézni: „Ami legjobban szeretek magamban, az a szerénység.”

- *Ez évtől, Keresztury Tibor távozta után, te szerkeszted az Alföld folyóirat szépirodalmi rovatát. A laphoz érkező írások olvasása során hogy érzed, milyen a ma készülő magyar irodalom? Észrevehető-e valamilyen tendencia vagy változás? Egyáltalán: izgalmas dolog ezeket az írásokat napról napra olvasni?*

Még csak egy-két hónap tapasztalatáról számolhatok be. Most látom csak, hogy mekkora elmaradásaim vannak. Roppanatul el vagyok maradva a fiatalok törekvéseinek ismeretét illetően. Sok anyag érkezik, és nagy felelősség ezekről véleményt mondani. Igyekszem is mindig kitérni előle. De végül is a közléssel magával kell döntenem, nem kritikára kell törekednem. Kérdésed-

re válaszolva, tudatosabb, sokkal tudatosabb fiatal embereket látok, mint én voltam vagy a velem egykorúak. Sok mindent látok, amely egy radikálisabb szakításra képes nemzedékre figyelmeztet. Gondolj bele, amikor a korban hozzám közel állók indultak, tizenhat-nyolc éve, mi akkor voltunk huszonegynéhány évesek. A mostani huszonegynéhány évesek már az 1989 utáni világban szocializálódtak, nevelődtek, ezt az új kultúrát sajátították el. És ebben az irodalomnak már lényegesen más a helye, mint volt '89 előtt.

- *Nem túl nagy számú publicisztikai írásodban általában nem tartózkodsz az éles, kritikus hangvételtől. Tapasztalataim szerint a közélettel kapcsolatos megnyilvánulások sosem lehetnek eléggé árnyaltak, ezért gyakran mély csalódottsággal olvasom például Márton László és Kertész Imre ilyen jellegű nyilatkozatait. Érdemes egy költőnek vagy akár irodalmárnak közélettel foglalkozni? Nem kockáztatja ezzel azt, hogy a szépirodalmi és szakmai írásokból megismert és elképzelt személyiségkép hirtelen darabokra törik az olvasóban?*

A magyar közélettel józan ésszel nézve valóban nem érdemes foglalkozni, említett rossz érzéseid talán ebből fakadnak. A magyar közélet, ahogy a magyar társadalom egésze, rossz lelkiismeretű, elég masszívnak tűnik a korrupció, és a késő Kádár-kor dekadenciájából adódóan egy igen rossz minőségű és ízlésű kispolgári mentalitás úrhodott el. 1989 röpke katarziszát nem sikerült megőrizni. A súlyos lelkiismereti konfliktus pedig sértődékeny, ingerlékeny, önismeretében bizonytalan, a kritikát igen rosszul viselő társadalmat és közhangulatot eredményezett. Ezért nem lehet az írónak szerencsés módon a közélet ügyei felé fordulni, mert ők hajlanak az esztétizáló moralizálásra, azt hiszem, ezért van, hogy Márton vagy Kertész kritikus és önismereti kérdésekre irányuló megjegyzései paranoid reakciókat idéz elő. Ettől paranoid lesz Márton vagy Kertész is. Ördögi kör. Vagy gondolj csak Nádas esszéire vagy Esterházy sorozatára a Magyar Naplóban, micsoda

sziszegés kísérte, és hogy csípte egyesek szemét! De az én esetem egész más, én lényegében a kistérség tyúkpereire specializálódtam. Egyébként erre is a szüleim esete ösztönzött. Akkor láttam bele a bűnüldözés, a törvényesség betartásáért szavatoló ügyészi, bírói, rendőri szervek munkáiba. Hervasztó volt. Az állampolgári lét jogfosztottságával, a civiltársadalom és az emberi méltóság deficitjével akkor kellett szembesülnöm. Egy kedves német barátommal folytatott beszélgetések tették világossá számomra, aki diktatúrában nőttem fel, és nincsenek a ma élő magyar állampolgárok többségéhez hasonlóan a demokratikus reflexeim, hogy bárhol, ahol egy hivatalban vagy egy boltban, vagy akár az utcán téged megaláz egy másik ember, az tűrhetetlen és nem szabad napirendre térni felte. Ennek a reflexnek a hiánya miatt nincs ma sem, tizenhat évvel a rendszerváltás után valódi demokratikus mentalitás Magyarországon, még csak bontakozóban is alig. Példaként mondom csak, hogy a buszvezetónél kell elkezdni, aki meg meri tenni, hogy futsz a buszhoz, és az orrod előtt becsapja az ajtót, a pénztárosnál, aki szakadt pénzt ad vissza, a portásnál és a polgármesternél, akik meg vannak sértődve, mert kérdezni mertél valamit stb. Akik ilyesmikre mernek vetemedni, azok még sokféle disznóságra képesek... Szerintem a tovább élő diktatúra és a demokratikus mentalitás történeti hiánya az oka annak,

hogy az emberek képtelenek különválasztani a személyt és a szociális hierarchiában elfoglalt szerepet. A portástól a polgármesterig azt hiszik az emberek, hogy azonosak a szereppel, amelyet betöltenek. Sőt, belőlük fakad a hatalom, amelyet pedig egy személytelen intézmény által képviselnek. A portástól a polgármesterig ez a pimaszság uralja a közéletet. Nem is értik, hogy itt távolság van, ezért nincs sem tárgyszerűség, sem szerénység, sem alázat a hatalomgyakorlás hazai szokásrendjében. Vagyis mindenütt.

■ *Kritikusként viszont nagyon tartózkodó, visszafogott, finoman elemző stílus jellemző rád – markáns, minősítő véleményt, pláne kritikát nagyon ritkán fogalmazol meg. Mi ennek az oka?*

Egyszerűen az, hogy nem írok olyan szövegről, amely ellenérzést vált ki belőlem. Csak olyasmiről, amit valamilyen szempontból fontosnak érzek. És ha nem vagyok mindennel elégedett, csak finoman jelzem, mert könnyen lehet, hogy tévedek, ezért a fenntartások megfogalmazásában legjobb tanácsadó a halk és óvatos hang.

■ *Első köteted, az Adatok még egy meglehetősen nehezen befogadható, szerintem neoavantgárd hatást magán viselő gyűjtemény, majd következett egy ikerkönyv (A bábu arca/Történet), mely még szintén nem váltott ki osztatlan elismerést. Azonban már ebben is meghatározó az ismétlés módszere (alakzata, motívuma), mely a Hosszú nap el drámai jambusaiban válik a legkiforrottabbá. Ennek már jelentősnek mondható kritikai visszhangja volt. Mennyire vagy elégedett pályakezdéssel, hogyan tekintesz vissza ezekre a művekre?*

A neoavantgárd hatást a későbbiek során is örömmel bevállalom. Azt hiszem, mindent onnan tanultam, és poétikailag szerintem hú is maradtam ehhez. Keszthelyi Rezső vagy Erdély Miklós, és még sokan mások, működése számomra meghatározó. És működést mondom, mert nemcsak irodalomra, hanem kulturális poétikára kell gondolni. És nem lírára, értelemszerűen, hanem hangsúlyosan szövegekre. Ezekről a szerzőktől azt is nagyon meg lehet tanulni, hogy az irodalom nem pusztán irodalmi belügy, széplelkek és kékharisnyák öncélú, improduktív, társadalmilag teljességgel felesleges időtöltése. Mert az irodalmi poétikák változásai a társadalmi poétikákra hatással van-

nak, bármilyen kicsi is legyen ez a hatás. Es-
terházy szerette idézni a szocializmusban
Barthes gondolatát arról, hogy egyetlen szó
elmozdításának milyen messzemenő hatá-
sa lehet... Szóval valami ilyesfajta szaksze-
rűtlen, gomolygó, ködszerű kérdések jelen-
tették számomra is a kérdéseket tizennyolc
éve, amikor az *Adatok* megjelent. Hogy elé-
gedett...? Nem hiszem, hogy volna okom rá.
Nem voltam elégedett akkor sem, ma sem.
Szörnyen dilettáns gyanús dolgok vannak
köztük. A *Hosszú nap elt* is sokan gyanak-
vással olvasták, dilettáns modorosság, kor-
szerűtlen köklerség gyanúja övezte, úgy hi-
szem. Valahogy abszurd volt az egész, elég
abszurd helyzet volt. Van benne valami
őrültség, valóban. De hát sosem állítottam
magamról, hogy százas vagyok.

■ *Úgy gondolom, hogy az olvasóval való nagy találkozást az Ami helyet című kötet jelentette (de javíts ki, ha tévedek), és ennek talán az az oka, hogy a korábbiaktól eltérően az ebben található versdarabokat lehet, úgymond, hagyományosabb, vallomásos líraként is olvasni. Amikor azt írod egyik későbbi versedben, „A költészetben nem hiszek. Nem voltam soha / szerelmes, bár elvárták tőlem azt is.”, kell-e, lehet-e a lírai beszélő mögé a költőt, jelen esetben Téged képzelniünk? Líra-e, amit írsz?*

Én azt hiszem, talán árnyalni lehet ezt. Úgy tapasztaltam a dedikálásokból ítélve, hogy a *Mint. Minden. Alkalom.* kötet, amely szerintem a *Hosszú nap el* párdarabja, mintegy a függeléke, már képes volt elszánt olvasókat szerezni magának. És meg is tudta tartani őket. Szerény siker ez, ha ugyan nevezhető annak, jól tudom, de ezt annál is inkább fontosnak érzem, mert ez a kötet igen nehéz poétikával dolgozik. Az *Ami helyet* valóban olvashatóbb, és meglehet, hogy igazad van. Bár azt gondolom, ám ez pusztán feltevés, hogy akik ezeket a könyveket a kezükbe veszik és olvassák, azok nem a vallomásos líra hangját keresik a versekben, az általam írt versekben sem, zavarna is ez, hanem képesek összetettebb módon közlítani. És az idézett kijelentések H. herceg szavai, nem osztom őket. És a hagyományos értelemben véve, azt hiszem, nem líra az, amit írok.

■ *Az Ami helyet, a Berlin & Hamlet, majd a Halotti Pompa is feltűnően egységes, megkomponált könyv – műalkotás. Miért ebbe az irányba léptél el? Melyik olvasásmód eredményesebb, jobb szerinted: a kö-*

tetkompozíciót szem előtt tartó, vagy az egyes darabokat önmagában élvező?

Hát, nem tudom... Ahogy az előbbi kérdésre mondtam, nem líra az, amit írok. Már az *Adatok* írása során világossá vált számomra, hogy egy-egy verset, egyes verseket írni, az nem érdekel. Abban valóban nem hiszek, a versmetafizikában, a szómetafizikában. Ebben a rilkei, heideggeri műalkotás-filozófiában sem hiszek. Az olvasásmódot illetően pedig ebből következően azt kell mondanom, hogy végül is mindegy, ki hogy kezd hozzá. A szövegek talán ellent is állnak annak, hogy a műalkotás jegyében legyenek olvashatók. Mert nem azok, nem az örökkévalóságnak készültek. Nincs bennük a végtelen, meg ilyesmik. De az egészben benne van a rész, a részben pedig az egész. Aztán meg, ki hogy tud boldogulni velük. De ez már nem az én dolgom.

■ *Különösen a Halotti Pompában feltűnő, hogy mennyire tudatosan és rendszeresen idézed meg az elmúlt századok költő-elődjeit egy-egy sorban. Valóban ennyire tudatos ez, vagy csak én vagyok hajlamos mindenhol intertextusokat látni? Mi a funkciója például A tegnapról egy szekvencia Pilinszky-rájátszásának: „A tegnap napja úgy múlt el titokba, / Míg eltelik még néhány pillanat, / A kerti széket ott feledte volna, / Vagy toltá volna át a fák alatt;”?*

Én azt hiszem, hogy a bölcsészek keresnek mindenütt intertextust, mert ennek most divatja van. A klasszikus poézisben az in-

tertextus mindig is ott volt, természetes dolognak számított. Aztán egy idő után újra feltalálták a spanyolviaszt. Az áthallások önkéntelen vagy szándékolt módon jönnek létre, természetes velejárója a költői beszédnek, de nem abszolutizálható. Ahogy szövegemlékezet és irodalmi kompetencia kérdése az is, hogy ki veszi észre. Aki mindenütt az intertextusokra hegyezi a fülét, az nem fogja hallani a szöveget, csak áthallja azt, mindig mögé hall, és elsikkad előle az, ami pedig ott van. Az idézett szekvencia az apokaliptikus rejtély ismétléseire irányítja rá a figyelmet. Ennyi a jelentősége a Pilinszky-idézetnek is. Ki is hagyhattam volna. Nincs különösebb jelentősége.

- *A Halotti Pompa című kötet, különösen így, hogy kiegészült a harmadik, Haszid-szekvenciákkal, a különféle vallások és kultúrák találkahelyévé vált. Nagyszabású, erős vállalkozás ez, mely méltán váltotta ki az olvasók és ítések elismerését. A kortárs irodalomban talán csak Térey János bátor kompozíciói (Paulus, A Nibelung-lakópark) mérhetőek hozzá. Te mennyit érzekelsz ebből a sikerből? Siker ez egyáltalán?*

Ó, nagyon aprócska siker ez, ha egyáltalán nevezhető annak. Talán annyi jó van benne, ahogy Térey említett nagyszabású vállalkozásaiban, hogy a nyelv és a kultúra lírai aspektusa, a nyelvhasználata költői abszurditására irányította rá újra a figyelmet. Nem tudom, csupán a magam nevében beszélve, meglehet, hogy kudarcra van ez ítélve valójában. A nyelv lírai aspektusában, úgy vélem, az a nagyszerű, hogy neki-nekiveselkedik, hogy lerombolja a nyelvet. Hogy zavart okozzon. Hogy ünneprontó legyen, egy kis gonosz kobold, aki elrontja a mások játékát. Hogy na ne legyetek már úgy elszállva magatoktól, hisz nem tudunk semmit! Az égvilágon semmit. Úgy halunk meg, mint a kutyák...

- *Jó kifejezés-e, ha a szinkretizmus szót használjuk e kötet kultúra- és vallásfeldolgozására? Mi motiválta, hogy ennyiféle gondolkodási formát, ideológiát dolgozz össze vagy helyezze egymás mellé? Ez párbeszédbe léptetés, provokáció, vita, vagy valami teljesen más? Milyen volt, és milyen most, az utóbbi évek történései és gondolatai után, a kapcsolatod a vallással?*

Ahogy már mondtam, késő kamaszkori neoavantgárd olvasmányaim jegyében a pro-

vokáció, a kellemetlenkedés kedves nekem. Szelíd provokáció ez, nem vagyok agresszív. Természetem szerint kerülöm a konfliktust. A szövegalkotásban is, mert a konfliktus fogva tart, és amíg konfliktusban vagy, amíg a gyűlölet tart fogva, addig azon keresztül határozod meg magad. Nem lehetsz szabad. A vallások pedig, úgy hiszem, lényegük szerint a szabadság, a belső szabadság elérésének útját kínálják fel az embernek. Szociológiailag vallását gyakorló emberként lehet megnevezni engem. A lakóhelyem szerint illetékes Szent László-plébániához tartozom. Sosem voltam jó keresztény. Dogmatikai fegyelem tekintetében pedig, attól tartok, egyesenes eretnek vagyok. Csak reménykedhetek benne, hogy ezt a dolgot én megúszom... De a domokos atyák bölcssek, ahogy a magyarországi Schönstadt-mozgalom is az, amellyel a családnk szoros kapcsolatot tart fenn.

- *A kötet központi motívuma, gravitációs pontja, talán leggyakrabban előforduló szava a halál. Azt hiszem, ezért van leginkább tétje a verseknek, legalábbis nekem, én itt éreztem leginkább a kockáztatást. Mégis: mintha nem lenne megoldás. Körbejáród a kérdést, és ami végül marad, az talán a végső üresség, Holbein Halott Krisztusa. A Haszid-ciklus mennyiben módosította az első Halotti Pompa halálértelmezését?*

Hát erre nem tudok válaszolni, hogy mennyire módosította. Meg sem kísérelném. Mert fogalmam sincs. Nem törtem rajta a fejem. Olcsó elménckedésnek tűnhet, ha megfordítom, amit mondtál, hogy szerintem nem a halálról szól, hanem az életről. Az életet helyezi a középpontba, meg az emlékezetet. Ahogy én is a szüleim tovább élő emlékezete vagyok, és nap mint nap veszem észre, mióta nincsenek, hogy egy-egy mozdulatom, egy-egy szavam, ahogy öregszik a testem, egyre jobban emlékszik rájuk. És látom a gyerekeink testén, ahogy nőnek, hogy a testük emlékezik a mi testünkre és a szüleink testére. Jelek ezek is, és jelekkel vannak tele a napok, amelyeket bogozgatunk, de nem értünk. Mert nincs megnyugvás, nincs feloldás és nincs felejtés. A halál sem az.

Ahogy már mondtam, késő kamaszkori neoavantgárd olvasmányaim jegyében a pro-

A Debreceni Nyári Egyetem – közel a nyolcvanhoz

Bizton állíthatjuk, hogy a Debreceni Nyári Egyetem, mely most fennállásának 79. évében jár, beillik azon intézmények sorába, melyek mind nemzeti örökségünk alakításában, mind városunk kulturális és szellemi arculatának fejlődésében jelentős szerepet játszottak, illetve játszanak, mint például a Református Kollégium, a Maróthy György által alapított Kollégiumi Kántus és a Gulyás György által alapított Kodály Kórus és a Bartók Béla Kórusfesztivál.

A Debreceni Nyári Egyetem történelméből

1927-ben Hankiss János, a francia nyelv és irodalom professzora és Milleker Rezső, a rendkívüli kezdeményező és szervező képességű földrajzprofesszor és világotazó javaslatára indította el a Tisza István Tudományegyetem bölcsészkarja ezt a hivatalosan szünidei tanfolyamnak, *cours de vacances* nevezett újszerű kísérletet.

Európában ekkor már mintegy száz felsőfokú nyári tanfolyam „*cours supérieurs de vacances*” hívogatja az érdeklődőket. Eötvényi Olivér, a Magyar Külügyi Társaság ügyvezető alelnöke számol be egy cikkében 1928-ban Perugiában szerzett tapasztalatairól. „Évek óta van divatban, hogy a külföld látogatottabb egyetemei a nyári szünet idején külön tanfolyamokat rendeznek azok számára, akik az illető ország nyelvét óhajtják megtanulni, továbbá annak az irodalmát s kultúráját megismerni. Különösen Franciaországban fejlődött ki ez az intézmény, és ott a nyáron át minden számba vehető egyetem a külföldi érdeklődők szárait gyűjti egybe a jelzett cél elérésére.”

Eötvényi beszámolója szerint (*A perugiai nyári egyetem*, Magyar Külpolitika IX. 18. sz. 1928, 6–8.) ez indította az olasz kormányt, hogy 1926-ban törvényben határozzák meg egy speciálisan nyári, külföldiek számára létesítendő szabad egyetem felállítását. Így jött létre Perugiában a *Regia Università Italiana per stranieri*.

Ez az önálló intézmény szolgált a debreceniek modelljeül is. Később a Nyári Egye-

tem szervezői közül többen is részt vettek a perugiai kurzuson, mint pl. a nemrég elhunyt dr. Alföldi András is, a Nyári Egyetem fáradhatatlan szervezője az 1960-as és 70-es években.

1927 nem volt könnyű év. Megannyi megszorító intézkedés: Hegedűs Lóránt volt pénzügyminiszter még a Debreceni Egyetem felszámolását is javasolta. Tanszékek szűntek meg. Klebelsberg kultuszminiszter szerencsére másképp vélekedett. A helyi szellemi erők kibontakozhattak, létrejött az Ady Társaság, majd elindult a Debreceni Szemle. Hankiss elindítja a *Helicont*. Megvalósul a Debreceni Nyári Egyetem első tanfolyama, holott a központi épület, mellyel legtöbbünk az egyetemet azonosítja, még csak látványtervként létezik barokkos kupolával és tornyokkal.*

Az első nyári tanfolyam 25 fős, a második 170 fős, a harmadik 151 fős létszámú, mely 1932-re 210, 1933-ra 218 főre nőtt létszámmal a város legkülönbözőbb pontjain működött 1930-ig. A titkárság, illetve iroda a Piac u. 24. sz. harmadik emeletén volt, ez akkor a földrajz tanszék helyeként is szolgált. A tanórák a mai fűvészkerti általános iskola termeiben folytak, a nagyelőadások pedig előbb a Széchenyi u. 1. sz. alatt, majd a Déri Múzeum előadótermében.

A Nyári Egyetem elnevezés fejlődésével kapcsolatban Hankiss János mondja *A nyári egyetemek a magyar ügy szolgálatában* c. előadásában: „a nyári egyetemek” megnevezés közös főnévvé avatja azt, ami eddig hivatalosan csak tulajdonnév volt. A „Nyári Egyetem” eredetileg csak rövidített, nem hivatalos plakátcíme volt a „Debreceni magyar királyi Tisza István Tudományegyetem szünidei tanfolyamá”-nak. De bizonyos, hogy miután a debreceni, az eredeti „Nyári Egyetem” verejtékes munkával átvergődött a kezdet nagy nehézségein, a nyomába merészkedők már a kialakult típust látták benne, és bár engedélyt nem kértek a cím használatára, mégis egészséggel használták; így hozzájárultak a tulajdonnévként közös főnévvé válásához, a „Nyári Egyetem” fogalmának végleges kialakulásához

* Az egyetem főépületének eredeti látványtervét lásd előző számunk 41. oldalán, Papp József *Vaderdőtől az intézményparkig (A debreceni Nagyerdő beépülése)* című cikkében.

(A nyári egyetemek a magyar ügy szolgálatában. In: Közigazgatásunk Nemzetközi Kapcsolatai, 1941). A követők az esztergomi Katolikus Nyári Egyetem, a Pécsi Egyetem Keszthelyi Nyári Egyeteme (ez Pannónia kutatására összpontosított), végül a Soproni Nyári Egyetem a József Nádor Egyetem rendezésében a műszaki tudományokkal és kapcsolódó gazdasági kérdésekkel foglalkozott. A legszélesebb merítésű és egyben a legrégebbi a debreceni volt. Mint az első plakáton is látható, kínált német, francia, angol és olasz nyelvleckéket, sőt pályaválasztási tanácsadást és egyetemi előképzést is. Valamiféle „mindentudás egyeteme” kívánt lenni, népfőiskolai jelleggel a magyar anyanyelvű, magyarországi és határon túli érdeklődőknek, valamint idegen ajkú külföldieket célozva magyarságtudományi ismereteket kínálva a magyar mint idegen nyelv oktatásán kívül. Ennek megfelelően a két csoport kb. 50–50%-ban oszlott meg az évről évre szépen növekvő hallgatóságon belül. 1938-ban és 1939-ben a résztvevők létszáma meghaladta a 800 főt.

A háborús évek egy részében, 1944–45-ben nem rendezték meg a Nyári Egyetemet, majd 1948 és 1958 között de facto felfüggesztették a működését.

1958-ban sikerült újra elindítani a nyári tanfolyamokat, továbbra is vegyes magyar és külföldi résztvevőkkel. 1961-től az ismeretterjesztő jellegű tanfolyamokat országosan a TIT szervezete veszi át. A Debreceni Nyári Egyetemnek a magyart mint idegen nyelvet külföldön tanító pedagógusok továbbképzése marad a fő profilja. Általános ismeretterjesztés terén a szocialista Magyarország bemutatása a cél. Az előadókat és a témákat előre egyeztetni kell a főhatóságokkal. Üzem- és tsz-látogatások is dúsítják ettől kezdve a programokat. Azonban a Nyári Egyetem ügyének elkötelezett személyek munkájának köszönhetően, mint a már említett néhai dr. Alföldi András és később dr. Lieli Pál szervezőtitkárok és kiváló tudósok, nyelvészek és nyelvpedagógusok, Kálmán Béla és Bán Imre professzorok, az 1960-as évek közepétől letisztult és megerősödött a magyar mint idegen nyelv oktatása profil, mely máig meghatározó. 1966-tól hivatalosan a TIT Hajdú-Bihar megyei szervezete és a Debreceni Egyetem (KLTE) közösen szervezi a Nyári Egyetemeket 1989-ig, e kettős-

ség sok előnye mellett hátrányokkal is járt. Mivel a TIT feladata a gazdasági ügyintézésre szorítkozott, és a szakmai feladatokat teljes egészében a KLTE látta el, egyre több zökkenő jelentkezett a lebonyolításban. Az utolsó ilyen zökkenő után Daróczy Zoltán rektor 1989 végén úgy döntött, hogy jogfolytonosság alapján az egyetem újra sajátjaként szervezi meg a Nyári Egyetemet. A rendszerváltás pillanata, az átalakuló politikusi struktúra kedvező körülményeket jelentett, mert Magyarország Európa és a világ érdeklődésének középpontjába került. Szinte évről évre növekedett az érdeklődés nyelvünk és kultúránk iránt. Egyre több országot képviseltek a résztvevők, akiknek a létszáma 400 körüliről 2001-re 500 fölé emelkedett. Szemben a II. világháború előtti számokkal, ezek a résztvevői létszámok teljes egészében kizárólag külföldi résztvevőket jelentenek.

A rendszerváltás pillanatában természetszerűleg egyik napról a másikra elavulttá váltak a tananyagok, mind tartalmi, mind technikai értelemben. 1991-ben megjelentettük az akkor forradalmian új HUNGAROLINGUA magyar nyelvoktató tananyag első csomagját. Ezzel a Debreceni Nyári Egyetem újra megerősítette vezető helyét hazai és nemzetközi viszonylatban is mint a magyar nyelv és kultúra oktatásának első számú bázisa a külföldi nyelvtanulók körében. Úgy tűnik, a történelem ismétli önmagát, mert az 1990-es évek elejének fellendülése csakúgy, mint a 20-as, 30-as évek fordulója után magával vonta a hasonló próbálkozások nagy számát. Ma már 8–10 egyetem, illetve főiskola próbálkozik az országban hasonló intézmény működtetésével. Mindegyik intézmény saját ismertségét, elismertségét kívánja növelni a nyári egyetemek megszervezésével.

2001 júliusa óta a Debreceni Nyári Egyetem Kht. szervezeti formában gazdasági társaságként működik a Debreceni Egyetem 100%-os tulajdonaként. Ez a forma biztosítja teljes szervezeti és szakmai önállóságát, a gazdálkodás teljes átláthatóságát, az elszámoltathatóságát és a piaci rugalmasságát.

2001 nyara jelentette a II. világháború óta a létszámbeli csúcst. Úgy tűnik, hogy a kulturális idegenforgalom a nemzetközi biztonsági és gazdasági viszonyoknak való közismert nagyfokú kitettsége 2001. szeptember 11. óta is megmutatkozik. Vál-

tozik (csökken) az érdeklődés tömegessége. Az 1990-es években elindított kisebb intenzív magyar nyelvi kurzusokat (tél, tavasz, ősz) látogatják szívesebben a résztvevők, társadalmi és életkori helyzetüknek megfelelően. Az Európai Unióhoz való csatlakozás pedig – úgy látszik – két következménnyel járt: egyrészt az európaiak figyelmé megoszlik a 15 új tagország között, az addig a tagságra várományos „élenjáró” országból Magyarország egy lett a sok közül. Másrészt az érdeklődés alakulása annak is ki van téve, hogy milyen az ország megítélése, milyen lehetőségeket rejt a magyar nyelv a külföldi nyelvtanuló számára, azaz hogyan alakul az ország vonzereje. Találónak és időszerűnek tűnnek Hankiss János szavai 1936-ban megjelent *A kultur diplomácia alapvetése* című könyvéből: „Érdeemes volna megszámlálni, hányan tanulnak [1936-ban] magyarul Európa csaknem minden országában... Most minden ilyen nyelvtanulás hitellevél- vagy befektetés, amelynek a hasznára a tőkés számít. Ezek az emberek hisznek abban, hogy érdemes magyarul tanulni, mert Magyarországra szerep vár még Európának ezen a részén, s akkor előny lesz magyarul tudni, irodalmi, üzleti, politikai karriert lehet vele csinálni. (Idézi Szépe György, *Hankiss János, a diplomata professzor*. In: Gorilovics Tivadar, szerk.: *Hankiss János redivivus*, Debrecen, 1995, 37.) Ha a „kamatba” vetett bizalom fennmarad, fennmarad várhatóan az általunk használt tudás iránti kereslet is.

Fontosak természetesen a nem kifejezetten haszonelvű megfontolások és kötő-

dések is: az alapító szerzők nyomán tapasztalatból tudjuk, a vonzerő fenntartásához elengedhetetlen a kedves, vendégszerető, segítő attitűd és a családi közösségi élmény. Hankiss hangsúlyozta 1936-ban, hogy az 1927. évi 25 főhöz képest „a család nagyobb lett, de nem vált tömeggé.” (Hankiss János: *A Nyári Egyetem Első Tíz Éve (1927–1936)*, Debrecen 1937,5.) 1942 augusztusában a Nyári Egyetem időszakos négy nyelvű kiadványában ismét óriási családnak nevezte a 800 fő körüli résztvevői kört. Ugyanitt írja, hogy büszke a Nyári Egyetem munkájának állami és társadalmi elismerésére, de leginkább arra, hogy a „történelem márványtáblái helyett szívekbe tudta írni nevét” (Nyári Egyetem, 1942. augusztus).

Változások a hallgatói motivációban

A magyar nyelv helyzetének, megítélésének változásával párhuzamosan folyamatosan változott a 90-es években a hallgatói motiváció is. Míg korábban intézményünk tanfolyamain nagy arányban képviselték magukat a filológusok, a kilencvenes évektől kezdve a hazánk és nyelvünk felé forduló fokozott érdeklődés eredményeképp egyre többen jelentkeztek a hobbi nyelvtanulók (volt például olyan hallgatónk, aki elmondása szerint azért kezdett magyarul tanulni, mert eredetiben akarta olvasni kedvenc írójának, Esterházy Péternek a műveit). Azok a diákok is egyre nagyobb arányt képviseltek, akik családi

gyökereik vagy baráti kapcsolataik miatt szeretnék nyelvünket és kultúránkat alaposabban megismerni. Diákjaink újabb, de folyamatosan növekvő csoportját alkotják azok, akik munkájuk során használják a magyar nyelvet: diplomaták, tolmácsok, fordítók, üzletemberek. Többen közülük tartósan is Magyarországon élnek, így számukra – a speciális szaknyelvi képzés mellett – fontos a mindennapi kommunikációhoz szükséges nyelvi eszközök elsajátítása is.

A 2004-es uniós csatlakozást követően a nyelvtanulói motivációs típusok alig változtak, bár az arányok további elmozdulást mutattak azok felé, akik munkájuk miatt tanulják a magyar nyelvet. Az uniós tolmácsok és fordítók érkeznek egyre nagyobb számban. (Ennek az is oka lehet, hogy az Európai Unió adminisztrációs központjaiban, Strasbourgban és Brüsszelben folyamatosan tanítanak a Debreceni Nyári Egyetem oktatói.) A magyar nyelvet filológusként tanulók mára már szinte kizárólag a Távol-Keletről, elsősorban Dél-Koreából és Japánból jelentkeznek. A hozzánk érkező egyetemisták nagy része már nem „magyar szakos”, jelentős részük az úgynevezett Európa-tanulmányok keretében ismerkedik nyelvünkkel és kultúránkkal. Visszaesett azoknak a határainkon túli résztvevőknek a száma is, akiknek magyar az anyanyelvük. E tendencia vélhetően azzal magyarázható, hogy a Debreceni Nyári Egyetem képzésének fő profilja a nyelvtanítás, a határainkon túli magyarok igényeinek viszont jobban megfelelnek a kilencvenes évek óta egyre több intézmény, szervezet által meghirdetett hagyományörző, kultúraközvetítő táborok. (Ugyanakkor továbbra is hasznosnak tartják kurzusainkat azok a határon túli diákok, akik valamely szaknyelvet, például a gazdaság vagy a média nyelvét szeretnék alaposabban elsajátítani, hiszen ezek speciális szókincsét a környező országokban főként a többségi nyelven ismerik meg és használják.)

Az uniós csatlakozás idején újabb hallgatói csoport jelentkezett tanfolyamainkra: Nyugat-Európából, elsősorban német és holland nyelvterületről származó résztvevők, akik rövid ideje élnek még hazánkban, de a letelepülés szándékával érkeztek, vagy az év egy bizonyos időszakát töltik itt; nincsenek magyar gyökereik, a nyelvet egyáltalán nem vagy csak hallásból (utcáról, boltból, orvosi rendelőből) ismerik, és nagy részük az idősebb generációhoz tartozik. E csoportnak mind a tanítás tempóját, módszertanát, mind pedig az elsajátítandó

szókincsét és egyéb kommunikációs eszközöket tekintve speciális igényei vannak.

Válaszok az új kihívásokra

Mindezekre a megváltozott körülményekre a Debreceni Nyári Egyetem menedzsmentje igyekezett lehetőségeihez mérten a legmegfelelőbb válaszokat megtalálni.

A magyar nyelvvel és kultúrával kapcsolatos attitűdök változása, valamint az ebből következő eltolódások a kurzusainkon résztvevők arányában éppúgy megkövetelte az alkalmazkodást, a megújulást, mint a piaci viszonyok átrendeződése. Ezek a folyamatok egyaránt érintették a Nyári Egyetem szorosabb értelemben vett szakmai munkáját (a nyelvtanítást, a kurzusok szerkezetét, a kiadói tevékenységet) és a gazdasági és szervezési tennivalókat (elsősorban a marketinget).

A kilencvenes évek legfőbb reformjai, azaz az oktatási struktúra modernizációja és a Nyári Egyetem tananyag-kiadói tevékenységének elindítása – ezzel együtt egy nyugati mintákat követő korszerű tananyagsorozat megteremtése – Gellén József ügyvezető igazgató és Hoffmann István tanulmányi igazgató munkájának eredménye. A Nyári Egyetem akkori szakmai vezetése dolgozta ki azt a nyelvtanítási rendszert, amelyet – apróbb módosításoktól eltekintve – máig sikeresen alkalmazunk. A főkurzusként vagy nagykurzusként emlegetett nyári négyhetes nyelvtanfolyam – amellett, hogy a napi hat oktatási órával intenzív nyelvtanulást tesz lehetővé – a naponta más-más témában (történelem, néprajz, zene, irodalom, nyelvtudomány, földrajz stb.) hirdetett előadásaival segít az érdeklődőknek a magyar kultúra egy-egy területén elmélyíteni az ismereteket. Az esti színes szabadidős programokkal (táncház, könnyű- és komolyzenei programok, színházi estek, filmvetítés, kézműves bemutatók stb.), a hétvégi kirándulásokkal az aktív kikapcsolódáshoz is számtalan lehetőséget biztosít.

Az úgynevezett kiskurzusokat azok a hallgatók látogatják, akik munkájuk vagy más személyes okok miatt nem tudnak hosszabb időre elszakadni lakóhelyüktől: ezeken az évközi (tavaszi, őszi, téli) tanfolyamokon nagyon magas óraszámban (8–10 óra) viszonylag rövid idő (8–11 nap) alatt, tehát rendkívül intenzív módon tanulhatják a diákok a magyar nyelvet. Természetesen itt is gondoskodunk arról, hogy „szórakozva” ismerkedjenek a résztvevők a

magyar kultúra egy-egy szeletével: ezekről a kurzusokról sem hiányoznak a tanórán kívüli programok, mint a filmvetítés, színházlátogatás, koncertek, kirándulások.

A tanfolyamok rendszerének felújítása, majd megszilárdítása után a Nyári Egyetem vezetése újabb lépésre szánta el magát: a 75 éves debreceni működés után előbb 2002-ben Budapesten nyitottunk nyelvviskolát, majd Sopronban indítottunk – egyelőre kísérleti jelleggel – tanfolyamot. A fővárosi kurzusainkon elsősorban Budapesten élő üzletemberek, diplomaták, egyetemi hallgatók és családtagjaik vesznek részt, részben esti, részben intenzív oktatási keretben. A soproni nyelvtanfolyamok résztvevői főként a környéken élő német anyanyelvű, leginkább osztrák lakosság köréből kerülnek ki, ők leginkább az oktatás rugalmassága (csak délelőtti órák, délután fakultatív, élő nyelvi környezetben rendezett nyelvgyakorlatok), illetve a tanítási helyszín közelsége miatt döntenek Sopron mellett.

Mint fentebb már többször utaltunk rá, jelentős és sikeres vállalkozásnak bizonyult a Nyári Egyetem tankönyvkiadói tevékenységének elindítása. Valamennyi kurzuson saját fejlesztésű tananyagokat használunk, de kiadványainkat intézményünkön kívül sok más nyelvviskola, hazai és külföldi szervezetek, magánszemélyek is alkalmazzák.

A tananyagrendszer gerincét az úgynevezett alaptananyagok alkotják: három szinten, kezdőknek, középhaladóknak és haladóknak kidolgozott tankönyvek és ezek kiegészítő kiadványai (munkafüzetek, hang- és videóanyagok, szótárak, ellenőrző tesztlapok) segítik az adott szint eléréséhez szükséges szókincs, grammatika és egyéb nyelvi eszközök elsajátítását. A tankönyvcsalád szerzőinek, Hoffmann Istvánnak, Hlavacska Editnek, Laczkó Tibornak és Maticsák Sándornak a személye volt a garancia a korszerű és mind módszertanilag, mind nyelvészetileg megalapozott tan-

anyagok kiadására, hisz a szerzők a Nyári Egyetem tanáraiként, a magyar mint idegen nyelv oktatói gyakorlattal, a Kossuth Lajos Tudományegyetem (mai Debreceni Egyetem) elismert nyelvészeiként pedig kiváló leíró nyelvészeti ismeretekkel rendelkeztek. Az új tananyagokban a korábbiakhoz képest két fő szempont érvényesül: egyrészt a kommunikáció-központúság, másrészt pedig a gyakorlati országismeret közvetítése. Az alaptananyag-csomag mellett folyamatosan jelentetjük meg az úgynevezett szatellit-tankönyveket is: ezek egy-egy nyelvi készség fejlesztését szolgálják, úgy mint a szövegolvasás, hallás utáni értés, kiejtés. Külön kiadványok szolgálják a grammatikai ismeretek elmélyítését. A magyar irodalom iránt érdeklődők számára szintén könnyített olvasmányokat jelentettünk meg. Mindezek a tananyagok négy alsortozatot alkotnak: Hungarolingua Grammatica (eddig 6 nyelven jelent meg), Hungarolingua Fonetica (eddig négy nyelven jelent meg), Hungarolingua Klasszikusok és Hungarolingua Gyakorlókönyvek. A legutóbbi kiadványok, köztük a speciális tanulói igényeket kielégítő, haladóknak készült Üzleti Magyar Nyelvkönyv új sorozatnéven, Lingua Hungarica címmel jelentek meg.

Végezetül álljon itt néhány jellemző szám a Debreceni Nyári Egyetem jelenéről: intézményünk évente több mint 20 kurzusán mintegy 600 diákot fogad a világ 30-40 országából. Tanfolyamainkon évente átlagosan 50 tanár oktat. A Nyári Egyetem képviselői (vezetői, oktatói, szervezői) évi 8-10 nemzetközi konferencián, könyvkiállításon és oktatási vásáron vesznek részt. A Hungarolingua magyar nyelvoktató sorozat 90-es évek eleji elindítása nyomán a kiegészítő, készségfejlesztő segédanyagokkal együtt immár 53 önálló kötetnyi kiadványt jelentetett meg a Nyári Egyetem. A tananyagokból több mint 23 000 példányt adtunk el eddig. Tananyagainkat a világ minden táján használják.

Beszélgetés Gáborjáni Szabó Botonddal

Az írott ígéhez való kötődés és a belső nyitottság a Debreceni Református Kollégiumnak is sajátja. Mégis, a homlokzatán olvasható Orando et laborando jelmondat ma az írástudók küzdelmét sejteti a pénzhiány szülte, nagyon is evilági gondokkal. Intő jel, hogy az állami támogatás mértéke a tavalyi évben közel negyven százalékkal csökkent. Az egyházi gyűjteményeket látogató kutatók és diákok mégis remélik, nem kell meghajolniuk az anyagi nehézségek előtt.

A Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár ma közel száz kódexet és ritka kéziratot, másfélszáz ősnymtatványt és mintegy ezerhatszáz régi magyar nyomtatványt őriz. Azonban e falak nemcsak menedékkül, de hajlékul is szolgálnak a kultúrtörténeti relikviáknak; a könyvtár törzsállománya ma meghaladja a félmillió, kézírattára pedig a harmincezer egységet. Nem titok, csak a rakatári polcok hossza mára megközelíti a hétezer folyómétert.

Az egyházi könyvtárak állományvédelméről, támogatottságáról és a forrásszervezés mindennapjairól a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárának és Múzeumának igazgatójával, Gáborjáni Szabó Botonddal beszélgettünk.

- *Míg a Dunántúlon számos katolikus főegyházmegyei, püspöki, szeminárium és szerzetesi könyvtár működik, köztudomású, hogy a Tiszántúli legnagyobb egyházi könyvtára ma Debrecenben található. Hátrányként élik-e meg helyzetüket az állami könyvtárakhoz képest, tudnak-e ezek ellenében speciális szolgáltatásokat biztosítani?*

Ma Magyarországon mindössze egytucatnyi egyházi könyvtár tud korlátozott lehetőségei mellett az állami könyvtárakéhoz mindenben hasonló minőségű szolgáltatásokat nyújtani. Az általam ismert jegyzék szerint az Egyházi Könyvtárosok Egyesületének az összes felekezetből hatvanhét tagkönyvtár tagja, ezekből jelenleg huszonkilenc nyilvános. A szervezet létrehozásakor jó ötletnek tartottuk, hogy az összes egyházi tes-

tület közös szervezetbe tömörüljön, majd az ökumenikus eszme jegyében 1994-ben meg is alapítottuk az Egyházi Könyvtárak Egyesületét. Ennek hasznossága igazolódott is, de hamar kiderült, a nemes eszmékkel gondok is jócskán járnak, hiszen a katolikus, evangélikus, református, unitárius, ortodox és izraelita intézmények igen csak sokfélék, sokrétű feladatokkal. Az alapszabály szerint három évig római katolikus, majd három évig protestáns a szervezet elnöke. E könyvtárak fenntartóinak – az egyháznak és a különböző felekezeteknek –, elsődleges küldetése mellett, mint az Ige hirdetése, a sákramentumok kiszolgáltatása, az evangelizáció, oktatási és szociális munka, feladataiba a kultúra terjesztése is integrálódott.

A mi könyvtárunk különlegessége inkább az állomány összetételében mutatkozik. Nem véletlen, hogy a Debreceni Egyetem jogelődjének tekintti az alapítását 1538-ban jegyző Református Kollégiumot. Az állami egyetem létrejötte előtt egyedül nálunk volt felsőoktatással összefüggésbe hozható könyvanyag Debrecenben, a kutatókat ellátó tudománytörténeti forrásműveket elsősorban mi biztosítjuk. Nemcsak a Hittudományi Egyetem oktatói és hallgatói bázisát látjuk el, hiszen a helytörténészek, a régi magyar irodalommal foglalkozók és általában a humán tárgyak rajongói érdeklődnek leginkább állományunk iránt. Ezért nemcsak saját olvasói bázisunkat gondozzuk, bővítve számukra szolgáltatásainkat, de figyelünk a nagyközönség igényeire is. Gyakran előfordul az is, hogy egy orvoskongresszus szervezésekor bennünket kérnek fel, hogy a régi anatómiai atlaszokból kiállítást szervezzünk.

- *Mi az, ami a politikai döntéshozókkal való együttműködéseik során a legnagyobb nehézséget okozza?*

Mi az, amitől az egyházi könyvtárosok egy része ingerült lesz? Amit nem tudunk elfogadni, hogy „könyvmúzeumnak”, rakárnak tekintenek vagy jobb esetben egy-

fajta kincstárként kezelnek bennünket. Mindezt terheli a tény, hogy a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról hozott 1990. évi IV. törvény előtt nem igazán volt mód nyitásra. Jóllehet, ez a törvény az egyházakat a társadalom kiemelten fontos, értékhordozó és közösségteremtő közegeként értelmezi. Számunkra új helyzet, hogy próbálunk megjelenni a kulturális piacon, és ha úgy adódik, szakítunk az állományközpontú szemlélettel. Korszerű szolgáltatásokra törekszünk. Az Egyesült Államok egyházi könyvtárainak mára hagyományos, kiugróan eredményes forrásszervezési gyakorlatával szemben, az egyházi könyvtárak nálunk az informatikai rendszerek bevezetését is jóval később kezdték el. Nálunk 1991-ben még egyetlen villanyírógép állt rendelkezésre, jóllehet a nagy állami könyvtárak már javában szerettek bajlódni. Ehhez képest gyorsan és nagyon sok területen felzárkóztunk; a Református Kollégium Nagykönyvtárának katalógusában ma már százhatvanezer rekordot találnak felhasználóink, a tengerentúli adatbázisok alkalmazásával akár évtizedekre visszamenően kereshetik a teológiával vagy annak határterületeivel foglalkozó publikációkat.

■ *Milyen feladatok jelentenek újabb kihívást az egyházi könyvtárak számára?*

Mára halaszthatatlanná vált az egyházi gyűjtemények szervezeti megújulása, a tematikai fejlesztések megvalósítása, állományaik védelmének és biztonságának megteremtése. Tetézi a gondokat, hogy helyzetünk mára radikálisan megváltozott, az állami támogatás negyven százalékos csökkentése miatt sorvad alkalmazottaink létszáma is.

■ *Hogyan próbálják megoldani a személyi állomány csökkenéséből adódó nehézségeket?*

A gyűjtemény különlegessége miatt kollégáinknak a lehető legszorosabban együtt kell működniük, hiszen ha szükséges, a tárlatvezetést is nekik kell ellátniuk – mindez a könyvtári munkát hátráltatja. A szükségből mégis erényt kovácsolva, a megsokasodott tennivalók láttán a szakmai előnyök mégis jól jönnek, hiszen nem mindegy, hogy egy iskolás csoportot egy szűkszavú teremőr vagy egy PhD-fokozattal rendelkező történész fogad. A tárlatvezetést képzett kollégák végzik, van néprajzos, történész, irodalmár munkatársuk, mi több, ma

már múzeumpedagógiával is foglalkoznak. Mivel gyűjteményi területre könyvtári normatíva nincs és nem is volt, nehéz megtalálni a támogatás optimális mértékét.

■ *Bár a normatív támogatás bevételeit az egyháznak nélkülöznie kell, az állami források elosztása viszonylag jól szabályozott. Mivel szembesülnek a forrásteremtési, pályázati gyakorlatuk során?*

Az 1057/1999. évi kormányhatározat elismeri a Református Egyház kulturális közszolgálati intézményeinek az állománymegőrzéshez, -felújításhoz és -gyarapításhoz való jogát, sőt, megállapodás tartalmazza az államiakkal mindenben azonos működési forrásokra való jogosultságot. Súlyosbítja a helyzetet, hogy bizonyos területeken nem születnek pályázati kiírások. Emiatt az Egyházi Könyvtárak Egyesületének lobbiznia kell a Nemzeti Kulturális Alapprogram képviselőinél, hogy a pályázati kiírásokat is életszerűbben, a valós igényekhez mérten hirdessék meg. A gond az, hogy ezek a bevételek sokszor nem tervezhetők, a pályázati kiírások sokszor nem olyasmiket támogatnak, amikre a szakmának égető szüksége van.

Az elmúlt három évben, általában volt tíz eredményes pályázatunk évente, tizennégy-tizenhétmillió forint körüli bevétellel, mindezt sikerként könyvelhetjük el. 2003-ban tizenhárom pályázatunkból tizenegy volt eredményes, nagyságrendje miatt a könyvtár akkor jelentős forrást tudott szerezni. Gyászosan hangzik, de 2005-ben már az előző évi húsz százalékát sem érte el a pályázati nyereség. A minőségbiztosítási és szabványügyi előírások terén szintén pályázati támogatásokkal tudunk fejlődni, ezeknek a sokmillió beruházásnak köszönhetjük, hogy az intézményben ma vannak biztonsági kapuk, füstérzékelő, és hogy kamerák őrzik a termeket. Ez számunkra létfontosságú, hiszen ha egy 17. századi metszet lapjait „pengézik”, megszökik ki, ez számunkra pótolhatatlan veszteség.

■ *Érezhető-e már az egyházi könyvtárak szemléletében az információs társadalom és digitális kultúra fejlesztésének igénye?*

A számítástechnika alkalmazásában nincs sajátosan egyházi vagy világi megközelítés, mára valós közelbe került az információk szabad áramlása és a könyvtári dokumentumok egyetemes hozzáférhetősége. Nagy

emberi erőforrást igényel a több évszázados múlt digitalizálása, mi ebben is részt veszünk, sőt, saját erőből ellátjuk ezeket a feladatokat. A történeti egyházak szemléleti különbségei nem jelentkeznek a katalógizálásban, a gyűjtemények feldolgozásában, hiszen szakmai problémákat kell megoldanunk, és ahogyan nincsen református matematika, úgy könyvtári jegyzékeket is csak egyféleképpen lehet szabályosan elkészíteni. Egy kívülálló számára furcsának hat, hogy a kevésbé hierarchizált protestánsok egyházi gyűjteményei szervezettebbek, mindez annak köszönhető, hogy nálunk a gyűjtemények gondozása egyházkerületi szinten szerveződik.

Tavaly készült el a legfrissebb összeállítás az Egyházi Könyvtárak Egyesülete könyvtárainak informatikai helyzetéről. A hatvannégy tagkönyvtár részére elküldött, harmincnegyzet intézmény által szolgáltatott adatokból kiderült, hogy egy egyházi könyvtárosra átlagosan kétszer-háromszor annyi kötet jut, mint az állami intézményekben alkalmazott kollégáinkra, jóllehet a szakma a tízezer kötet/dolgozó irányszámot tartaná ideálisnak. Mindemellett a könyvtáraknak csak nyolcvanöt százaléka rendelkezik rendszergazdával; esetenként támasz lehet a más könyvtárakkal való szoros együttműködés. Egyre nyilvánvalóbb, hogy a kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény végrehajtása, a védettnek nyilvánított javak őrzésével, tárolásával kapcsolatos feltételek biztosítása hosszú évek befektetését igényli, akárcsak a telematikai eszközrendszer tartalmi hasznosítása.

- *Mekkora a Református Kollégium Múzeumában nyilvántartott tárgyi állomány? Várható-e gyarapodása?*

Múzeumunknak viszonylag kis gyűjteménye van, leltárában jelenleg közel tizenhétezer tárgy található – régészeti, történeti, iskolatörténeti, képzőművészeti, iparművészeti, néprajzi és numizmatikai tárgykörökben. A múzeum elévülhetetlen érdeme a tiszántúli egyházművészeti kincsek feldolgozása. Nálunk nagy hagyományai vannak az adományozásnak, aktuális példaként egy kilencvenhat éves adományozó nagylelkűségét említhetném, aki egy 1848 körüli tiszti díszkardot hagyott a Református Kollégium Múzeumára. Most egy nagyobb hagyatéknak az idekerüléséről is tárgyalunk, ilyenkor jellemzően a raktárgondok fékeznek az állomány gyarapítását.

Elődeink nem minősítették értékcsökkentnek munkaeszközeiket, így természetesen mi megőrizzük azokat a kísérleti eszközöket is, amiket a 18. században használtak a kollégium „*filosofia experimentalis*”, azaz kísérleti fizika tanárai. A helyhiánynak így az is oka, hogy a mai értelemben vett amortizáció nálunk nem szempont. Ha oktatási intézményeink selejtezésre szorulnak, ezeket az értékeket az iskolatörténeti múzeum kapja meg. Forrásteremtési lehetőségeinkre mégis jellemző, hogy legkönnyebben ma is a restaurálásra sikerül támogatást szereznünk. A xerox a régi kötésekre ártalmas, az állomány védelme miatt nem lehet a gerincüknél kitörni ezeket a könyveket, ezért ma azt sem engedhetjük meg, hogy egy Régi Magyar Könyvtár jegyzékébe vett kiadást fénymásoljanak. Mindezen túl, nem szabad annyira megemelnünk a szolgáltatások árát, hogy a fenntartásban komoly tényezőzt jelentsen, mert akkor mindez a „szolgálat” ellenében hat.

- *Tervezik-e a szolgáltatási spektrum bővítését? Milyen külföldi gyakorlatot látna viszont szívesen a könyvtárban?*

Spanyolországban nagy hatást tett rám, hogy amikor az emberek kijöttek munkahelyeikről, az ebédszünetekben megteltek velük a templomok; beültek néhány nyugodt percre, látható volt, ahogyan elnyugszik az ábrázatuk, a néhány perces zenés áhítat elfeledtette velük a napi gondokat. Ezért most azt tervezzük, hogy idegenforgalmi szezonban, kora tavasztól késő őszig, a konzervatórium hallgatói délidőben kamarazenét játszanak; már sikerült művésztanárokat is megnyernünk az álmok megvalósításához.

Létrehoztunk egy bibliotéka alapítványt, próbálkozunk intenzívebb sajtójelentéssel is. Most készül egy album Hapák József képeivel a kollégium kincseiről, illetve viszonyáról a cívisvároshoz, de foglalkozunk múzeumi tárgymásolatok árusításával is. Terveink közt szerepel egy múzeumi büfé nyitása is, ahol a legfinomabb kávé- és teakülönlegességekkel várjuk majd vendégeinket. Az idegenforgalom terén akár a speciális szolgáltatások is szóba jöhetnek, ezek mindegyike öregbítene a könyvtár hírnevét. A „keresztyén republika”, ahogyan a régiek nevezték Debrecent, ma hangsúlyos tárgyi-szellemi örökséget mondhat magáénak – ennek kisugárzása a térségi és régiótudatot egyaránt erősítheti.

Gondolatok az V. Református Világtalálkozó és a Bocskai-jubileum kapcsán

A világtörténelem szerteágazó szálait fel lehet fűzni két nagy élethelyzet egymásutánjára: a szolgaságba taszítottság és a szabadságvágy fellángolásának dialektikájára. A mindenkori embernek ott csillanhat fel a szeme, ahol a háttérbe szorítottságból, a leverettetésből, a kisémmizettségéből, az elhallgattatásból átfordulhat élete a felélesztésbe, a győzelembe, az emberszámba vételbe. A korszakváltások idején, sőt az élethelyzetváltásokban is az előtt a nagy kérdés előtt állunk: marad-e a belenyugvás, a belekövülés a sokváltozatú, testre szabott szolgaságba vagy adatik-e erő a szabadulni akarás vágyának fellángolásához.

A szabadulni akarás vágya vagy egyszerűen a szabadságvágy a reformáció örökségének egyik sajátos vonása. A reformáció tanítása nemcsak az egyházi-gyülekezeti és az egyéni élet Szentíráshoz történő visszaalakítását indította el, hanem népünk önértékelése szempontjából is új nézőpontot kínál. A hazai reformáció óta a biblikus történelemszemlélet, a nemzeti öntudat felgerjesztése és áthatása, a protestantizmus nemzeti felelősségének megélése – intenzitás-ingadozásaival együtt is – folyamatosnak mondható.

A XX. századi református teológia meghatározó alakja, Karl Barth dogmatikájában foglalkozik a nép, a nemzet földi helyével. Többek között négy olyan aspektust említ, amelyek a nemzeti öntudat és a keresztyénség kapcsolata szempontjából sem hanyagolhatók el, sőt egyetemesebb távlatba helyezik azt, rámutatva, hogy mi az a töltés, amit hordoz a „nemzeti öntudat” szópár mellett a „keresztyén” minősítés. Mitől keresztyén a nemzeti öntudat? Barth szerint:

– Először azért, mert a népiség az Isten iránti engedelmség földi helye (*Kirchliche Dogmatik*, [KD], 1951, III/4. 323–324.): Isten a népe kapcsolatrendszerében élő embert egy neki adott földi keretben szólítja meg, és az embernek ebben a keretben és kapcsolatrendszerben kell engedelmesked-

nie Istenének. A nemzet az a terep, amely az Isten iránti engedelmség bizonyítási helyszínévé magasztosodik.

– Másodszor azért, mert a népiség történeti valóság: „A népek történeti különbözőségét biológiai történetükre visszavezetni már gyakorlatilag is lehetetlenség, mert gyakorlatilag a legtöbb nép biológiai szempontból többnyire már évezredek óta [...] keverék nép” – figyelmeztet Barth. Gazdasági, társadalmi, kulturális, politikai, sőt vallási tényezők azok a történeti valóságok, amelyek a népek létének és különbségének alapját képezik, mert váratlan elkülönüléseket és váratlan kapcsolatokat munkálhatnak (KD III/4. 332.).

– Harmadszor azért, mert a népiség a megszentelődés történeti helye: „Ha az ember komolyan veszi történeti létének megszentelését, akkor nem léphet ki népének útjáról, akkor nem hagyhatja el a hajót – akár szerencsés, akár süllyedő hajó az –, nem folytathat aszketikus vagy éppen keresztyén magánéletet, valamiféle semlegességgel saját története és jelene iránt. Sokkal inkább igenelni fogja múltjának feltételeit, és jövőjének problémáját a maga helyén és a maga része szerint vállalja, együtt hordozza és helyesen hordozza együtt. [...] Isten igéjének szabadságát ebben a saját történeti rendeltetésében fogja tiszteletben tartani és saját szabadságát ebben az ezzel adott kötöttségében fogja gyakorolni. [...] Ebben is inkább Istennek kell engedelmeskednie, mint az embereknek, inkább, mint saját megszokott gondolatainak, eszméinek és ötleteinek. Egyedül az lehet jó és helyes az általa vállalt felelősségrészességében, amit Isten parancsolata teljes fenségében minden nap elvár tőle. Ebben a felelősségrészességében a helyes és a jó iránt kell érdeklődni, vagyis Isten fenséges parancsolata iránt: éppen ott, ahol népe és vele együtt ő maga is Isten gondviselése, ítélete és jósága alatt, éppen most a múltból a jövő felé tart.” (KD III/4., 333–334.)

A Kárpát-medencei magyar református egyháztestek 2006 nyarán közösen rendezik meg a Bocskai-szabadságharc és a bécsi béke 400. évfordulójának jegyében, a Magyar Reformátusok V. Világtalálkozóját. Az eseménysorozat augusztus 12-én Kolozsváron, Bocskai szülővárosában kezdődik, és augusztus 22-én Debrecenben zárul.

A 2006. augusztusi világtalálkozó az 1938-as első, valamint az 1991-es, az 1996-os és a 2000. évi találkozók sorába illeszkedik.

– Negyedszer: a népiség mint Isten rendelkezése: „A népek az összes ismertetőjelükkel együtt jönnek és mennek, keletkeznek, élnek és terjednek, hogy azután egyszer mégis mint népek céljukhoz és végükhöz érjenek, hogy bármilyen nagy volt is a nevük, egyszer névtelenné válnak. Lehet gyászolni a népi létnek ezt az esendőségét – sic transit gloria mundi! –, olykor lehet vele szembehelyezkedni. Általánosságban azonban – úgy látszik – olyan tény ez, amivel számolnunk kell. És mindenestre nincs az Isten parancsolatának olyan formája, amelyben megparancsolná az embernek, hogy becsukja szemét a tény előtt, hogy úgy tegyen, mintha népe, ellentétben más népekkel, valamiféle örökkévalóság hordozója volna. Isten örök, és az ő kormányzása a világtörténelemben állandó. De az egyes intézkedéseinek és rendelkezéseinek megvan a maguk helye és órája, leváltják egymást, és újak kerülnek helyükbe. Az, hogy ilyen és olyan népek vannak, az Isten gondviselésének ilyen rendelkezésein alapul, de ezek nem alkotják teremtésének olyan állandó rendjeit, mint a férfi és a nő, vagy mint a szülők és a gyermekek léte.” (KD III/4. (1951) 340–341.; vö. Jób 12,23–25., Ézs 40,15–17; 41,2.)

A reformáció egyik alapirata, a Heidelbergi Káté is ismeri „a népek jönnek és mennek” mondás igazságát, de beszél egy népek feletti „nép”-ről, amely az örökkévalóságig és az örökkévalóságba tart: „Isten Fia a világ kezdetétől fogva annak végéig az egész emberi nemzetségből Szentlelke és Igéje által az igaz hit egységében magának egy kiválasztott gyülekezetet gyűjt egybe, azt oltalmazza és megőrzi. És hiszem, hogy annak én is élő tagja vagyok és örökké az is maradok.” (HK 54.) Ennek a Krisztus-eseményben bekövetkezett történelmi fordulatnak minden népre döntő hatása van. Isten kihív, kiemel népemből, majd áttemel és beilleszt az ő népébe. Az igazi egyház szerveződésének alapja nem a nemzet, hanem Jézus Krisztus és az Ő Evangéliuma.

Engedelmesség – történelmi valóság – megszentelődés – végcél: ezek a teológiai-igazság felkínált kulcsszavak, amelyek segíté-

nek annak megfogalmazásában, hogy mikor élő és ható a keresztyén nemzeti öntudat. Akkor, ha Isten iránt engedelmességre sarkall, ha számot vet a történelmi valósággal, ha megszentelődésre ösztönöz, és ha a végcél az örökkévalóságba emelés, tehát ha segít megtenni egy minőségi ugrást.

Érdeemes ez utóbbi gondolathoz felidézni egy rövid szakaszt abból a válaszból, amelyet Karl Barth 1936 őszén adott magyarországi látogatása alkalmával, amikor az evangélium-nemzetiség, evangélium-nacionalizmus problémájával kapcsolatos kérdésre felelt. Többek között ezt mondta: „úgy vagyunk nemzetünkkel, mint az orvos reménytelen betegével, s mint neki, úgy nekünk sem szabad felhagynunk avval, hogy az élet jogát hirdessük a halállal szemben. Itt nem valami élettörvény érvényességéről, nem valami politikai okosságról van szó, hanem ez a megbízás érvényesül: Élneked kell! Innen, az eszkhaton [a végső idő] felől nézve azt mondanám: szükség, hogy nemzetiségünket védelmezzük. Nemzetiségünknek nincs természetes joga arra, hogy védjük, és nincs természeti igénye arra, hogy megtartassék, de az örökélet reménye alapján övé, szól neki Isten jóságos és irgalmas ígérete. Ezért szabad élnie, s ezért nem szabad engednünk, hogy meghaljon. Ha a végső szempont alapján merünk hazafiak lenni, akkor bizonyára megóvattunk attól, hogy bálványokat állítsunk. Akkor nemzetünkhöz való szeretetünk nem az lesz, amit nacionalizmusnak szoktak nevezni, hanem egy darab istentisztelet, amely alól nem mentesíthetjük magunkat.” (Barth Károly: *Isten kegyelmi kiválasztása*. Igazság és Élet Füzetei 8. szám. Debrecen, 1937. 42.)

Az istentiszteletté váló nemzetszeretet struktúrájának működésére is Barth mutatott rá a *Christengemeinde und Bürgergemeinde* című tanulmányában. (*Theologische Studien*, 20. füzet, 1946) Barth koncentrikus körrendszerének középpontjában az a Jézus Krisztus áll, aki a hívő keresztyén ember életének irányítója. Ilyen Krisztustól vezérelt emberek alkotják a keresztyén gyülekezetet, akik személy szerint tagjai a polgári közösségnek. A keresztyén ember mindkét kör részese, jelenléte a világban

A 2006. évi V. Református Világtalálkozó központi üzenetét a Bocskai-szabadságharcot lezáró bécsi béke sugallja: „Kezeink munkáját tedd maradandóvá!” (Zsolt 90,17) A bécsi béke a fejedelmi Magyarország szabadságát és függetlenségét, a vallásszabadság biztosítását, a végzetes pusztulásnak indult nemzet – részleges – egységesülését és felemelkedését. „Erdély aranykorának” a kezdetét, nem utolsósorban pedig a magyar államiság megőrzését jelentette. Az egész Kárpát-medencére kiterjedő rendezvények megemlékeznek továbbá az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulójáról is.

Istent reprezentálja: ebben a világban él, de nem e világból való. A belső kör, a gyülekezet emlékeztet Isten országára, akaratára, rendjére. A keresztyén gyülekezet szolidáris a világgal, imádkozik az imádságra szoruló tágabb környezetéért és felelősséget vállal azért. (Uo., 12–13.) Barth szerint a világi társadalomban vissza kell tükröződnie az Isten országáról szóló bizonyoságtételnek. A keresztyén nemzeti öntudat akkor élő, ha ezt az áthatást, minőségi szintre emelést meg tudja tenni.

Kálvin az ember és az őt körülvevő világ egymásra gyakorolt hatását nem tudja függetleníteni Isten királyi uralmától. Ennek a szemléletmódnak lett summája a *Soli Deo Gloria* jelmondat is, amely mindenki mástól elvitatja a dicsőséget, a hajbókolást, a hamis tekintélyt: „A földön minden uralomnak olyannak kell lennie, mint Jézus Krisztus Királyi uralma másolatának.” Ez a magasabb gondolat övintézkedésként fogható fel a keresztyén nemzeti öntudat terén is, amely megóv a nemzetbálványozás, a nacionalizmus és a sovinizmus tévútjaitól. *Egyedül Istené a dicsőség.* Kulcsmondat, egy sajátos gondolkodásmód nyitánya. Ahol Istené a dicsőség, ott senki és semmi – sem hír, sem császár, sem egyházi főhatóság – nem rendelkezik azzal a végső tekintéllyel, amellyel mindenben helyesen dönthetne, mindent tévedhetetlenül magyarázhatna. Egyedül csak Isten a végső, az abszolút tekintély, aki előtt meghajlik minden térd. E kulcsmondatból – egyedül Istené a dicsőség – az következik, hogy akinek a térde csak Isten előtt hajlik meg, annak a dereka nem válik hajlongóvá, s a gerince nem lesz gumírozottá. Fel tud egyenesedni, felfelé tud tekinteni még a nyomorúságok, a bajok és a hátratételek között is – tudva, hogy ha Isten velünk, kicsoda ellenünk!? Szembe mer nézni önmagával, saját korával. Nem magának követel, és nem magának keres dicsőséget, hanem azt egyedül Istennek adja meg, hogy aztán védje, őrizze, kívánja a maga emberi méltóságát és emberhez méltó életkörülményeit.

Azért beszélhetünk ma a keresztyén nemzeti öntudatról, mert a keresztyénség felvételétől a reformáción át egészen máig voltak olyan magyarok, akik a nemzetről csak úgy tudtak gondolkodni, hogy közben Istenről, a Nemzetek Uráról sem feledkeztek el.

A protestáns egyházak kétirányú küldetése az, hogy visszaautsítsanak, óvást emeljenek és tiltakozzanak minden Ige-ellenes tan és tett ellen és törjenek lándzsát, álljanak ki minden Isten Igéjéből fakadó jó

ügy és gondolat mellett. E kettős protestálás tehát nem pusztá szembehelyezkedés, hanem kiállítás is valami mellett. A személyes hit bátorsága szükséges ennek vállalásához.

Ez az a látás, amely az angol történelemben arra készítette a puritánokat, Cromwell követőit, hogy a világtörténelem során először bíróság elé állítsanak egy királyt. S amikor a király tiltakozott, hogy őreá hivatalánál fogva nem vonatkoznak az emberi törvények, akkor mégis elhangzik felette az ítélet, mert az Isten totális hatalma alól még a király sem vonhatja ki magát. Ez volt az a törvényszerűség, amely a XVII. század elején Bocskaiékát is mozgatta. Ilyen szemlélettel élve tehát nem lehetséges semmilyen politikai, egyházi, gazdasági és kulturális diktatúra igenlése, amely teljes hatalmi igénnyel akar fellépni.

László Dezső, a Kolozsvár-Farkas utcai templom nagyhírű igehirdetője mondta egykor egyik előadásában: „Minden nemzetnek szüksége van arra a centripetális erőre, amelyet a széthúzó nemzeti társadalmon belül az egyház jelent. A nemzetnek szüksége van arra, hogy a történelmi lét fölötti isteni világgal szerves kapcsolatba kerüljön, hogy tagjai az élet igazi forrásából, igazi fényéből és erőtartalékából, Krisztusból táplálkozzanak. Ezt az igényt

csakis egyházjellegét minden körülmények között élesen kidomborító, a maga különvalóságát mindennél jobban féltő egyház tudja biztosítani.” (László Dezső: *Nép, nemzet, lelkipásztor*. Két előadás. Debrecen, 1942. Igazság és Élet Füzetei 28. sz. 14.) Meghajolni Isten igényessége előtt, aki többet vár a reformáció egyházainak tagjaitól. Elvárja, hogy alkalmazzuk a bibliai és a hitvallásos mércét nemzeti életünk kérdéseiben. A keresztyén nemzeti önismeret magas szintű erkölcsiségre, fegyelmezettségre és mérteletességre kell, hogy segítsen.

A nemzeti lét földi adottság, de isteni ajándék, a nemzethez tartozás pedig isteni kiválasztás eredménye, de ugyanakkor emberi misszió is. A Heidelbergi Káté 31–32. kérdésfeleletét követve, Krisztus hármastisztében részesülve kell helytállnia a magyar református embernek ma, követve Krisztust a papi, prófétai és királyi tiszt betöltésében nemzetünk javát szolgálva ezzel is.

Papi tisztet gyakorlunk („magamat égő hálaáldozatként neki adjam...”) akkor, amikor példát adunk, áldozatot vállalunk és közbenjárói szerepet vállalunk a társadalmi rétegek között, amikor felvállaljuk ezt a híd-szerepet; és a kitartóan jelenlévő ateizmus és a mumusként emlegetett keresztyénkurzus réme között kiválasztottságtudattal élünk; amikor a gyökértelen kozmopolitizmus és a sokkoló vadmagyarság helyett tiszta nemzettudattal döntünk; amikor a profitközpontú gondolkodású újjazdagok és a lesújtó munkanélküliséggel küszködők között meg tudunk maradni felebarátnak; amikor az általános keresztyénység és szektásság fölé emelkedve hitvallásosan élünk; amikor kritikizmus és közöny közegében józan ítélőképességgel szólnunk; amikor rémítő szabadosság és bénító félelmek szorításában – keresztyén szabadsgal merünk élni.

Prófétai tisztet gyakorlunk („hogy Krisztus nevére én is vallást tegyek...”) akkor,

amikor nem napraforgót és nem struccot játszunk, hanem döntéseimet a *Sola Scriptura* elv alapján mérlegelem; amikor nem igazodok a világhoz, de nem is válok világkerülővé, hanem vallást teszek szóval és étellel. Ma is közöttünk él ugyanis egy embertípus, amelyik keresztyénnek mondja magát, valóságosnak, s közben más mintát követ. A jég hátán is megél, megszerzi, kiharcolja, amit akar, ahol nem megy ügyeinek intézése a hivatalos, tisztességes úton, ott megtalálja a kiskapukat, ha nincs összeköttetés, de kell, akkor megteremti, ahol szőrmentén kell fogalmazni, ott átszabja a gondolatait, hozzá igazítja a kifejezéstárát (frazeológia-igazítás+fazonigazítás), átszabja a hitvallását, amilyenre kell. Csoóri Sándor írja a *Félig bevallott élet* című kötetében: „Valami babonás belátásból megszoktuk, hogy mindig kevesebbet mondjunk annál, amit érzünk, tudunk, gondolunk; kevesebbet a mindenkori valóságnál, mert ha csak egy fél szóval is többet mondunk a megengedettnél, veszélybe sodorjuk a lehetőséget. A lehetséges jót, a közepesen elégségest, amely talán még gyarapítható is lehet. És ebből a szokásból történelem lett. A félig elmondott igazságokból kielégületlenség, rossz közérzet, erkölcsi elbizonytalanodás. Mert aki csak félig ismer meg és félig tár föl valamit, bizonyos idő után semmiben se különbözik attól a hamis tanútól, aki önérdékből hallgat el súlyos és perdöntő részleteket.” Ideje, hogy kilépjünk a hallgató kegyességből! „Ne szégyellj hát a mi Urunkról szóló bizonyágtételt...”

Királyi tisztet gyakorlunk („hogy a Sátán és gonosz ellen már ez életben szabad lelkiismerettel harcoljak és győzzek...”) akkor, amikor vállaljuk az emberellenes, gonosz struktúrák megszüntetését; amikor fáradozunk az otthonteremtésben a közösség-hiányban szenvedő honfitársak számára; amikor megőrizzük és megadjuk az emberi méltóságot; amikor tápláljuk a szabadságszeretetet.

77. Ünnepi Könyvhét, Debrecen, 2006. június 8–12.

Vannak egymást hagyományosan kizáró elemek – hogy csak egyet említsek, a papír és a víz ilyen páros. A természeti őserőnek és az emberi civilizáció emblematikus termékének folyamatos küzdelme jellemezte az ideai könyvhetet. Míg a szó eredeti értelmében vett *kultúra* embereinek, a földművelőinek időnként lehet okuk áldani a záport, a könyvmolyok legfőljebb tartózkodó fejcsóválással viszonyulnak hozzá, mondjuk, a bezárt szoba biztos mélyéből. De mi történik, ha ki kell vonulni, terekre, szabadba, ahol a hős kapitányok vízhatlan anyagokkal védik váraik lakóit a szüntelen orvtámadásoktól? Várjuk a százszor szebb fényt, lesünk az égre, de csak az esernyők aljában gyönyörködhetünk.

Így kezdődött. Ponyva védte a szépirodalmat, a térképeket, az albumokat. A csütörtöki megnyitón néhány esernyős végvári vitéz hallgatta rendületlenül a sorjázó beszédeket. Kósa Lajos polgármester rövid felvezetője után Lator László költő, műfordító nyitotta meg az eseményt. Szép beszéd volt, főként a régi könyvhetek hangulatáról szólt, összehasonlítva a rendszerváltás előtt és utáni piacot is, talán olvashatjuk majd valahol szerkesztett változatát. Majd Kristán Attila színművész szavalta el Márai Sándor Mennyből az angyal című költeményét – megrendítő erejű vers, még ha nem is javított az ázott hangulaton. De ilyen volt a többi felkért hozzászólása is, végleg eldöntve, hogy aznap biztosan semmi ne látszódjon az irodalom örömeiből és játékoságából. Grendel Lajos rövid referátumának lényege az volt, hogy nemcsak '56-nak van ötvenéves évfordulója, de Ady Új versek kötete is jubilál: százéves lett idén. Szomorú, hogy ez elfelejtődött, őt ma nem ünnepeljük, olvassuk, követjük. Az író szerint azért nem, mert az ő gondjai nem a mi gondjaink már. Nos, szerintem ez nem teljesen így van. Nemrég jelent meg a Nap Kiadó In memoriam sorozatának Ady Endre-kötete (a közelmúltban elhunyt irodalomtörténész, Domokos Mátyás szerkesztésében), a költő életműve folyamatos újraolvasás tárgya, és olyan meghatározó kortárs szerzők (csak néhányat említek), mint Kemény István, Térey János vagy Orbán János Dénes költészetének kifejezetten fontos előképe Ady lírája és személyisége, hangvétele. Lehet, hogy a baj mással van? Mondjuk azzal, hogy a költő nemzeti eszméi nehe-

zen találhatnak ma utat az olvasókhoz (hiszen például dekadens és szerelmes versei a középiskolás korosztály kedvencei közé tartoznak ma is), hogy gondolkodásmódjának iránya nem népszerű? Ezzel nem kizárt, hogy tényleg van baj, de ha van is, nem feltétlenül könyvheti baj ez. Ladik Katalin beszéde volt a legszimpatikusabb, ő is a régi időket elevenítette fel – elmondta, hogy mit jelentett Újvidékről ellátogatni a magyarországi rendezvényekre, és az elszigeteltségben alkotó ember számára szembesülni azzal: vannak olvasói. Aztán saját verseket olvasott fel, majd előadott két hangkölteményt is. Kicsit bizarrnak tűnt a madárhangokat utánzó, a csöndbe élesen bele-belehasító hangözön, ám végre valami felkavarta az állóvizet. Biztos vagyok benne, hogy ha az egész megnyitó ünnepség egy kicsit változatosabb, pezsgőbb, ez a performansz sem tűnik oly idegennek.

Mielőtt bárki félreértené szavam: nincs nekem semmi problémám a nosztalgiával, magam is gyakorlom olykor, mindössze ennek kizárólagosságát nem értem. Bizonyos szükséges az, vagy csak ebben a városban elkerülhetetlen, hogy mindig a múltidézésre kelljen szorítkozni? Nehéz eldönteni, hogy azért ilyen a hangvétel, mert nincsenek „fiatalok” a rendezvényen (ki látta ezt előre?), vagy azért nem látok „fiatalt”, mert számukra egyszerűen egy csöppet sem vonzó a program. Parti Nagy Lajos budapesti ünnepi megnyitó beszédében hosszan értekezik a gyermekekről is. Nem mellesleg, a mágikus „hetvenhedik” mellett van ott egy „ötödik” is: 5. Gyermekkönyvnapok mint kísérőrendezvény. Ennek ellenére Csoóri Sándor Ördögfióka című gyermekverskötetének pénteki, Görömbei András irodalomtörténész közreműködésével történő bemutatóján kívül semmi más olyan jelet nem észleltem, melyből Debrecenben bárki bármit megtudhatott volna az „ötödikről”. Nem volt játszósarok, kifestőfüzetek, nem volt semmi. De menjünk tovább. Sem a programok, sem a dedikálások között sincs igazán olyan, ami mondjuk a 15–20 éves korosztályt motiválná. (Itt elsősorban az Ünnepi Könyvhét eseményeire gondolok, az ún. „kísérőrendezvények” között – ezek egyike volt a Regényünnep záróestje is Esterházy Péterrel – voltak színvonalas programok.)

Az utolsó napon, 12-én volt Tar Sándor sírköavatója a köztemetőben. Aczél Géza költő, az Alföld folyóirat főszerkesztője rövid beszédben emlékezett meg a tavaly elhunyt nehéz sorsú pályatársról a hozzátartozókból, barátokból és a sajtó képviselőiből álló kis számú gyülekezet előtt. Kétségtelen: a létező Debrecen Tar Sándor és Borbély Szilárd (és persze az örök Szabó Magda) helyezte el az irodalom térképén. A sírkövet Páljános Ervin szentendrei szobrászművész készítette Utolsó angyal címmel – a fehér kő kimagasló a díszkert többi gyászhelye közül, mégsem jelenthetem ki nyugodt szívvel: legalább halálában teljesítményéhez méltó helyet kapott, mert az élet méltatlanságait nem lehet feledni. Tar Sándor nem mondott ünnepi beszédeket, mert senki nem kérte rá, de nem mond most Borbély Szilárd sem, pedig ő még ügynök sem volt, dobhártyáját nem verték ki közönyös cellákban, és nem is kell a Tesco menzájára kuporgatnia a forintokat. Ha Csokonai most élne, esetleg ő sem mondana. (Megjegyzés: síremléke nincs a legjobb állapotban – talán ha neki is élnének még közeli rokonai, ők tudnának rá áldozni.) Tar szobra nagyon szép, de ne irigyeljük tőle – nekünk talán nem lesz halálunkban ilyen gyászhelyünk, de az életünknek van még esélye. Egyszer kimegyek a temetőbe, és az önmagukba záródó angyalszárnyak előtt felütöm valamelyik kötetét – a *Minden messze van-t* vagy az *Ennyi volt-at*. (A könyvhéten, azt hiszem, összesen egy darab Tar-kötetet láttam.)

És akkor nézzük is a debreceni könyvutcat. Induljunk el például a Nagytemplom felől. Először az antikvárius negyedbe érünk. Ez örömteli helyi sajátosság, Budapesten az antikváriumok nem állítanak standokat. Örömteli, mert – sokan beszámolnak erről – a legjobb vételekhez itt lehet hozzájutni. Az ember lassan megismerkedik a régi könyvek eladóival. Van a rámenős, aki mindenkit a boltba csábít, „mindent beszerez”, de nem olcsó. Aztán a hozzáértő, akinek vannak ritkaságai, mindennek tudja az árát, ezért nehéz rajtakapni – ám, szerencsére, néha ő is téved. Vagy ott a nyugodt profi, régóta van a szakmában, nem kapkod, alkura is hajlandó és „teammal” dolgozik. Tovább kalandozva jobb kéz felől a Sziget mindig színvonalas standja és a Gambrinusz változatos felhozatalú sátra áll. Balra a debreceni Tóth Könyvkereskedés foglalt le egy nagyobb szakaszt, nagyjából ugyanazzal a kínálattal és árengedménnyel, mint egész évben a boltjaikban (és nekik volt egy külön gye-

rekönyvrészlegük is!). Sajnos, mivel a nagyobb kiadók nem állítottak standot, így a fővárosban megszokott 10–20%-os kedvezményből kimaradtunk. Mivel nem említhetünk meg minden terjesztőt, ezért azt emelem csak ki, hogy a legjobb kínálata a Lira és Lant Kiadó Fókusz Könyvruházának volt – itt volt kapható ugyanis a legtöbb könyvheti újdonság már első nap is –, illetve a Csokonai Kiadónak, mert ők a saját áruikra nagy kedvezményt biztosítottak, és náluk is elég sok új árura lehetett bukanni. A legtöbb érdeklődő e két standnál, a színpad melletti sarokban volt, feltehetőleg a dedikálások miatt is. Érdemes megemlíteni, hogy néhány sáternál (pl. a Corona Sacra Kiadónál, illetve az Arcanumnál) hanghordozókat is be lehetett szerezni. Érdekes adalék, hogy míg a helyi Kossuth Egyetemi Kiadó Budapesten saját standot állított fel, Debrecenben nem voltak jelen termékeikkel... Az utcában mindazonáltal mindig jó sétálni, könyveket fogdosni, beléjük pillantgatni, hezitálni, egy-egy jó fogásnál a pénztárcához kapni, ismerősökkel találkozni. Kellemes zene szól – színvonalas zenekarok léptek fel délutánoként. Ha lenne egy sørsátor, esetleg, félve jegyzem meg, egy kolbászos, talán el sem mozdulnék. (Bár a zsíros kéz sem feltétlenül a könyv legnagyobb barátja.)

A budapesti kínálattal nem veheti fel a versenyt Debrecen, de nem is feladata és lehetősége. Egyébként a fővárosban is alulátogatottak a felolvasások és beszélgetések, és jellemző, hogy a legnagyobb sor ott is mindig egy politikusnak – az ország épp aktuális miniszterelnökének – a dedikálásánál áll, most sem volt másképp. Egy vidéki könyvhétnek pedig igenis megvan a maga hangulata, a túlzottan nagy programokat nem biztos, hogy el tudná tartani a város. Igaz, egyszer talán meg lehetne próbálni szervezni egyet, hátha mégis, mert azért ez összességében nagyon sovány felhozatal volt. Jövőre pedig közleményt kellene kiadni, hogy nem elvárás a kesergés, és nem üldözzük tüzzel-vassal a játékoságot sem.

A kultúra (...) maga az emberi létforma, amely átfogja és áthatja az ember környezetét, az ember által használt és alakított anyagi-tárgyi világot és természetet, a társadalmi kapcsolat- és viszonyrendszerek bonyolult és sokrétű szövevényét és a személyes emberi létezését, a szubjektum belső világát és egységét. A tárgyi kultúra a mesterséges, művi vagy épített környezet és a technikai és anyagi termékek, eszközök összessége. A társadalmi kultúra az adott társadalom intézményeiben objektíválódott viszonyrendszer és a tapasztalati tudásanyag, amit szellemi kultúrának is nevezhetünk. Az adott kor és hely emberének személyisége és belső mivolta, tanultsága, kiműveltsége, érzelmi gazdagsága, fogékonysága, vagyis a személyes kultúra is része e teljességnek. Mindezek együtt alkotják – történeti és helyi értelemben – az adott kultúra egyedi, saját világát, s ezen keresztül töltik be az egyetemes emberi kultúrában is szerepüket.

{ A helyhez kapcsolódás egyúttal a közösségi és személyes identitás egyik forrása... }

Környezetünkben az építészeti múlt emlékei sem csupán tárgyak, művek, adatok, hanem az előző korok közösségi létének, cselekvéseinek, történetének és állapotának legjellemzőbb megnyilvánulásai. Számtalan egyedi műben, jelenségben van jelen a kitapintható teljesség, az adott kultúra összességével átítatott részlet, amely egyúttal e kultúra továbbélését és folytonosságát, belső hajtóerőinek, értékeinek időtlenné válását, fennállásuk érvényességét fejezi ki. A modernizáció nagyvárosi kultúráján belül szétváló réteggkultúrák – a magas- vagy elitkultúra mintái, a tömegkultúra médiakliséi, illetve a különféle szubkultúrák – érvényesülése idején is érzékelhető egy-egy adott terület esetében ez a belső ellentétek ellenére is létező egybetartozás.

Akár regionális, nemzeti vagy más partikuláris fogalmakkal határoljuk körül az adott kultúrát, az számtalan vonatkozásában az életterét jelentő földrajzi helyhez és annak sajátosságaihoz kötődik. Talán csak az egyetemességre törő nagy világvallások és más, hosszan ható történelemformáló erők jelentenek még hasonlóan jelentős alakító

tényezőket. A helyhez kapcsolódás egyúttal a közösségi és személyes identitás egyik forrása, s az adott kultúrában történő nevelkedés, az abba történő beépülés, hasonulás – szocializáció – révén a közösségben egyediv fejlődő személyesség meghatározó jellemzője. E helyhez tartozó kultúra fenntartója az emberi kommunikáció és viszonyrendszer változásaiban is meglévő folytonosság, a nyelv (s ezzel együtt a vizuális világban használt formanyelv is), illetve a közösségi és személyes én- és öntudat. Az adott kultúra anyagi formában is kifejeződik: tárgyaiban, környezetében, s abban vannak jelen közös vonásai, ahogyan beavatkozik a világba.

A gyorsuló modernizáció folyamatai során a kézműves világ mintegy ötezer éve kiérett kultúrája szinte egyik napról a másikra – alig kétszázötven év alatt – sok ellentmondást keltve adja át helyét a modernitás másféle világának. E szűkebb értelemben vett modernizáció nemcsak új feltételeket teremt a továbbélés számára. A helyi kultúrákat egyre jobban átható modernitás teljességgel átalakítja az életfolyamatokat, s ezen keresztül a személyes kultúrát is. (...)

A modernizáció eredményei mellett a folyamatok kibontakozása során már jelentkeztek a modernitás árnyoldalai, szűk értelmezésén alapuló ellentmondásai is, különösen az emberi átalakulás belső problémái, az értéktudat gyors változások szülte zavarai, a történelmi normák elvesztése s az újak kialakításának nehézségei, „a minden egész eltörött” életérzés, a személyiség döntéseinek egyedüli értékként kezelése, minden más elé helyezése, a mindentől független, „kötetlen és tetszőleges” életforma iránt keltett vágy teljesülésének nagy tömegek számára elérhetetlen volta.

Az említett ellentmondások, érzékelhető veszélyek, árnyoldalak megértése segítette a modernitás mai, az egyetemesség és lokalitás szintézisét kifejező értelmezésmód letisztulását. A modernitás e tágabb értelemben a megújuló sokszínű emberi kultúra lehetőségeinek átfogó rendező elve, amely az életformát egészében átalakító folyamatok során az érvényesülő tendenciák és ál-

Részletek a szerző *Kortárs magyar építészet. Építészeti kultúra és modernizáció Magyarországon* című, ez év végén megjelenő könyvének bevezetőjéből. A tanulmány további részleteit egy későbbi számban adjuk közre. A szerk.

lapotok, elvek, eszmék és cselekvések belső összetartozását, s ebben az emberi személyiség kibontakozásának feltételeit fejezi ki, és mint program, a kialakuló kultúra szabályozó szerepének feltételeit, követelményeit és motivációs rendszerét összegezi. Egy új minőségű korállapot kibontakozásának igényét és lehetőségét foglalja össze egyetlen fogalomba, ami így jóval többet jelent, mint technikai fejlettség, piacgazdaság, demokratikus berendezkedés, világkereskedelem és globalizáció vagy emberi jogok, egyenlő esélyek és egyetemesség külön-külön.

A mindenáron piacot kereső terjeszkedés ajánlott kulturális mintáinak egyneműsítő volta az utolsó évtizedekben felhívta a figyelmet nemcsak a fejlődés és fejlettség egyenlőtlenségeire és ellentmondásaira, hanem a régiók és a kulturális hagyományok különbözőségének jelentőségére, sajátosságaik figyelembevételének szükségességére is. A modernitás egyetemessége mellett a regionalitás jelentőségének és értékeinek megértése és együttes kezelése napjaink feladata, hiszen az egyetemes emberi kultúra új értékeinek megvalósítása (a műveltség és az ezen alapuló értékrend, a személyesség, a méltó és élhető emberi élet), mint a 21. században „mindenki számára” megvalósítható életminőség és a regionalitás értéként való megőrzése ma a modernizáció (és az ezt egyetemessé fejlesztő, új értelmű globalizáció) vonzó lehetősége.

Napjainkban már az is nyilvánvaló tény, hogy a saját kultúrában gyökerező elmélyült tudás nélkül az egyetemes értékek felismerése és megbecsülése – ezek az érvényesség belátásának feltételei – nem biztosítható. A tudás társadalmának jellemzője az önálló emberi személyiség: feltétele a kiművelt belső világ és a személyiséget támogató hasonló szintű közösségi háttér, vagyis a magas kultúra tényleges kibontakozása, a 21. században végre huszonegy éves korig képzett és a közösség részére élhető életet biztosító moralitás feltételeire nevelt, felelős döntésekre képes „kiművelt emberfők sokasága”. Arra a valóságos értékű tudásra van szükség, amely elmélyült saját kultúrán alapul, de egyetemesre tágul és hozzásegít a teljes élet során a változások követéséhez, s amely a közösséget szolgáló személyiségnek is alapja lehet. A modernizáció új szintjén – egyesek a má-

sodik modernitás korát említik – a személyes kultúra széles körű szakmai műveltséggel, alapos iskolázottsággal és a munkamegosztásban is önálló, kreatív döntések lehetőségével kell, hogy együtt járjon.

A közös hagyományok és természeti adottságok alapján született sokszínű kultúra együttes értékei teremthetik meg annak a széles körű együttműködésnek az alapjait, amiben nemcsak nyelvi kultúránk és etnikai-kulturális létünk – kulturális nemzet voltunk –, hanem ezen belül saját sokféleségünk, régióink kultúrájának sokszínűsége is megőrizhető. A világkultúrák értékeinek elismerhetőségét, a modernizáció különböző útjainak felismerését, az eltérés és különbözőség természetes voltát az utóbbi fél évszázadban tudatosan formálódó európai modell s ennek a sokféleséget megőrző szándéka akkor is bizonyíthatja, ha épp az utóbbi évek a multikulturális együttélés jó néhány ellentmondását is felszínre hozták. A személyes kulturális identitás, a közös kultúra átéléséből fakadó egyéni felelősség-tudat és a közösség jövője iránti erkölcsi elkötelezettség a regionális magas kultúrák több ezer éve formálódó hagyománya, amely nem vesztette érvényét a modernitás korában sem, az igazi modernitás szellemi alapja.

A bennünk élő személyes kultúra az élet vállalásához szükséges belső támasz, én- és öntudatot alakító, belső tartást teremtő, ösztönző és motiváló szellemi-értemi tényező, amire azonban bonyolult érzelmi világ is épül. Lényegi sajátosságai a személyes környezet iránti igény, egy adott helyhez tartozás vágya, a közösséghez is kapcsolódó identitástudat és értéktudat, az értékek – e válságokban eligazító válaszok – érvényességébe vetett hit és kultúra ebből származó fenntartó ereje. Mindaz tehát, amit lokalitásnak, saját környezetnek, régióknak – szülőföldnek, otthonosságnak –, vagyis ebben a vonatkozásban személyesnek, a magunk érzelmekkel is átszőtt ügyének tekintünk.

A történelmi korok peregrinációi, a mestersegtanulás céhes időszakának vándorlásai, a 17–18. század német és holland egyetemekre járó erdélyi diákjai vagy 1956 után a szétszóródott és vissza nem térő menekültek sajátos belső átalakulása, különösen a magasabb szintű szakmai művelt-

A modernitás egyetemessége mellett a regionalitás jelentőségének és értékeinek megértése és együttes kezelése napjaink feladata...

seget új környezetükben szerzett fiatalok esetében, az eredeti identitásviszonyok változásait és a sajátos kettős identitás lehetőségét is érzékeltetik. Ez utóbbi természetes kulturális jelenség lehet más nyelvű állam-nemzetek területén élő, saját kultúrával rendelkező kisebbségek esetében is. Napjainkban gyakran ilyen a bevándorlás vagy a hosszabb külföldi munkavállalás következménye, amely viszonylag tudatos kötetlenséghez, világpolgári magatartáshoz, asszimilációhoz vagy teljes beárazkódáshoz egyaránt vezethet.

A kulturális identitás, a saját kultúrához tartozás tudata azonban nem tetszőlegesen változtatható, érdekszerűen alakítható kulturális konstrukció, legfeljebb részben az. A nevelési folyamatokban és a társadalmi környezetben létrejövő, az etnikai kultúra jegyeivel is áthatott kezdeti szocializáció ugyanis a személyiségben hosszú ideig érzelmi vonatkozásaiban is jelen van, s ha ez magasabb szinten tudatosodik, a kettős identitás vállalásával is tovább mélyülhet, szellemi állásfoglalássá, a személyiség érzelmi világának és értéktudatának meghatározó jegyévé, sajátos éntudattá érhet. Szerb Antal figyelmeztető szavai érvényesek: „Amíg kultúránkhoz hűek maradunk, önmagunkhoz vagyunk hűek” (*Magyar irodalomtörténet*, 1935).

*

Amikor egy adott hely építészeti kultúrájának állapotát, jellemzőit, változásait, fejlettségét vagy a helyi társadalmak fejlettségét hasonlítjuk egymáshoz, gyakran hajlamosak vagyunk arra, hogy a technikai fejlettség – vagy a mögötte álló anyagi élet javainak termelése és bővülése, az egy főre eső nemzeti jövedelem, illetve össztermék – alapján soroljuk e helyi kultúrákat a fejlett, közepesen fejlett vagy fejlődő területek és gazdaságok kategóriáiba. Nem minden életérték áll azonban egyenes arányban az egy főre eső nemzeti jövedelemmel és ennek növekedésével. A fejlettség más, jóval több résztényezőknél: az egyetemesség egyféle előrehaladott állapota, olyan kialakult és élhető belső emberi életvilág – széles értelemben használva e fogalmat, mint a kultúrát meghatározó cselekvések összességét

– amely magában foglalja az élet minőségét, az életmódbeli értékeket s a közösség és személyesség szellemi szférájának emberi viszonyait, alkotóképességét. Olyan értékek sora jelenik meg ebben, mint a személyiség, a magatartás és viselkedés, az erkölcsi, politikai és gazdasági értékek, a munkakultúra jellemzői vagy olyan további elemek, mint az emocionális, világnézeti, esztétikai szféra vagy a társadalmi együttélés más sajátosságainak értéksora. (...)

A téri tervezésben, a tárgyak és a környezet alakításában jut kifejezésre igazán embervoltunk. Évezredek óta itt bontakozik ki talán a legnagyobb erővel az ember környezetre való hatása sajátosságainak nagyon is megfelelő módon. Az egyén pozitív, alkotó képességeiben rejlik a lehetőség: abban, ahogyan műveivel, építészetiével, városépítészetiével, kertkultúrájával, közvetlen világteremtésével képes egy saját fejlődéséhez tartozó eredményt a közösség művévé emelni.

E sajátos technikai kultúra – napjaink kultúráján belül az építészet – ma is olyan szemléleti egységben látást követel meg művelőitől, amely sok szempontból, így művészeti sajátosságai alapján képes egybefogni az egyre szélesebben kibontakozó technikai környezet modelljét. Vagyis alkalmas arra, hogy műveivel a környezet egészére emberi-társadalmi jegyeket, vonásokat vetítsünk ki, ezek révén a környezet és az építészeti örökség emberi jellegét és értékét megőrizzük, hangsúlyozzuk, a környezetformálás során a természetátalakításhoz – a csupán tudományos vagy racionális ismereteken túl – formai vonatkozásban is mélyebb átlátást, a műszaki-anyagi bázis adottságait felmérő, s azt mindig a humanizáció eszközének tekintő szemléletet képviseljünk. Jóformán az egyetlen terület ma is az építészet, ahol a technikai világ valamilyen formában összegeződik. Ebben nyilvánul meg az építészeti kultúra szempontjainak jelentősége a környezetalakítás folyamataiban: vagyis, hogy széteső elemek kaotikus vagy túlracionalizált felhalmozódása helyett működőképes, humanizált környezet megvalósulásához vezessen mai széles körű és a természetet

{ A kulturális identitás [...] nem tetszőlegesen változtatható, érdekszerűen alakítható kulturális konstrukció, legfeljebb részben az. }

{ A téri tervezésben, a tárgyak és a környezet alakításában jut kifejezésre igazán embervoltunk. }

nagymértékben átalakító környezetépítő tevékenységünk. Ebből következik az építészeti kultúra érvényesítésének, elmélyítésének s egyszersmind fejlesztésének, terjesztésének alapvető feladata is. (...)

A környezet életminőséget befolyásoló alkalmassága, rugalmas alakíthatósága és fejlesztése, végső soron otthonossága és vonzereje erre figyelmet fordító, érett kultúrákban szerény anyagi adottságok mellett is magas szintű lehet a gondos és ötletgazdag tervezés eredményeként, hiszen az anyagi környezet minőségét elsősorban a tervezés és megvalósítás körülményei – a személy mint az elképzelés kialakítója és a művet megvalósító közösség építő tevékenysége – vagyis az építészeti kultúra társadalomra jellemző szintjének adott minősége és állapota hozza létre. Ezért válik korunk rendkívül összetett építőtevékenységében a létrehozó társadalom szellemi kultúrája, műveltsége, ebben az értelemben vett fejlettsége, vagyis az építészet és az építő közösség szakmai kultúrája és felelősségtudata különösen jelentősé. (...)

A történelmi kulturális közösségek építő szándékai tágabb környezetük és belső szociális viszonyaik állapotából következnek. A szükségleteik változásait is tükröző igényeik mellett a meglévő építési szokásaik és technikai adottságaik is befolyásolják döntéseiket. Jelentős vagy folyamatos külső hatások, mások tapasztalatainak átvétele módosíthatja és alakíthatja e sok tényező által meghatározott változásokat, amelyekben az állandóság mellett mindig van néhány új elem vagy mozzanat.

Az új gyakorlat átvétele, színvonalas művelése azonban nem jelenti, hogy egy-egy európai szinten követőnek bizonyuló nemzedék nem hozhatott létre kiemelkedő és jelentős eredményeket. Középkori királyi vagy egyházi kőfaragó műhelyeink, a céhes ipar fejlődése és településeink városiasodása is így teremtett a középkorban figyelemre méltó értékeket. Az európai, fejlett területek vívmányainak átvétele, terjedése, sajátjá válnak, a magas kultúra és népi kultúra nálunk is végbement szétválása és helyenként kibontakozó felfutása, az európai

kultúra folyamatainak követése, majd a török hódoltság korának másfél évszázada után a 17. és 18. század nagy mesterei terveinek jó színvonalú megvalósítása, a 18–19. század kis mestereinek tevékenysége, majd a 19–20. századi rohamos fejlődés ismét kiemelkedő eredményei olyan, lényegében mégis európai karakterű építészeti tükörök, amelyekben a visszaesések történelmi kiszolgáltatottságunk következményei. Itt rombolóbbak voltak a pusztító folyamatok, többnyire kérészelettű a virágzás, de építészeti kultúránk évezredében is voltak fontos időszakok, születtek igazi művek, városok, környezeti értékek. Olyan értékeink maradtak fenn – például kis román-

kori templomaink –, amelyeket máshol kiszorított a folyamatos fejlődés. Számunkra a hol folyamatos, hol megszakított fejlődés ellenére egyértelműen kirajzolódik a belső folytonosság. A visszaesések ellenére is volt saját mondanivalónk és célrendszerünk, amelynek belső ellentmondásaiban is van karaktere. Egyetlen volt a történelmi út, változásai mégis sajátos tanulságokkal szolgálnak.

Történelmünk során jobb helyzetből félig vagy teljesen Európa peremére szorított voltunk nem minden vonásában döntötte el építészeti kultúránk sorsát. Azt kell kutatnunk, mit tudtunk a kedvezőtlen körülmények vagy a bekövetkezett külső függőség ellenére az előző időszakok jobb körülmények között született életformabeli, modernizációs vagy esztétikai-szellemi értékeiből megőrizni, felhasználni, megmenteni. Képesek voltunk-e súlyos történelmi helyzetekben a művelődés forrásainak átváltásával, javításával, az adottságok jobb felhasználásával értő módon valamit előbbre vinni, a korlátok ellenére is szellemekben gazdagítani? Értékelésünk realitásérzéke kell, hogy érvényesüljön abban, ahogyan saját kultúránk múltját feldolgozzuk. Hiszen értékek születhetnek akkor is, amikor a fejlődésben egyébként sok vonatkozásban megtorpanunk.

Ezért vallhatjuk: a reális világkép nézőpontjával elemzett, örökségként őrzött vagy közelmúltbeli és élő hazai építészeti kultúra éppúgy alkalmas az építészet alkotói vonásainak és sajátosságainak megisme-

{ A környezet [...] otthonossága [...] érett kultúrákban szerény anyagi adottságok mellett is magas szintű lehet. }

{ Értékelésünk realitásérzéke kell, hogy érvényesüljön abban, ahogyan saját kultúránk múltját feldolgozzuk. }

résére és elemzésére, vagyis belső szakmai fejlődésünk, személyes és közösségi identitásunk megalapozására – bármilyen esetleges, értékeiben megfogyatkozott környezeti kultúránk mai állapota –, mint a nagy európai vagy távol-keleti kultúrák kétértelműen sokkal gazdagabb élményvilágot nyújtó, de hasonló körülmények és ellentmondások között modernizálódó építészeti környezete. (...)

A saját világunkhoz tartozó építészeti környezet átélése és elemzése személyes jellegű kiművelt építészeti kultúránk, a közvetlenül megtapasztalt téri környezet ad alapot és lehetőséget a szélesebb világ befogadására, megértésére. Ez az anyanyelv ad kulcsot az építészet sokrétű, távoli és kevésbé gyakran látott értékeinek megértéséhez és átlátásához, elmélyült tanulmányozásához és a belső összeméréshez, értékeléshez, egyféle továbblépés, megnyílás, belső gazdagodást szolgálva. Ezzel ismét a kulturális identitás problémáihoz érkeztünk.

Az építészethez kapcsolódó képzeletvilágunk ugyanolyan személyes tapasztalatokból alakul ki és válnak bennünk a térlátás és térképzés képességévé, mint ami nyelvi kultúránk vonatkozásában is életünk részeként épül ki bennünk. Ez a környezeti benyomásokból, tapasztalatokból, neveltetésből következő, sajátos belső növekedés, – pszichológiai értelemben tanulás –, szakmai fogalmi világunkban, hivatásunkban való elmélyedés az, ami alkotótevékenységünk alapjává válhat. Az alkotó személyiség kiérése során alakul ki bennünk a téri nyelv, az a szakmai ismeretvilág, amely kognitív, illetve téri-vizuális gondolkodásunk alapja, s hatásában összegezésre képes alkotóerő. Az adott kor építészeti kultúrája ezt az adott együttélő közösség szakmai egyedeiben élő ismeretvilágot és alkotóerőt mint együttes képességet jelenti. Értelmi és érzelmi tényezők, cselekvést irányító akarat – a környezeti értékekhez és műemlékekhez fűződő értelmi és érzelmi viszony – természetes részei e kultúrának, amely együttvéve több, mint az egyes alkotók személyes identitása: az adott kultúrkörben ez maga az alkotói személyiség vonásait az egyedintül meghatározó kulturális kapcsolatrendszer teljessége.

A személyes kulturális identitás csupán kulturális konstrukció, vélik sokan nap-

jainkban. Mégsem csak személyes motivációk választásaiból megszerkesztett önkényes világkép ez, amelyet tetszés szerint könnyedén formálhatunk, alakíthatunk, hanem összetett hatások, sokrétű forrásból merített, személyessé érlelt élmények, érzelmi és tudati, sőt részben tudatalattivá sülyedt vonások és tényezők belsővé vált képződménye. A személyiség fontos kérdésekben dönt és választ, identitásunkat – alkotói önazonosságunk világát – azonban számtalan összetevő és motiváció, külső és belső hatások sora, döntéseinken kívül álló mozzanat és a neveltetés során történt szocializálódás is alakítja. Nem mi „konstruálunk” érdekeink szerint, ahogyan a tervező asztalon összeállítjuk értelmüket átlátva a szerkezeteket, hanem e belső meggyőződés a bennünket éltető és szolgáló kultúra hatásaiból és befogadói érzékenységünkből fakad. Neveltetésünk – képzésünk és számos környezeti hatás – alakítja készségeinket, tudásunkat, alkotói vonásainkat, fejleszteti érzékenységünket, formalitásunkat vagy akár ösztönösnek tűnő cselekvéseinket befolyásoló elfojtásainkat. Belső számvetések és külső kényszerek is szabályozzák személyes kultúránkat, s mindennek belülről fakadó tudatát vagy megvallását, e személyes folyamatok, küzdelmek és erőfeszítések által is formált identitásunkat.

Ha több nyelvi világot és arra épülő más kultúrát ismerünk meg, annál összetettebben látjuk át az emberi világ sokszínű voltát, lehetőségeit, és ez a környezetre, más kultúrák építészeti értékeire is vonatkozik. Mindez azonban csak akkor igaz, ha

{ Az alkotó személyiség kiérése során alakul ki bennünk a téri nyelv, ... amely kognitív, illetve téri-vizuális gondolkodásunk alapja... }

saját műveltségünk nyelvi vonatkozásában is a legmélyebben megalapozott, ha az életünk kereteit jelentő szellemi környezetben valahol valóban otthon érezzük magunkat, s nem csak alkalmi vándornak, aki

nem talál a téri környezet vonatkozásában érzelmileg befogadó kulturális környezetet, otthonosságot, hazát. Az, amit a korábbiakban identitásnak vagy akár kettős identitásnak nevezünk – hiszen az életvilág, a kulturális környezet átváltása ilyen hatással is járhat –, akkor jelent valójában érett önismeretet és önazonosság-tudatot, ami segít tájékozódásunkban és kapcsolatainkban, kiegyensúlyozott és alkotói motivációkon alapuló élethez vezet, ha az adott kultúra és az új életkörülményeket jelentő másik kultúra értékeire egyaránt épül, mindkettő értékeire támaszkodik.

Öt építész válaszol

A kulturális identitásképzésben az építészet mindig is jelentős szerepet játszott Európában. Történhetett ez építészeti ideológiák formájában, ahogyan a stílust vagy formát s a legitimáló közösségi eredetet és küldetést összekapcsoló építőprogramok mutatják Európa szerte. De történhetett rejtettebben, egyszersmind hathatósabban is: az építészeti terek és formák hatásmechanizmusaival, ahogyan azok mindig is „előrajzolták” a közösségek működését, olyan sajátos topológiai rendbe helyezve őket, melyet – a kulturális identitás feltételül is szolgáló – saját világgént, azaz otthonként lehetett fel-és elismerni. Ma, mikor a globalizációk és migrációk hatására újrastrukturálódnak a kulturális identitásformák, az építészetnek ezen a horizonton is újra kell magát pozicionálnia. Ennek megvitatásához hívtam meg a Debreceni Disputa építészeket, építészettörténészeket, kritikusokat a magyar építészet meghatározó képviselői közül, s megkérdezte őket arról:

1. Hogyan látja Ön, igény és lehetőség-e a nemzeti önkifejezés az építészeti formálásban manapság? Tud-e a magyar építész egy ilyen, esetleg a paraszti építészet mintáit követő építészettel érdeklődést vagy legalább meghökkenést kelteni az építészeti világpiacon?

2. Van-e alternatívája a gazdasági/ideológiai/kulturális globalizmusnak – Európában és nálunk? Az új organikus építészeti koncepciói, ezen belül a magyar organikus építészet kínálnak-e, tudnak-e kínálni alternatívát? Vagy teremtenek-e másféle építészeti eszmék, például a kontextualizmus programjai ilyet? Szükség van-e egyáltalán regionális és/vagy nemzeti alternatívákra az építészetben?

3. Ma néha úgy tűnik, hogy az építészetnek, az épületnek kivételes identitásképző, de legalábbis imázképző ereje van: nem ritka, hogy egy építmény tesz eladható terméké egy várost, egy földrajzi helyet. Weil am Rhein, egy németországi kis település például Gehry Vitra-múzeumával adja el magát – az útjelző táblákon előbb látjuk Gehryt, mint a település nevét: ő mutatja az utat a város felé. Visszatér hát az építészet a maga eredeti – Heideggerrel szólva –, helyeket egybegyűjtő funkciójához, vagy ezt a szakrális funkciót használják föl most marketingcélokra? Van-e nálunk hasonló jelenség – adnak-

e helyeknek építészeti ikonok valamiféle imázst vagy identitást?

4. Jean Baudrillard a valóság virtualizációját kultúránk olyan jegyének tartja, mely még az építészetet sem hagyja érintetlenül. Az építészetet, mely pedig a jelenvalóság, a dologszerű valóságosság tanúságtétele volt, most az a veszély fenyegeti szerinte, hogy maga is szimulakrummá, egy eredet és realitás nélküli realitássá válik. Van-e ilyen veszély nálunk is, vagy ez még csak a jóléti társadalmak problémája? A külföldi beruházók megszorodásával az építőgyakorlat napi döntéshelyezeteiben azért már nálunk sem ismeretlen a probléma: plázák, étterem- és irodaházláncok mint céges márkajelek adaptálhatósága, mondjuk, egy alföldi mezővárosba. E „szimulakrumok” kultúrájában milyen lehetősége van ma Magyarországon az építészetnek arra, hogy az építészet eszközeivel hozzon létre helyi közösségeknek valóságos tereket? Szükséges-e ez egyáltalán? Személyesen szükségét érzi-e ennek?

*

Meghívásunkat öt építész fogadta el, s küldött ars poétikaként is olvasható feljegyzéseket kérdéseinkre.

Bodonyi Csaba, a magyar szerves építészethez kapcsolódó, országos építészeti díjakkal kitüntetett alkotó, Tokaj város főépítésze.

Finta József, a XX. századi építészeti modernség hagyományait folytató, a magyar építészeti kultúrát több mint harminc éve meghatározó érvénnyel alakító nemzetközi híru építész, tudós akadémikus.

Gerle János, építészettörténész, kritikus, a Kós Károly Egyesülés alapító tagja, folyóiratának (Országépítő) főszerkesztője, több jelentős magyar építészettörténeti monográfia szerzője és szerkesztője.

Köszeghy Attila, a magyar organikus építészet elveit szuverén formákkal képviselő építész, városépítész, jelentős kritikai tevékenységet is folytató építész-író.

Makovecz Imre, a szerves magyar építészetet az európai organikus építészethez kapcsolódva megteremtő és intézményesítő világhíru építész.

FINTA JÓZSEF: A hely érintése

1. Nemzeti önkifejezésünk társadalmi igénye jelenünkben meglehetősen gyenge, s talán – ami a legszomorúbb, egyre halványuló. Jómagam mindig hittem abban, hogy létezik – létezhet magyarnak nevezhető építészet – a „magyarosságban” azonban sohasem bíztam. Ha a magyar barokk, a magyar klasszicizmus, a historizmus, a romantika vagy a szecesszió hazai létezését néznénk, azt látjuk, hogy ezek mind-mind az „up to date” nemzetközi stílus részei – ám valahogy mégis létezik bennük bizonyos nemzeti karakter, valami MÁS, valami megkülönböztethető az ÁLTALÁNOSTÓL. Hazai barokkunk egészen más, mint pl. a „nagy” német barokk (szerencsére), historizmusunk a Monarchián belül is jelentősen különbözik pl. a bécsitől, népi szecesszióink (Kós, Zrumeckzy, Toroczky-Wiegand stb.) szerves része ugyan a Ruskin-Morristól származtatható illetően irányzatnak – ám egyedisége tagadhatatlan.

A magyar paraszti építészet lényege a funkcionális-ökonómikus gondolkodás, némi purista karakter és egy igen erős konstruktivista szerkesztési gyakorlat. Ezeket a jegyeket jelenünk és jövőbeli építészetünk alapjaként is kezelhetjük-használhatjuk – stílárís értelemben azonban nem hiszek a „paraszti örökség” feltámasztásában. Egészen más életformákat kiszolgálni régmúlt formákkal – nos, az effajta törekvések nem hordoznak számomra semminemű igazságot (más kérdés, hogy egy

jellegzetes öröklött úgynevezett paraszti környezethez való mai idomulásban miként jelentkezhetnek-újulhatnak meg a jelzett stílusjegyek).

2. A globalizmus professziójával szemben igen kevés védekezési lehetőségünk van. Ám, ami talán kiemelhet bennünket a NAGY EGÉSZ szövetéből, az az, hogy higgyünk-bízzunk a HELY szellemében. A helynek, az adott környezetnek, amelyben építünk, spirituális értelemben is meg kell – kellene érintenie bennünket –, s ez az ÉRINTÉS nyújthat olyan egyediséget építészetünknek, amelyre várunk – amellyel a világ előtt is megjelenhetnénk. Az organikus építészet törekvéseit tisztelem (Makovecz Imrét különösen), de a steinerizmusba beleoltott „Kós Károlyizmust” nem tartom követhető útnak. Paks temploma például gyönyörű szobor – a mai magyar építészet egyik legszebb jele –, ám amikor ez az organikus-ság például a nagyvárosokban jelenik meg, a tévedés egyértelműen rajtakapható. Egy kontextuális, illetve regionális építészetnek a közgondolkodásból kellene fakadnia – valamiféle vágyból egy saját nemzeti életre, identitástudatra –, maguktól nem születnek meg effajta építészetek.

Az épület, az épített VILÁG egyetlen igaz formálója az az ÉLET, amely ebbe a világba beköltözik. Ha egy önmagát vállaló saját élet-életforma (közép-európai és magyar) kitapinthatóan, deklaratíve karakteresen létezne (vagy létezni fog), úgy saját építészetének regionalizmusa is létrejön.

Finta József: ORFK-BRFK Rendőrségi Székház, Budapest, 1997

Finta József: Bank Center, Budapest, 1996

A ma magukat regionalistának valló hazai építészek és építészeti produciók ugyanolyan „utánzó” – követő típusúak, mint bármely nemzetközi stílus követői!

3. Úgy hiszem, hogy az építészetnek kell megszólítania, „előhívnia” a hely szellemét. Milyen szakralitás az, amelyet Gehry adni képes (léptékét, stílusalkotó képességét elismerve) – milyen szakralitás az, amely Los Angelesben, Prágában, Bilbaóban, Berlinben ugyanazt mondja-jelzi? Ez bizony a PIAC (a nemzetközi piac), a divat- és „licit”-építészet megjelenése a világ minden pontján – ez maga a MARKETING. Építészeti ikonok persze mindenkor léteztek – léteznek ma is –, s például Bilbaóból kétségkívül Gehry csinált „HELYET”, a maga múzeumával – turisztikai értelemben mindenképp. Ilyenfajta jelekre azonban Magyarországon-Budapesten nem vágyom, legalábbis nemzetközi ikonokra nem. Nagy baj persze, hogy hazánkban – és Pesten kiemelten – az ügynevezett presztizsberuházások jószerevél hiányoznak, pedig ezek lehetnének alkalmasak arra, hogy a HELY SZELLEME magas szinten szolgálják. Jelenbéli „épített szegénységünk” és kiszolgáltatottságunk erre kevésbé alkalmas. A piac, a globális tőke markában vergődünk, s ez az állapot torzítja gondolatainkat, cselekedeteinket – vajon véglegesen???

4. Az építészet nem programfogalmazó, hanem programteljesítő karakterű cselekedet- és gondolatsor végeredménye. Ne az építészettől és az építészektől várják el, hogy egy társadalmat (jelen esetben – róluk szólva – egy meglehetősen beteg, nemzettudatától megfosztott, saját életet élni kevésbé képes NAGY KÖZÖSSÉGET) át-

neveljen – ez profétikus és absztrakt gondolkodás! Az építész tehetsége és vágya, hite-akarata arra nézvést, hogy a MI ÉLETÜNKET SZOLGÁLJA tereivel-formáival, nos, ez segíthet valamit a problémán – én jómagam meglehetősen szkepticizmussal nézem a világ ilyenén alakulását. Ha egy olyan sok ezer éves kultúrát, mint pl. KINA, egy évtized alatt ekként lehetett átalakítani, nos, akkor a mi sorsunk vajon mi lehet? Mégis – ahogyan már az előzőekben is írtam a makro- és mikroközösségek –, s maga az ország, a nemzet akarata lehet az (ha ez az akarat nem manipulálódott át immáron véglegesen a globális klónozásban) – amely ÖNMAGA, SAJÁT ÉPÍTETT TÉR- ÉS FORMAVILÁGÁT LÉTREHOZHATJA, MINT MEGRENDELŐ, OLYAN VILÁGOT, AMELYBEN JÓL ÉRZI MAGÁT! Kis „gonosz” megjegyzésem, hogy például Európa eddigi – talán legnagyobb – PLÁZÁJÁT Traianus építette meg Rómában – saját FORUMA mellett; nem mindig a funkció globalista, hanem egy adott funkció megjelenítése (idegen módon), egy adott HELYEN!

BODONYI CSABA: A város nem expó

1. Kelet-Közép-Európa építészetileg is különös hely. Ennek része a Kárpát-medencében különösen gazdag paraszti építészet, de ugyanúgy a polgárvárosok építésze. Ezek a gyökereink, melyek a kortárs építészet forrásai lehetnek, különben a Kelet- Közép-Európában a XX. században elszaporodott gyökértelen építészetet szaporítjuk tovább. Az irodalom és az építészet hasonlít abban, hogy a kortárs építész is, az író is egy adott nyelvi közegbe érkezik, melyet születésével elfogad. Nem az a küldetése, hogy új nyelvet teremtsen, hanem az, hogy az örökölt nyelven újat mondjon. Úgy gondolom, létezik építészeti anyanyelv is, melyben a házak „szavak”, az utcák-terek „mondatok”, s a település történelme „regény”. Csakhogy vigyázat! Az anyanyelv nem stílus! Tehát sem a paraszti, sem a polgári építészeti formavilág mintáinak átvitelében nem hiszek. A paraszti építészetben inkább a több évszázados leszűrt racionalitás és lépték, az emberbarát anyag-, tér- és területhasználat s az ökológiai szemlélet az, ami a formai közelítésnél mélyebb tanulságokat hozhat. Abban sem hiszek, hogy a nemzeti vagy bármilyen építészetnek meghökkenőtök kellene lennie. Meghökkenő a görög falu a Balatonparton. A humánus építészet a hely szelleméből sugározzon természetes harmóniát, s ne az építészeti „világpi-

ac"-ra sandítson. Van ilyen hagyományos, motívumátvételtől mentes, leszűrt, ugyanakkor karakteres nemzeti építészet Dániában, Finnországban, Svájcban, Japánban is. Vannak hazai képviselői is: Lechner, Medgyasszay, Kós Károly, Csete, Makovecz – és a többiek. Eredendően minden új építészet valamely nemzet szellemi közegének terméke, csupán az ideológiák, a média, a reklámpiar és az önállóan „szellemi viszonteladók” révén válik „trendivé”.

2. Felfogásom szerint a civilizációs fejlődés szempontjából van jó és természetes globalizáció és van ál-globalizáció. A természetes gazdasági globalizációban a föld minden népének közös érdeke és akarata integrálódik. A jó globalizáció az, hogy a mértékegységek az egész földön ugyanazok, hogy mindenütt jobboldali a közlekedés, egyforma az üzemanyag, s hogy van ökológiai és környezetvédelmi szempontú közmegegyezés. Azt a globalizációt, mely néhány gazdaságilag és katonailag erős nemzet gazdasági, kulturális, ideológiai és politikai akaratát rákényszeríti a nála gyengébb nemzetekre, azok megkérdésére nélkül, ál-globalizációnak, pontosabban újgyarmatosító törekvésnek tartom, amelyben vannak „globalizálók és globalizáltak”. A rossz globalizációról már voltak szocialista, most pedig lesznek kapitalista tapasztalataink. Az értelmes, minden nép érdekét megjelenítő globalizáció eleve civilizációs alternatívája a jelenlegi ál-globalizációnak s az amerikai birodalomépítésnek. A jó globalizációnak nem lehet célja az ideológiai, politikai, vallási, kulturális vagy nyelvi globalizáció, mert az a világ több évezredes, színes kultúrájának elvesztését jelentené, aminek megtartása viszont globális szellemi érdekünk.

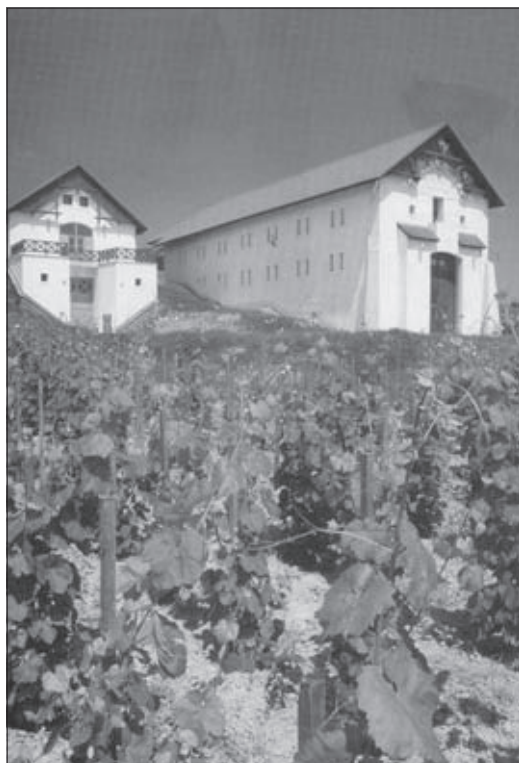
Mivel (s ha) az építészet is kultúra, a nem globalizálható emberi alkotó cselekvés területe, s itt a regionális, organikus vagy ökológikus, kontextualista, a hely szelleméhez kötődő építészeti gondolkodás valódi alternatívákat jelenthet a „szellemi viszonteladással” szemben. Ezt számomra legpontosabban Fernando Gonzales Gortázar mexikói avantgárd (!) építész fejezte ki: „Meggyőződésem, hogy az igazi nagy építészet mindig regionális és, hogy az egyetlen építészet, ami a világot érdekli, az a regionális építészet. Az igazi alkotók szükségszerűen regionálisak, nincsenek nemzetközi alkotók, legfeljebb utánczóik vannak, akik valamilyen receptet alkalmaznak.” Magyarországnak is úgy kell megtalálnia egyetemességét, hogy önmaga maradjon. A kultúrában csak annak van univerzális ér-

vényessége, ami helyhez kötődik. A regionális művészet az, ami egy adott ország vagy régió konkrét forrásaiból táplálkozva újdonsággal bír, amivel gazdagítani tudja a világ panorámáját.”

3. Az úgynevezett sztár-építészetre és építészeti sztárokra nem az épített környezetnek, hanem a kereskedelem profitéségének s az abban érdekelt médiának van szüksége. Igazi identitása egyébként sem az épületnek, hanem a településnek van, mely nem a „reklám helye”, hanem az ott lakók történelmi és perspektivikus élettere, mondhatnánk, hogy a település a helytörténet tárgyi lenyomata, melyben az épületek cserélődő elemek. Ebbe a szervesen fejlődő épített környezetbe lehet gyökeretlen vagy kihívóan individualista alkotást, vagy „ikonokat” elhelyezni, de ez nem az identitásról, hanem a turista- és reklámparról szól. Még emlékszem a szocialista idők magasházépítő politikájára, s az azt kiszolgáló építészet ambíciójára. Mostanában, hírlik, hasonló új szándékok élednek Budapesten, hogy építész sztárokat kellene idecsábítani. Ebben én nem hiszek. A város nem expó, sztárépítészek sztárépületeivel, melyeket hirtelen felépítenek, majd lebontanak. A napi, következetes városfejlesztő munkában hiszek (lásd: Budapest-ferencvárosi tömbrehabilitáció). Ugyanakkor jelértékű épületek mindig is

Bodonyi Csaba: gimnázium és szakközépiskola, Tokaj

Bodonyi Csaba, Hétszőlő Rt. borfeldolgozó,
Tokaj, 1997

voltak és lesznek is, csak hogy az nem programozott céllal, hanem a megoldás magas színvonalával s utólag válik azzá. Mint például a Sidney Operaház, mely „csak operaház” akart lenni, s attól zseniális, hogy a hely szellemét is megszólaltatja.

Érdekes megfigyelni, hogy a globális piaci kultúra milyen tudatosan állítja a marketing céljainak szolgálatába az *építészeti teret*, pl. a plázaépítésben, amikor tudatosan „belső köztereket” hoz létre, melyeket „*meeting point*”-ként saját kereskedelmi céljaira használ. Ezek a kvázi közterek az igazi közterek funkcióját részben „lefedik”, csak hogy ez félrevezető, mert itt záróra van, biztonsági örök vannak. Ebben a befelé forduló zárt világban egyet tehet a városi lakos: vásárolhat, s eközben gyanútlanul egy marketing célú térpótlékért eladja az igazi közterek iránti történelmi igényét. Az organikus gondolkodás mint alternatíva létezik a természet- és társadalomtudományban és az építészetben is. Lényege, hogy a természetet s annak törvényeit használja modellként. Az építészetben és településeken mint spontán vagy népi építészet létezett évezredekig, majd Frank Lloyd Wright, Alvar Aalto működése óta műépítészeti kategória. Az organikus építészeti gondolkodás eszmeisége alapján sem jelenthet stílust: nem ideologikus, nem „izmus”, nem trendi, de konzervatív és progresszív, értékőrző és új értékek befogadója egyszerre.

4. Ez a veszély már hazánkban is élő. A nemzetek feletti vállalatláncok nyomulása, építészeti standardjaik erőltetett érvényesítése tény. Szándékaik a hazai megélhetési politikusok és építészek, „szellemi viszonteladók” és „ügyesen kezelt hatóságok” felelőtlen segítségével valósulnak meg. Ez a „trendi”, mondják. Politikai, szellemi, gazdasági és morális gyengeségünk ezt visszaigazolja, önmagunkat feladva és becsapva még progressziónak is hisszük.

Ezzel szemben az előbb idézett mexikói Gonzáles mestere, Diaz Morales hitvallása szerint: „az építészetnek is kell, hogy legyen egy apja és egy anyja. Az apja az építész, az alkotó, anyja pedig maga a föld, a helyszín, ahova az épület kerül. Ez utóbbi csak úgy lehet hiteles, ha mindkét szülő (!) (tehát nemcsak a külföldi apa) gyermeke. Ez az, amit a latinok úgy hívnak: »genius loci«. A föld géniusza megtermékenyíti az építészt, ő pedig a földet. Egymásra hatnak, és ebből a szerelemből születik meg a mű, a közös gyermekük. Rettenetesen elszomorítónak találok, amikor nagyon különböző helyeken dolgozó építészek ugyanazt csinálják mindenhol...”

Ezt tartom hiteles építészeti magatartásnak, a szellemi viszonteladás és standardizálódás helyett, s értetlenül állok azelőtt, hogy a világnak egyre egyformábbnak kellene lennie. Miért? Mi lenne ebben a színeit veszített világban jó, kinek jó ez az eldobható standard építészeti? Igen, személyesen is szükségét érzem annak, hogy az építészeknek ellent kell állniuk, s hosszú távú alternatívákat kínálni Magyarországon is – de ehhez, a szellemi függetlenség mellett, önállóbb, felelősebb politika és helyi önkormányzat is szükségeltetik.

KŐSZEGHY ATTILA: ...és kultúramatricák

1. Indokolt az óvatosság a leszámazással összefüggésbe hozott jellegek emlegetése során. Kényelmesebb, ha vallási, nyelvi alapon keressük kisebb-nagyobb embercsoportok karaktervonásait. A testalkat és karakter viszonyáról valóban nem illő beszélni olyan örült írások árnyékában, amelyek az ember erkölcsét és intellektusát próbálták testi jellegekhez kötni. De a leszámazással más a helyzet. Ott közösségek sok generációjának szellemi és tevékenységi repertoárja hagyhatta mintázatait újabb generációk sorára. Sajátos érzékenységeket fejleszthetett ki, észlelési képességeket súlyozhatott át, a mozgáskészletet is átformálhat-

ta. Több ezer éves vérségi kapcsolódásokra pedig rakódhattak leszármazásoktól független, de több generáción át fennmaradt szokások, érzékelési minták, világfelfogások.

A magyar jelleg körüli vizsgálódás során a leszármazás szerepének megvilágítása megkerülhetetlen. A közelmúlt történelmének borzalmai után éppenséggel szükséges az ilyen irányú vizsgálódás: nem vitatva más népcsoportok jogát sem arra, hogy közösségük kohéziójának erősítésére a leszármazásoknak – külső nézőszögből nehezen érthetően – jelentőséget tulajdonítsanak.

2–3. Az újkori demokráciákban feltételezték, hogy a politikai jogokkal felruházott többség képes kultúrateremtésre. Azaz, hogy a nemzeti kultúrát széltében-hosszában milliányi ember – földműves, egyházi és építész – emelkedett lélekkel hozza létre. (Nehezen férnek hozzá, de mindannyian sűrűn egymás után és egymás mellett beledadják a magukét.) Holott lehetséges, hogy kevesen – érdekeikről meg nem feledkezve – formáltak, láttak el feliratozással egy kitálat nemzeti karaktert.

Ki tudja, milyen jelentősége van a vérségi folytonosság tudásának a vallási és nyelvi kötelék mellett? Lehetséges, hogy a folytonosság tudása, akarása hiányában jelentős veszteség éri a vallási és nyelvi kultúrát is. Ma úgy látjuk, hogy a rokonság és az idegenség, a vérségi kötelékek hatásos ideológiákba foglalhatók, de cselekvéseink befolyásolóiként a jelen és jövőbeli lét- és életminőség-problémák megoldásához veszélyes fogódzókat kínálnak. E kötelékhez lehetetlen visszarágasztani rég levált kultúramatricákat. Lehetetlen valami tiszta őstudáshoz visszakapaszkodni általa. Ebből azonban logikailag nem következik, hogy ez a megközelítés értelmetlen.

Az etnikai magyarság a távol-keleti rokonságok rehabilitációjával és a génrokonságok feltérképezésével – a számtalan keveredéssel együtt – kirajzolódhat. A vallási és nyelvi, írásbeli emlékek alapján rekonstruálhatjuk szinte elfeledett kultúraépítményünket. Ez gyönyörű lehet. Emlékeztetőnek kiváló. De élettelen lesz mai ismereteink szerint.

Lehet, hogy egyes etnikumok kultúráját kis elitcsoportok formálták. Fordítva aligha történhetett, amiképpen ma a paraszti kultúrát fényező értelmiségiek képzelik. Ők a vélt magyar etnikum vélt kultúráját emelik a magasba évszázadok óta. Megnemesítve adnák vissza a magyar nép-

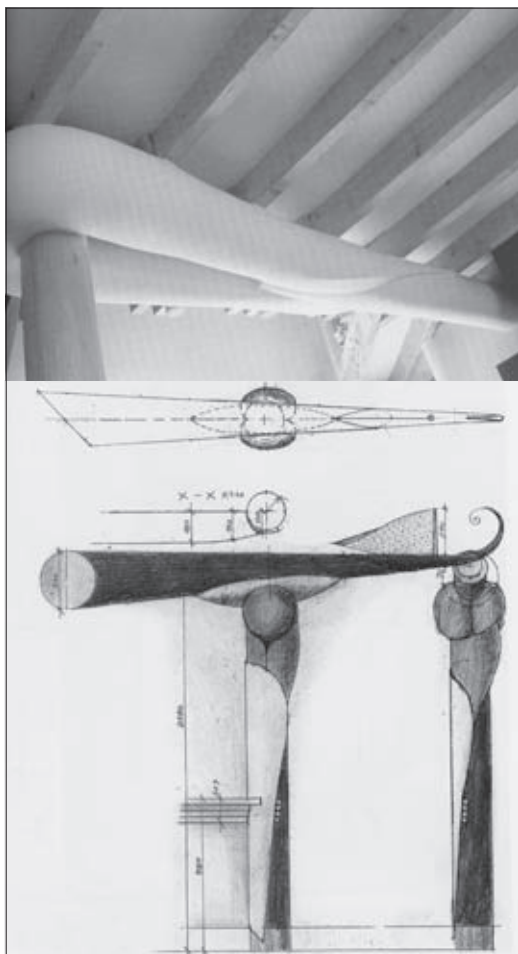

Kőszeghy Attila: Szent Anna udvar, Debrecen, 2005

nek. Annak meg az istennek sem kell. Megszentelés és folytonos hordozók nélkül nem létezne a zsidó kultúra. Mitől létezne magyar kultúra, ezen belül építési kultúra a megszentelés és a hitbéli alapzat nélkül? E szakrális alapzatot pedig csak folytonosan működő közösségek tarthatják fenn.

Ezért vagy naiv, vagy szélhámos, aki a nemzeti önkifejezés jegyében kultúra-építésre egymagában vállalkozik. Életem egyetlen pillanatában sem gondoltam arra, még az ötvenhatos legemelkedettebb percekben sem, hogy valamiféle nemzeti önkifejezés tört ki rajtam vagy erre kellenem törekednem. Ellenkezőleg, számomra szinte bizonyos, hogy aki ezt a nézőpontot választja, azon túl, hogy nyilvánvalóan tehetségtelen, gyakran még roppant szorgalmas is. Sablonos és unalmas. Az építészeti pseudo-parasztság aztán az elnyomított magyarsághoz hasonlóan áldozatnak láttatja magát, ezzel takargatja teljes piacképtelenségét. Merthogy egy élő kultúra természetszerűen piacokkal működik, ha nem is a mai értelemben vett világgal.

Egy kicsi, néhány fős közösség érzelmi és értelmi kapacitása, működési formakészlete és átformálódási képessége szűkös. Egy köztes, sem logisztikai racionalitás alá nem rendelt, sem családi keretek közé nem szoruló mozgástérben már számos kísérleti építészeti irányzat, köztük az organikus építészet is helyet találhat.

Kőszeghy Attila: debreceni lakóház (Miklós u. 40.)
oszlop és oszlopterv, 1998

Úgy tűnik, a hely szellemét nehezebb megszólaltatni, mint helyette kiabálni. Ezt látjuk a puritán Debrecen színorgiával kiabáló főterén. A múzeumok álszakraális helyek az emlékeztetés funkciójával. De ki szereti azt, ha folyton emlékeztetik? A kereszténység egyik szellemi katasztrófára vezető tévedése, hogy Krisztusra emlékeztetni akar. Nem emlékezéssel tágitja életünk tér-idejét, hanem emlékeztetéssel „csőbe húzza”. Ezt teszik a múzeumok is. Lehet szerencse is, hogy legalább a hely szellemét ritkán babrálják építészeink és papjaink.

4. Jean Baudrillard nem véletlenül íteltetik feledésre. Alig lehető fel olyan gondolkodó, aki nem zuhan bele a több száz éves ostobaságba, hogy országnyi, európanyi népesség mindenkorai alaktalanságán, arctalanságán s a rájuk irányuló – akár építészeti, akár fogyasztási – manipulációkon illő sopánkodni. Lehet, hogy az emberek zömét hatalmas interaktív raktárakba, például bevásárlóközpontokba terelik szerte a világon, de ez miért akadálya a kultúraépítésnek, amely kis szellemi csoportosulások dolga?

Kiábrándító, ha e kis csoportosulások azzal vannak elfoglalva, hogy a nagy többséget kitereljék a bevásárlóközpontokból, úgy általában; és nem azzal a szűrő munkával, hogy azon keveseket kimentsék, akik kimenekülnének e tömeglétből, amire egykor a falusi tanítók számosan képesek voltak. Kellemes lenne, ha mezővárosainkban nem létesülnének rettenetes plázák, étteremlánc-szemek. De ez az elit esztétikai igény nem társul etikai igényességgel. Ha van képességünk, hogy helyi közösségeket generáljunk, akkor van erkölcsi alapunk, hogy ezek sajátos, helyi tereit is megvalósítsuk. Ellenkező esetben hazug a programunk, hiszen nemlétező közösségeket akarunk kimenteni a plázák semleges tereiből.

GERLE JÁNOS: Az „ébresztés” szakraális feladatáról

(...) Minthogy megengedett volt a válaszok összevonása, élve e szabadsággal, magukat a kérdéseket is átfogalmaztam a saját kedvemre, ami már maga is része a válasznak:

1. Van-e igény és van-e lehetőség ma az építészetben a nemzeti önkifejezésre? Milyen forrásra támaszkodhat és milyen nemzetközi fogadtatásra számíthat az ilyen építészet?
2. A magyar organikus építészet alternatívát kínál-e a globalizmus gazdasági és kulturális hatásával szemben? Vannak-e más kortárs hazai irányzatok, amelyek ilyen alternatívát kínálnak?
3. Hogyan válik az építészeti alkotás társadalmi tényezővé?
4. Milyen a viszony az épület és használója között a szolgáltatás- és fogyasztásorientált, deszakralizált térben és a szakraális térben? Vannak-e a mai magyar építészetnek eszközei szakraális terek alkotására?

Miután mindent felforgattam, mégis közös választ adok a kérdésekre. Mindenesetre a végén kezdem. Onnan haladok az eleje felé.

Talán felesleges írnom, hogy az egész kérdéskör megválaszolásához kiindulásul valamiféle nézetrendszerre, filozófiára van szükség, és a válaszok különbözősége éppen ennek a belső bázisnak a különbözőségéből fakadhat. Ezt nyilván lehetetlen összefüggéseiben kibontani (a rövidség miatt még

erősen sarkítva is kell fogalmaznom), de az érthetőség miatt tisztáznom kell, hogy számomra az ember kozmikus távlatokkal mérhető fejlődési útján belül van jelentősége a környezetével való kapcsolatának.

Az „interaktív raktárban” alapvetően aszociális kommunikáció zajlik, ami nem a belső szabadságra, hanem külső elvárásoknak való megfelelésre épül. Ezt szolgálja a környezet: adekvát azzal az örömmel, amit az önmagammal való azonosulás konfliktusokkal terhes útja helyett kínál a globalizált áruterelés által nekem felkínált életesménnyel való akadálytalan azonosulás révén. Ahhoz, hogy a környezet egyáltalán megérintse az embert, organizmusának metafizikai terében, ahhoz olyan eszközökre van szüksége, amelyek az embert hétköznapi (alvó) tudatállapotából kimozdítják és emlékeztetik természeti és kozmikus lény voltára. Ezt az ébresztést tekintem korunk szakrális feladatának, az építészetben és a kultúra más területein. A felébredés sokkját előidézhetheti fekete és fehér mágia egyaránt. Anélkül, hogy a kettő közötti különbséget meg tudnám röviden fogalmazni, csak kijelentem, hogy az embert felemelő, gyógyító fehér mágiára gondolok.

Az emlékeztetés egy korábbi, természetközeli állapotra, amelyben a mai káoszhoz képest a tiszta harmónia fedezhető és idézhető fel, óhatatlanul a népi, paraszti kultúra formanyelvéhez igazodik. A megbomlott harmóniát azonban nem képes helyreállítani egy korábbi, más természetű kapcsolat harmóniájához történő visszatérés. A korszellemnek megfelelő, új formákat kell találni a megbomlott harmónia helyreállítására. Organikusnak nevezem azt a fajta építészetet, amely képes az emberre és környezetére vonatkozó holisztikus szemléletből kiindulva a korszellemnek megfelelő választ adni az ember és környezete közötti szakadék kihívására. (Azért fogalmazok így, mert éppen ezt a kérdést tekintem korunk legsúlyosabb problémájának, nemcsak a környezetkárosító emberre gondolva, hanem ami ennek az oka: hogy az ember a legmélyebbre süllyedt, környezetének csak materiális szinten való érzékelésében.)

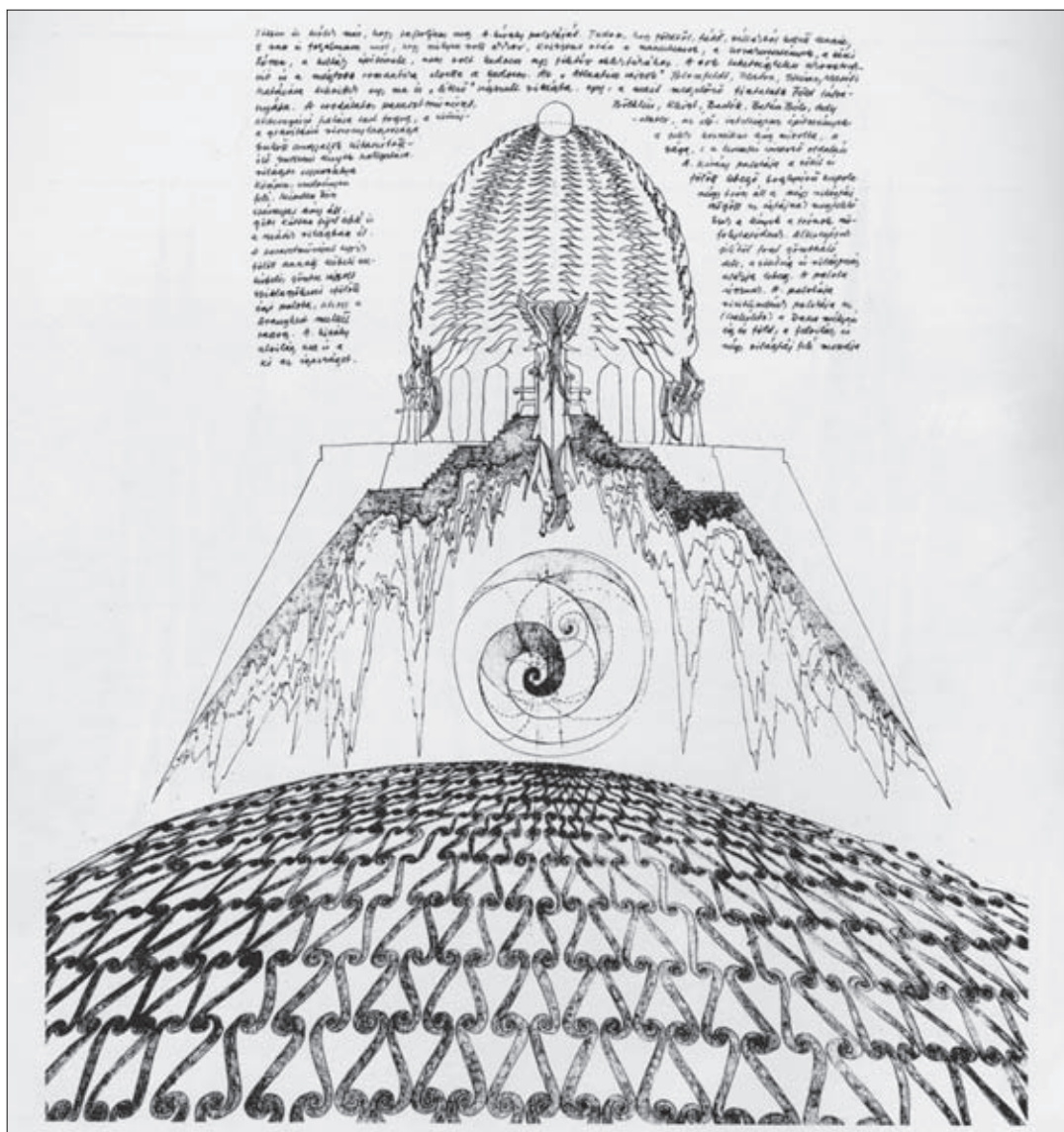
A kérdés azért kényes, mert maga az építészet a legtisztább manifesztálódása az öntudatra ébredő ember és a természet között keletkező szakadéknak. Az ember minden erőfeszítésével egy második, a maga képmására formált, mesterséges környezetet hoz létre (ezt nevezzük építészetnek), amelyet kezdetben még áthat a törekvés, hogy az lényegében megfeleljen a teremtett

világ természetének. A szakrális építészet e hasonulás révén emelkedhetett szakrálissá, és nagyon lényeges, hogy az élet mindennapi ritmusát és rítusait ugyanez a szakralitás hatotta át. Az elidegenedés így volt elviselhető a még nem teljesen elidegenedett tudatú ember számára. A korábbi „kozomorff”, biomorf és antropomorff környezetet az elidegenedés teljessé válásával felváltotta napjaink „technomorff” építészete.

A szakadékot azonban nem képes áthidalni kizárólag az ember teremtette technika, bármilyen bravúros legyen is az. Szükség van az Isten teremtette világ tényeire, és ahogy a múltban az alkotó az ember alatti hierarchiák mintáit követve építette fel szerkezeteit kristályos, növényi, állati, sőt emberi formákból, a jövőben (ebben lehetek a legbizonytalanabb) a felsőbb hierarchiákat is segítségül kell hívnia az angyali és még magasabb régiókból.

A személyes énhez vezető (felfogásom szerint követendő) út nem kerülheti ki a népszellemet. Szembe kell nézmem azzal a kérdéssel, hogy mit jelent a személyes létem számára az adott néphez való tartozás. Ennek a hovatarozásnak az alapja a nyelv, amely azonban többretegű. A beszélt nyelvtől korántsem függetlenül létezik egy formanyelvi réteg is, ami legtisztábban a népművészetben jelent meg. Ahogy létezik egy nyilvánvaló, mély lelki kötődés a zenei anyanyelvhez (különbféle népek egészen másképpen fogják fel, értelmezik, használják a zenei elemeket), a formanyelv is sajátos, kultúrához kötődő kifejezőeszköz. Persze megtehetem (ha egyáltalán ki akarok

Makovecz Imre rajza

fejezni valamit), hogy idegen vagy mesterseges nyelven beszélek. Megtehetem, hogy teljesen kizárom (ha tudom) kifejező eszközeim köréből a nyelvi rétegek között a tudatunk mélyén legnehezebben utolérhető, legnehezebben körülhatárolható formai anyanyelvet, de ez lehetetlenné teszi, hogy segítő, ébresztő módon (a fehér mágia eszközeivel) vegyek részt az építészet népszellemhez kötött feladatainak megoldásában.

Az igazi közösség, azonosság, egy-ség a személyiség legbelső szférájában van. De ez tisztán szellemi kategória, nincs szükségé épületre, metatermészetre. Viszont az út odáig, a közeledés a szellemi közösséghez a személyes önazonosságon át vezet. A közösség számára az önfeladásnak semmilyen formája nem érték. (Legfeljebb technikai értelemben, ami lehet, nem kevés, de a kérdések nem erre a területre vonatkoznak.)

Az organikus építészet nem stílus. Attól, hogy egy mű regionalista vagy kontextualista, éppúgy lehet organikus, mint ha romantikus vagy klasszicizáló. Kérdéses azonban a hangsúly. Ha a törekvésben uralkodó a megközelítés módszere, akkor megválaszolatlanok maradnak fontos kérdések, szociális, történeti, geográfiai stb. szempontok és az emlegetett gyógyító impulzus. Abban mindenesetre biztos vagyok, hogy a technikai civilizációt kifejező, azt önmagában esztétikai kategóriának tekintő, vagyis az embert magát is metatermésznek tételező alkotás nem lehet organikus.

MAKOVECZ IMRE: Zengő tornyok

Ennek a most regnáló világnak istene a pénz. Az az építész, akinek a pénz az első, annak automatikusan utolsó az Isten teremtette ember, aki teremtőjének „képére és hasonlatosságára” születik a világra.

Annak az építésznek, aki a virtualitás, a hamis valóság tereit – annak anyagait használva – építi meg, annak nincs mit mondanom.

Csak azok számára van mondanivalóm, akik megfelelő „belső” iskolázás során ráébredtek a valóságra.

Milyen valóságról beszélek?

Arról, hogy van emberi sors, melyet a személy magasabb „Én”-je irányít, hogy ez az én a szülőföldhöz és a népszellemhez közvetlenül kapcsolódik.

A pénzisten világa nem az élet során megalkotott értéket fejezi ki, hanem pénzből pénzt csinálni, ez a feladat.

Az az építész, aki embereknek tervez és épít házat, mindegy, hogy családi házról, társasházról vagy irodáról vagy pályaudvarról van szó, olyan világot tervez, mely formájával, anyaghasználatával és funkcióival is a hely szellemében az emberekhez, azok közvetlen személyes, sokszor nem tudatos igényeihez szól, azokat formálja meg.

Az emberi cselekvés és jövőbelátás képessége tapasztalatom szerint kimeríthetetlen.

Példa: miért építenek az emberek zengő tornyokat szentnek tudott helyek fölé? Ha egy házat építő család asszonyát megkérjük, hogy rajzolja le, hogy szeretne élni, akkor rajzol egy kört és azt mondja, itt vagyunk mi, felnőttek, gyerekek. Itt főzök, a közepre rajzolt asztalon tanulnak a gyerekek. Utána a nagy kör köré kisebb félköröket rajzol: ezek a hálószobák – mondja –, a fürdő, a kamra. Röviden: egy napraforgót rajzol. Vagy másképpen: a háromosztatú parasztházat rajzolja, melynek közepén találjuk a lakókonyhát.

Miért? Mert a ház négy sarkából hármat az asszony tart és ő az életről szívből beszél.

Miért rajzol centrális és tengelyes szimmetriát? Mert a szimmetria az élet legmagasabb rendező elve, rendszere; az aszimmetria pedig annak alrendszere.

Az építésznek az élet legmagasabb rendszerét kell megvalósítania, szemben az alacsonyabb részrendszerekkel, hogy át ne adja a helyét a „hatósági”, a „szabályozási”, a pénz által uralt szellemnek.

Minden elhangzott már, autentikus emberektől itt Magyarországon, amiről előző

Makovecz Imre: az EXPO '92 magyar pavilonja, Sevilla

mondатаim szóltak. Már nem látom értelmét a szószaporításnak.

Befejezésül – az egyetlen, magam feltett kérdésére, amire még nem válaszoltam – a zengő tornyokról.

Platon írja: az Atlantisz katasztrófáját az okozta, hogy az emberek megismerték és birtokolták a növekedési erőket. Ezzel az erővel alkották a környezetüket. Így szóltak meg kőszobraik, így „költözhettek” be a fába, melyek elindultak (lásd Shakespeare, lásd kelta hagyomány), s óriásként hajladozó kiáltó tornyai omlottak össze és süllyedtek a tenger mélyére, mikor az élet és a szeretlen világ egyensúlya megbomlott.

Mire is emlékeztetnek zengő tornyaink templomaink fölött?

Az ember emlékezete és jövőbelátása felmérhetetlen. A Teremtő saját képére és hasonlatosságára teremtett minket, s azt a képet Jézus összekötötte az Égi Világgal.

Ez a dolgunk.

Beszélgetés Oskó Judittal

Az Unokáink is látni fogják ez év májusi adása nem először foglalkozott Debrecen város építészetével. Meglepő és elgondolkodtató, hogy, bár a korábbi adásra mintegy harminc éve, 1977-ben került sor, mennyire hasonlítottak egymáshoz a két műsorban kirajzolódó Debrecen-dilemmák. Akkor is, most is egy olyan – felgyorsított ütemű, radikális változásokat hozó, politikailag is kondicionált – városrendezési koncepció következtében került építészeti, urbanisztikai és esztétikai ízlésviták homlokterébe Debrecen, amelyik a „hely szellemét” mint a lokális kulturális identitás médiumát (is) érintette.

A paraméterek különbözőek persze, hisz a hetvenes években a centralizált városfejlesztés, a házigyári paneltechnológia s a telepés lakásépítés határozta meg a létrejövő új építészeti minőséget, ma pedig az építési piac spekulációs taktikáinak, az építésügyi szabályozás kaotikusságának és a vizuális (köz)ízlés tévelygéseinek összjátéka hozza létre (sokszor fölöttébb esetlegesen) ezt. Hasonló maradt viszont a feszültség a városmodernizáció szükséglete s a történeti városkarakter megtartásának elvárása között – úgy is, mint műszaki probléma, s úgy is, mint az építészeti forma kulturális identitásképző potenciáljával való szembesülés alkalma és/vagy kényszere.

A Debrecen-filmek szerkesztője, Oskó Judit beszél a Disputának minderről, s a jelenkori építészet még sok más kérdéséről, amit jó, ha unokáink is megtudnak majd egyszer.

Érdekes történelmi időutazás volt, ahogy fellapoztam a harminc évvel ezelőtti műsor szövegét. Az Unokáink harmincéves évfordulós műsora kapcsán Gerle János írt cikket az Építész Évkönyvbe. Az építészettörténész Gerle azt érzi, mint írja, hogy 1973-ra vagy '77-re visszagondolva hozzá sincs közelebb ez az időszak a valóban történel-

mi távlatokba tűnt koroknál, pedig ő átélője és részese volt. Jelenlegi világunkból és a kilencvenes években felnőtt nemzedékek számára felfoghatatlan és megérthetetlen, milyen körülmények között, milyen kérdésekkel küszködve dolgoztak akkor az építészek. Én is úgy érzem, hogy jószerivel történelmi messzeségbe került az én egész magyar építészettel való foglalatosságomnak a kezdete. Ha csak arra gondolok, hogy a sorozat első adásában szereplő, akkor újnak számító pesti középületek közül kettőt – a Vörösmarty téren és a Roosevelt téren álló irodaházakat – azóta lebontották és helyükre újat építettek, építenek... Mert hogy azóta annyi minden történt, nemcsak az építészetben, hanem itt a világban körülöttünk.

■ Milyennek látja a mai Debrecent? Jelenkori építészetének tükrében egy közgazdasági egység jelölése-e ez a név, vagy érzékelhető karakteres építészeti tartalom is mögötte?

Ma természetesen sokkal jobb a helyzet, mint volt harminc évvel ezelőtt. De hogy az a bizonyos debreceniség felfedezhető-e? Nos, úgy gondolom, hogy nem. Én is próbáltam az ottani építészeket faggatni erről a debreceniségről, hogy miben tudják ezt megfogalmazni, de nem kaptam megnyugtató választ. És magam sem találtam. Azt hiszem, hogy azt a Debrecent, az egykori civisparták terjengős, alföldi mezővárosi légkörét és hangulatát, ami ennek a városnak haddan igazi karakterét adta, azt nem sikerült átmenteni. És amikor lehetett vagy kellett volna, akkor erre nem is volt lehetőség. Ahogy itt a városközpontba begyalogolt a panel, teljesen szétrobbantotta ezt a hangulatot, s már akkor kiderült, hogy a város lelke bizony részben elveszett.

És a mai Debrecen? Csak benyomásokról tudok beszélni, amelyek egyébként na-

Oskó Judit – építész, a Magyar Televízió főmunkatársa, több építészeti, belsőépítészeti, lakberendezési műsor szerkesztője és műsorvezetője (a legnagyobb sikerű az 1974-óta műsoron lévő Unokáink is látni fogják építészeti, urbanisztikai sorozata). Az építészeti gondolkodás és kritika magas szintű közvetítéséért, vizuális ízlésnevelő tevékenységéért több építészeti és médiadíjat kapott, ezek között a legrangosabbak a Kós Károly-díj (1994), az Akadémiai Újságíródíj (1997) és az Ybl-díj (2005).

gyon jók, de azt is látom, hogy ez a fajta városszerkezeti átalakítás, sajnos, ma is folytatódik. Például ott az a tömbnyi – úgy tudom, már kivitelezés alatt álló – úgynevezett Fórum a Nagytemplom tözsomszéd-ságában. A városszövetnek, a zárt sorú utcának a felszámolásával – nem akarok nagyon udvariatlan lenni – az egy tohuva-bohu, ahogy a tervek alapján láttam. Semmit sem őriz a hajdani beépítés jellegéből, hangulatából, egy igen gyorsan avuló divat lenyomata a belváros szívében. Hát ez elég elszomorító!

De nagyon sok jó dolog is született. Amikor az ember megérkezik hosszú idő után, mint ahogy én is, terepszemlére Debrecenbe, nagyon pozitív benyomás fogadja. Gyönyörűen megújultak a belvárosi házak, pompás a szépen rekonstruált Kosuth utcai szecessziós portál, gyönyörűek a példásan helyreállított eklektikus sarok-épületek a Simonffy utca mentén. Szóval, nagyon rendezett és szép a város. És azok az egyedi épületek is, amelyeket a műsorban bemutattem – a Debreceni Ítéltábla meg az egyetemi Élettudományi Intézet és Könyvtár épülete, nagyon-nagyon nívós munkák. És az is jó, hogy a város ezeket, nyilván a kényszerű közbeszerzés okán is, tervpályázat útján építtette meg, ahol ez a rendkívül színvonalas végeredmény született.

- *A szakmai sajtóban is igen pozitívan fogadott új középületek válhatnak-e egyszer olyan debreceni ikonná, mint amilyenné vált például a Nagytemplom?*

Hogy ezekből az épületekből, mondjuk a Golda-féle egyetemi épületből lehet-e olyan szimbólum vagy jel, mint a Nagytemplomból? Azt gondolom, hogy nem. De hát ennek sok oka van. Merthogy a Nagytemplomot egy közösség akarata egy szellemi háttérből hozta létre. Egy ilyen alkotás, mint az új egyetemi épület, lehet egy építészeti kirándulás célja, és sokan el is zárándokolnak majd, hogy ezeket az épületeket megnézzék, de hogy olyan értelemben jellé vagy debreceni szimbólummá válhatnak, mint a Nagytemplom? Azt gondolom, hogy természetüknél fogva sem válhatnak. Ahogy véleményem szerint az Üveghegy sem lett volna a város új szimbóluma, amely, ha Debrecen nyerte volna el az Európa Kulturális Fővárosa címet, megépült volna, mint annak idején a híradásokban hallottam. Én azt is meglehetősen abszurd jelnek tartottam volna. Mert *jellet* szerintem *építeni nem lehet, jellé*

Eklektikus házsor, Debrecen (kupola-helyreállítás: Reszler Antal, Kószegehy Attila, 2003)

Szecessziós háztömb, Debrecen (portál-helyreállítás: Kószegehy Attila, 2005)

válhat valami, ami erre méltónak bizonyul az időben...

- *Milyen szerep jut a hely szellemének formálásában a monumentális középületeknek, a presztízsházaknak?*

Volt szerencsénk tavaly Calcatában járni a híres olasz organikus építésznel, Paolo Portoghesinél, aki Makovecz Imre barátja és szellemi társa. Ő például azt mondja, hogy a sztárépítészek uralma – mert most a sztárépítészek uralják a világ építészetét – egész biztosan el fog múlni, mert az emberek nem érzik jól magukat ezekben a lakhatatlan, élhetetlen városokban, nincsenek otthon a saját környezetükben. Szerinte az ember legáltalánosabb igénye az emberi méretű városhoz való visszatérés. Az emberek olyan lakóhelyre vágnak, ahol nincsenek magukra hagyatva, ahonnan nem akarnak kitörni a drogok felkínálta és másféle mesterséges mennyországok felé. Portoghesi szerint a környezetet, az elődeink-

Ieoh Ming Pei: a Louvre bejárata, Párizs, 1989

től örökölt tájat tiszteletben kell tartani, mert csak így tudja magát otthon érezni és jól érezni a világban az ember. Ezek a sztárok viszont Pekingtől Kuala Lumpuron át Sanghajig a másság, az öncélú innováció jegyében megterveznek valamit anélkül, hogy azt a tájat, vidéket, országot különösebben megismernék. Nincs szükségük arra, hogy az illető nép vagy a hagyomány értékeit közvetítsék. De nem is az illeszkedést kérik tőlük, hanem az extravaganciát, ami majd jól eladható lesz. Portughesi professzor viszont hiszi, hogy az internacionalizmus által uralt korszakok után olyan korszak következik, ahol az identitás szükségessége kerül előtérbe, mert félelmetes pazarlás volna, ha a világ regionális örökségei elvesznének akkor, amikor ma épp ellenkezőleg, a világnak nagyfokú spiritualitásra és gyökerekre van szüksége.

Nekem ezért is volt olyan furcsa az az Üveghegy, amit ott Debrecenben tervezetni szerettek volna: mert hihetetlenül idegen test lett volna a környezetben és ebben a városban. Van ugyan egy fantasztikus üvegpiramis, a párizsi Louvre udvarán az I. M. Pei-féle, ami egyébként életem egyik legnagyobb modern építészeti élménye. De hát az egy építészeti térrendszer föld felszínén látható bevilágító, a környezetet a legkevésbé sem zavaró építménye. Egy föld alatti, rendkívül szellemes és nagyszabású bejáratnak a földfelszíni kapuja, ahol ha az ember lemegy, egyiptomi léptékű templomokra emlékeztető térben

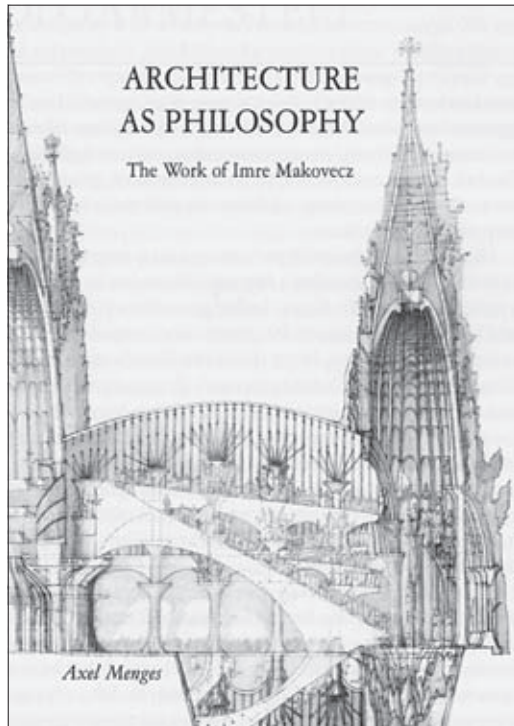
találja magát. Ott megmaradt a Louvre régi épülete, nem szenvedett semmi kárt, sőt: az épület kicsit unalmas homlokzatai egyenesen új értelmet nyertek ezzel a csodálatos üvegpiramissal. Vagyis nem a piramis az érdekes, hanem az egész, aminek a piramis csak szerves és szellemes része. De akár Debrecenben, akár máshol egy ilyen gyökér nélküli kvázi-jelet odatenni, mint az Üveghegy gondolata volt, ezt nem értettem már akkor sem.

Nekem egyáltalán az a gondom, hogy ma sem építészeti ügyben, de sajnos semmi másban sincsen semmiféle közmegegyezés. Most a „minden szabad”, „mindent lehet” megy az öltözködéstől az építészetten át az élet minden területén. Az építészeti mintakövetés például hajdan úgy működött, hogy Versailles-t az Esterházyak megépítették a maguk léptékében Fertődön, aztán a kisnemesek a fertői kastélyt mintául vévén megcsinálták a maguk kis kúriáit, majd később arról utánozták a falusi módos porták az épületeik díszítését. De most már igen régen nincsen olyan közmegegyezés és olyan minta, amit bárki követni akarna vagy tudna. Én viszont valamifajta szerves gondolkodásban szeretnék hinni. Egy olyanfajta regionalizmusban, ha úgy tesszük, amelyiknek szándékában benne van az, hogy a helyhez, a hely szelleméhez alkalmazkodjon. A múltkorában olvastam egy szociológiai felmérést, amely egészen elképesztett. Megkérdeztek vagy tizenöt jeles magyar építész meg a közönséget, hogy mennyire tartják fontosnak a környezetbe illesztés problémáját. És amíg a laikus közönség azt válaszolta, hogy hát persze, nagyon fontos, hogy egy épület illeszkedjen a környezetéhez, addig ez a megkérdezett tizenakárhány sztárepítész kivétel nélkül azt válaszolta, hogy az illeszkedés nem fontos! Ez a szemlélet nyomot is hagyott a környezetünkben.

■ *Miért akarja az ember oly kitartóan egy szellem, egy szellemiség vagy lélek letelepedésének helyeként is látni házát? Alakulhat-e vajon körülöttünk olyan sajátos város-szövet, olyan város-ikon, amelynek elégséges feltétele az építészeti minőség?*

A város-ikkonnal kapcsolatban jut eszembe, hogy olvastam a Disputa valamelyik számában egy Makovecz-levelet, épp az Üveghegy kapcsán írta. Ez egy nagyon keserű és nagyon szomorú levél. Ennek ürügyén akarom elmondani azt az abszurditást, hogy van egy ilyen kvalitású, világhírű (gyakor-

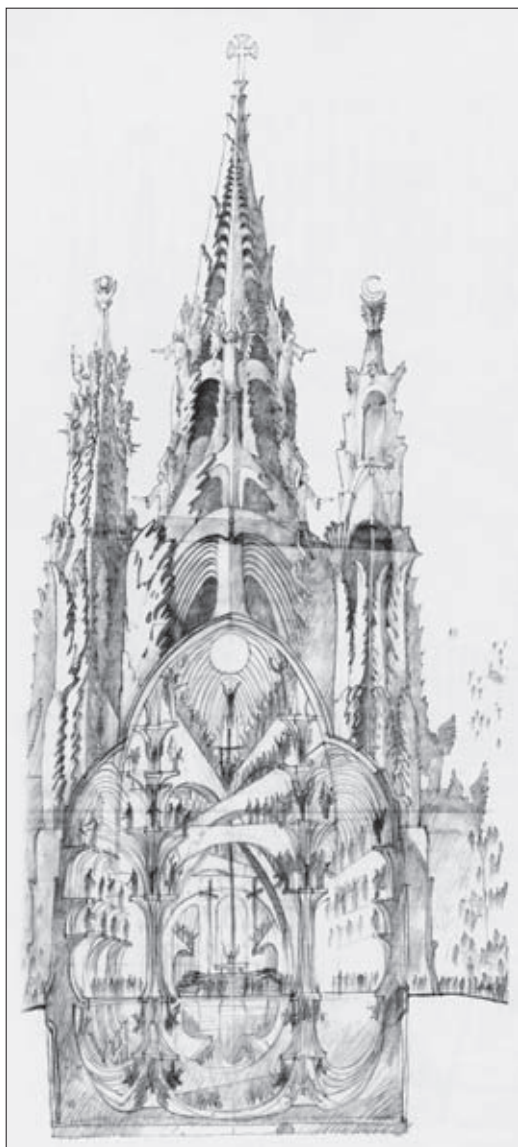
latilag az egyetlen világhírű) magyar építész, mint Makovecz Imre, akinek Budapesten jószerivel nincsen épülete, és Debrecen sem engedte építeni a városban. Féltékenység (?), vagy nem tudom én, mi készítette az elutasítókat erre! Pedig ahol a Makovecz-épületek állnak, oda elzarándokolnak az emberek. Különösen korábban, amíg intenzívebb volt a nemzetközi ismertsége, bemutatása – kirándulásokat szerveztek az épületei végigjárására. Szomorú, hogy egy ilyen minőségű embernek alig van, illetve az utóbbi időben egyáltalán nincs is Magyarországon háza, csak a határon túl kap feladatot. Persze lehet őt szeretni vagy nem szeretni, de vitathatatlan, hogy amit képvisel, az egészen sajátosan egyedi. De nem exportált egyediség ez, hanem a saját maga teremtménye. S itt jön a másik dolog: hogy ilyen szellemi megalapozottságú és ilyen határozott filozófiából létrehozott építészet nem igazán létezik ma a világon. Azon lehet vitatkozni, hogy tetszik vagy nem tetszik, de Makovecz képvisel valamit, amire úgy látszik, hogy egy ideje már nincs szükség. És Debrecenben sincs szükség. Tudom, a magyar organikus építészetet sokszor úgy aposztrofálják, mint posztmodern díszletépítészetet. Mert van, aki úgy csinálja. De a dolog lényege nem

ez. Makovecz (és néhányan körülötte) egy saját filozófiához teremtett építészeti formavilágot. Nem innen-onnan összeszedett formákból áll tehát ez az építészeti világ, hanem egy szuverén gondolkodás eredményeként született. A sikere a világban és

Makovecz Imre: református templom, Vargyas, 2005

Makovecz Imre: a Megszenteltek és kárhozottak templomának terve, 2005

elementáris hatása is épp ebből adódik. Tavaly – hetvenedik születésnapja alkalmából – készítettem róla egy portréfilmet, immár a másodikat. De közben eltelt húsz év. És most, hogy végigjártuk a házait, és láttuk az egri uszodát, és Makón voltunk és Sepsiszentgyörgyön és Vargyason és Csíkszeredán... egyszerűen lenyűgöző volt! A terem-tő fantáziának valami egészen kivételes és csodálatos megnyilvánulása ez! S akkor azt gondoltam, hogy azért álljon meg a menet! Hogy Makovecznek nincs Pesten egy háza? Hogy nem tervezhet Debrecenbe? Dávid Kata művészettörténész írta a Magyar Nemzet 1999. október 31-ei számában, hogy „a jövő a legenyhébb kifejezéssel szólva is furcsának fogja találni, hogy nem adtunk magunknak elég lehetőséget megszerezni a tőle kapható kincseket. Külföldön igen, ott értik, várják, kívánják tőle a munkáit. De itthon? Eltelik az évszázad, és egy eldugott épületen

Makovecz Imre: római katolikus templom, Paks, 1990

kívül Makovecz Imrének nincs egyetlen reprezentatív munkája sem Budapesten! A hasonlat nem túlzó, olyan ez, mintha hiába kereshetnénk Rómában Michelangelo emlékét.” Itt él közöttünk, de különböző pitiáner ügyek miatt – mert azért többnyire boka alatti viták ezek – diszkreditálják. Abszurd, hogy erről az emberről, aki a világ különböző részein épít meg tervez, és nem akárik tartják világszínvonalúnak, itthon valahogy megfélemeznek! Itt van például az egyik legújabb munkája, az Apor-téri Megszenteltek és kárhozottak temploma, amelyik megint olyan elképesztő gondolat alapján született, hogy az ember egyszerűen el-ámul... Ez a különös templom, ha megépülne, lehetne a budapesti Sagrada Familia...

■ *Milyen minőségűek a lakóházak övezetek Debrecenben?*

Ha visszagondolok a magánház-építkezésekre Debrecenben – bár ismétlem, hogy rövid időt töltöttünk ott, így csak összbenyomást szerezhettem –, ugyanazok a túlméretezett, parvenü-villák láthatók, mint az ország minden területén. A Homok utca például, ahová egyik nap Rácz Zoltán építést hazavittük, olyan, mint valami építészeti kiállítás: minden épület más és más, egyik-másik döbbenetesen izléstelen részletekkel. Ami megint csak azt jelenti számomra, hogy nincs követhető, rokonszenves minta az emberek előtt. Ezért a lakómagazinokban lapozgatva, a szomszéd-

tól föltétlenül különbözni akarva abszurd dolgokat produkálnak. Mert az emberek saját magukkal, saját életformájukkal sincsenek tisztában. Ezért kell például olyan sok lakberendező. Régen az emberek be tudták rendezni lakótereiket, tudták, mire van szükségük, s hogy ezt hogy lehet a térben elrendezni. Most meg lakberendezők kellene, akik helyettük ezt megoldják. Kis kitérő: immár húsz éve élvezzük egy kis falu parasztházának minden előnyét. A telekhatárra épített hosszú ház a keskeny és apró telken teljes intimitást ad, a háromosztatú alaprajzot építész férjem okosan egy nagy konyhával, előtte fedett terasszal megtoldotta és még oszlopos tornáccal is bővítette. A vastag falak, az apró ablakok télen őrzik a meleget, nyáron sok fokkal hűvösebb a benti lég. Minden alkalommal elgondolkodom azon, vajon miért nem lehetett modernizálva megőrizni ezt az örökölt és bölcs paraszti építészetet, amely az emberhez illő méreteivel, harmóniát sugárzó utcaképével szívet-lelket gyönyörködte-tő *hungaricum* lehetett volna.

De visszatérve még a város jelenkori építészetére, azt hiszem, hogy az említett debreceni új épületek messze jobbak, legalábbis a többségük messze jobb, mint az országos átlag. Csak például az ítéltábla esetében is – amelyet, hangsúlyozom, kiváló épületnek tartok, részleteiben, tömegében, hangulatában egyaránt – nem lehet tudni, pontosabban én már nem emlékszem, hogy mi az, ami ott áldozatul esett: aminek következtében most egy nagy préri sarkán van ez az épület, ahol még egy négysávos út is jelentősen meg fogja ezt a városzerkezetet változtatni. Vagy lehetséges, hogy majd rendező sarokpontját fogja alkotni a beépítések folytatásának? Remélhetőleg megépül ez a harmadik rész is, ahogy eredetileg tervezték.

Az is jó, hogy Debrecenben nincs az a fajta léptékváltás, amire most Pesten készülnék. Hogy nem jutott eszébe senkinek magasházat építeni. Az új épületek léptékükben, hangulatukban és minőségükben tulajdonképpen jó színvonalúak. Rendkívül rokonszenves az építési ambíció. A mennyisége pedig annak, ami Debrecenben nyolc év alatt épült, lenyűgöző. Én a műsor után több lelkesült telefonhívást kaptam, hogy csudálatos, ami arrafelé történik, és egy sms-t egy székesfehérvári építésznetől, aki azt írta, hogy irigyli a debrecenieket, mert Székesfehérváron ennek pont az ellenkezője zajlik. De azért az volna az igazán jó, ha lenne egy olyan főépítész vagy egy olyan grémium a város ve-

Golda János: Debreceni Egyetem Élettudományi Intézet, 2006

Koller József: Debreceni Ítéltábla, 2006

zetése mellett, aki és amely – mint ahogy a két háború között a híres főépítész, Borsos József – olyan módon egészítené ki ezt a hihetetlen fejlődést vagy fejlesztést, hogy mederben is tartaná, hogy ne legyen ilyen diffúz, s úgy nyomná rá a bélyegét, hogy valami egységes építészeti koncepció kirajzolódjon.. Ami nem jelenti az egyes épületek azonosságát, de egy olyanfajta szabályozás lenne, ami, bár nehezen megfogható, de valamifajta szellemiséget szóltatna meg. Mert Debrecenben nagyon sok nívós épület van, de ezek akárhol lehetnének. Azaz ők egyedül, ha nincs egy ilyen koncepció, nem tudják megteremteni a városnak valamiféle szellemi önazonosságát.

■ *Milyen szerepe van az írott és elektronikus médiumoknak az építészeti kánon-és ízlésképzésben?*

Amikor én harminckét évvel ezelőtt az *Unokáink is látni fogják* műsorát elkezdtem

Nagy Tamás: evangélikus templom és lelkészház,
Dunaújváros, 1992–1996

csinálni, akkor volt az a bizonyos panel diktálta, technológia diktálta, erőltetett városfejlesztés diktálta környezet, amiből néhány építész (aki tudta vagy akarta) megpróbálta kivonni magát. Az építészek egy része kifejezetten örült, hogy valaki foglalkozik az *építéssel, építőművészettel* akkor, amikor csupán az *építésről, tervteljesítésről* szóltak a híradások. És furcsa módon néha eredményt is elértünk egy-egy adással – nem épült meg például a Várkert bazár fölött az akkor (1986) tervezett gyógyszálló (mostanában egy képtelen tervvel ez a kivételes építmény ismét veszélybe kerülhet), Miskolcon végül nem bontották le az újgyőri tisztviselőtelepet. De azért nem szeretném túlértékelni a televízió akkori szerepét, ezek örömteli kivételek voltak. És ahogy a beszélgetés elején már mondtam, visszagondolva az akkori időkre, olyan ez, mint egy történelmi időutazás egy másik világba. S bár a műsoraimban én ma is ugyanolyan hittel, meggyőződéssel képviselem az építészet ügyét: mutatom be a nivósat, a szépet, próbálom felhívni a figyelmet az anomáliákra – de azért az utóbbi években az építészetben is, mint mindenütt, úgy nálunk is minden piacosodott, és jószerivel mindent a pénz diktál és a pénz befolyásol. Természetesen az építészek is a piac kiszolgálói (más-más mértékben természetesen), és az az érzésem, hogy

a média is, különösen néhány építészeti folyóirat, amelyik magát mértékadónak kiáltotta ki, ők is ezt szolgálják. Rengeteg pénz van mögöttük, és az a fontos, hogy ők dönthessék el, mi az, ami jó, meg mi az, ami nem jó. Ők emelnek fel embereket, ők döngölnek bele a betonba másokat, s így végül is a minőségről is a pénz ítél. És ha az ember arra gondol, hogy mik történtek az utolsó néhány évben! Ha a kecskeméti Malom Centerre gondolunk, egyszerűen elképedünk: ez 2004-ben és 2005-ben Magyarországon megtörténhet, hogy mindenféle szakmai tiltakozás ellenére megépült. Kisebb léptékű, de az is nagyon elgondolkodtató, hogy a budai Vár oldalában a háborúban elpusztult Hatvany-palotát (Ybl Miklós tervét) a várfal mentén újra megépíthették, és hogy ezt az a Kerényi József építész csinálta, aki arról híresült el, hogy – szemben mondjuk a debreceni városépítészekkel – Kecskeméten segített megmenteni a belvárost. Aztán, hogy egy harmadikat mondjak, ott van a magasházak problémája Budapesten. Attól tartok, hogy a budapesti főépítész lemondásával – mert ő volt a legerősebb képviselője, hogy ne épüljenek, ne tegyék tönkre a városképet – már ugrásra készen várnak mindazok, akik itt ilyen toronyházakkal akarják tönkretenni ezt az egyedülálló városképet. Rómában nem engedik meg, hogy magasházak épüljenek, Párizsban a Montparnasse szerencsétlen épülete után már nem engedik meg, csak a Défense-ban, a várostól elkülönült, önálló városnegyedben.

Szóval ez ma mindenütt így van (nálunk ez a folyamat még csak most kezdődik), hogy a média piaci alapon sztárol bizonyos építészeket. Van egy Hans Hollein, Rem Koolhaas, Jean Nouvel, Zaha Hadid, a híres sztárok – és a sor folytatható –, akiknek az előadásain, egy-egy U. I. A.-kongresszuson fűrtökben lógnak a hallgatók, s akik a helyi környezet mindenféle ismerete nélkül (ami piaci szempontból persze nem is fontos) odapötyöggetik azokat a presztízsházakat, amikért örületes pénzeket fizetnek mindenütt a világon. És akkor mindenki büszke rá, hogy neki van egy Gehry-háza vagy egy, nem tudom én, Koolhaasa! Míg a csendesebb építészet, amiből egy ország áll, a tényleges közösség építésze kívül marad a figyelmen, mert nem érdekes, nem zajos.

S itt megint tennék egy kitérőt. 2002-ben volt, hogy a magyarok a Velencei Építészeti Biennálén három olyan építéssel – Ferencz Istvánnal, Turányi Gáborral, Nagy Tamással – képviseltették az országot,

akik a szónak nem stiláris, hanem tartalmi vagy lényegi értelmében vett szerves építészetet művelik, amelyik figyelembe veszi ennek az országnak a hagyományait, a léptékét, a környezetet. Mindhárman nagyon halk szavú építészek, de amit csinálnak, az úgy hat ott, azon a helyen, ahová építették, mintha mindig ott lett volna. Azt hiszem, hogy ez lényeges dolog. Az emberek nehezen viselik az építészet harsány, meghökkentő dolgait, azt, ha mindig újabb és újabb, az újdonság vagy a másság miatt számukra irritáló dolog történik. Ennek a három építésznek a házai – s szerencsére még egy jó pár építész fel lehet persze sorolni Magyarországon – szervesen kötődnek ehhez a világhoz. Például a miskolci Avas lakótelepen – az egyik legszomorúbb lakótelep ez, amely valaha Magyarországon épült –, ennek a közepén halkan, csendben, hírverés se volt róla, felépült Ferencz Istvánnak egy katolikus gimnázium-kollégium-templom együttese. Egy északolasz városkára emlékeztető téglarchitektúrával, de ott, abban a térben megtalálta a helyét. Ez az épületegyüttes lehet egy közösségformáló központ. Ennek a lakótelepnek a közepén valami minőségi dolog született, talán egy jelkép vagy egy olyan ikon is, amire az emberek vágnak. (Ez az együttes egyébként most belekerült abba a – Skóciában szerkesztett – Építészeti Világtalaszba, amely a világ legizgalmasabb háromszáz épületét tartalmazza.) Tehát ha azt kérdezik, hogy az én lelkemhez melyik építészeti világ áll közel, akkor ez a szelídebb és a helyhez, gyökerekhez kötődő építészet az.

Csenger is ilyesmi, itt is nagy dolog, ami született. Egy nem különösebben jelentős, az egy gyönyörű középkori templomon kívül különös építészeti minőséget nem hordozó kis településen volt egy ambiciózus tanácselnök-polgármester, aki a televízióban látta – talán éppen az általam még hajdanában készített – Makovecz-portréfilmet, s azt mondta, hogy neki ilyen ember kell, aki az ő városát átalakítja. És megkereste ismeretlenül Makovecz Imrét. Igaz, ott Makovecz maga nem sok épületet tervezett, de a tanítványai, Csernyus Lőrinc, Vincze László, Heil Tibor és a többiek munkájával karakteres városközpont született – az iskola, a tornaterem, a polgármesteri hivatal, a parókia, az egészségház átalakításával –, az egész település más minőséggé változott át. Nagyon tetszett ez a megújult városka, és láttam, hogy az emberek is nagyon szeretik például az iskolának azt a tágas, gyönyörű közösségi terét. Mert

tényleg: olyan közösségi terek születtek ott, amilyenek korábban nem voltak. És ez talán fontosabb, mint az építészet külső jegei.

Ferencz István: katolikus egyházi együttes, Miskolc, 2001

Csernyus Lőrinc: általános iskola, Csenger 1990–1992

Vincze László: városi sportcsarnok, Csenger 1989–1992

Egy anakronisztikus regény

Nádas Péter: *Párhuzamos történetek*

Majd' húsz évvel az *Emlékiratok* könyve után Nádas Péternek újabb monumentális regénye jelent meg. A *Párhuzamos történetek* és a korábbi „opus magnum” közötti összehasonlítást nem pusztán terjedelmük, hanem a hatalmas erőfeszítés mögött felsejlő ambíció indokolja. Az *Emlékiratok* könyvének tétje elsősorban az volt, hogy lehet-e egy diktatúrában olyan regényt írni, mely a szabadság, a testvériség és az egyenlőség európai eszméinek kudarcáról és az egyénre gyakorolt hatásáról szól. A szélesebb történeti összefüggésekhez a személyes és az intimszféra szolgáltatja a nézőpontot, anélkül, hogy teljes mértékben alárendelődött volna azoknak az eszméknek, melyekről diktatúrában beszélni kényes dolog. Ezzel szemben a *Párhuzamos történetek* – visszább, illetve előrébb nyúlva a történelmi időben, immár egy másik politikai berendezkedés korlátai között – mintha azt a kérdést boncolgatná, hogyan önthetők formába az elmúlt század jelentősebb történelmi, politikai, kulturális eseményei, s hogyan aránylik hozzájuk az egyén lelki-szellemi és testi-fizikai tapasztalata. Az *Emlékiratok* könyvében a test és az érzékelés tere fogadta be a keserű politikai tapasztalatokat, s tette láthatóvá tragikus kudarcukat a szereplők történetében. A *Párhuzamos történetek* esetében más a helyzet. A mindent gondosan megfigyelő és részletező elbeszélők – legyenek akár egyes szám első vagy egyes szám harmadik személyűek, foglalják el pozícióikat a történeten belül vagy azon kívül – az érzéki benyomásoknak rendelik alá a szereplők közötti történéseket, s ezzel egyben nagymértékben függetlenítik azokat a külvilág állapotától. Ahogyan Keresztesi József fogalmaz a regény karakterei kapcsán: a *Párhuzamos történetek* „szereplői egytől egyig analitikus gondolkodású figurák, a társadalmi helyzetüktől szinte függetlenül. A kulturális különbségeket nemcsak fölülírja a testi-fizikai létezésnek a közös nevezője, de ennek az érzéki tapasztalatnak valamilyen módon minden figura *fogalmilag* is a birtokában van. Érzésem szerint talán ez a regény legsúlyosabb és legkockázatosabb antropológiai előföltévése”. Ez a megállapítás nemcsak a könyv szereplőire, hanem az óhatatlanul megképződő elbeszélői tudatra is vonatkozik, aki mintha azzal lenne

több az általa megjelenítetteknél, hogy tudja, „hősei bárhonnán jönnek és bárkik is, a testük mindig okosabb náluk”. Ebből az alapelvől bontakozik ki a regény katikus szerkezete, mely mintegy tükrözni látszik a történelmi események irracionális kavalkádját.

Mi több – ahogy Keresztesi rámutat –, „Nádas a közös érdeklő, az érzéki tapasztalat és a vágy működése, mely bonyolult és ellentmondásos viszonyban áll az individualitással. Ez a közös nevező fontosabbá válik, mint a regénybeli figurák különbözősége. [...] Átható figyelem és tisztánlátás jellemzi őket [a szereplőket] ebben a tekintetben, függetlenül minden társadalmi vagy pszichológiai meghatározottságuktól”. Mintha a test, a vágy, az érzéki tapasztalat nem csupán a társadalmi, pszichológiai és politikai körülményektől lenne független, hanem egyenesen ezek rendjének és konvencióinak felszámolásáért, s végső soron a huszadik század európai történelmi eseményeiért is felelős lenne azáltal, hogy a fel nem térképezett „néma tartomány”, az elbeszélő(k) megfigyeléseiben felsejlő, individualitáson túli, egyetemesnek tétélezett testi régió soha nem kerülhet felszínre. A történések oksági láncolatáért a test korlátlan uralma felel. Míg az *Emlékiratok* könyvében az intimitás fokozott és elkerülhetetlen jelenléte, ha rövid időre is, de lehetővé tette a szeretet kegyelmi pillanatait, a *Párhuzamos történetek*ben nem csupán a történelem, hanem az egyén sorsa is tragikusra fordul. A „figyelem” és a „tisztánlátás” csak az elbeszélő(k)re és a szereplőkre vonatkozik, s szinte soha nem lépi át a személyközi viszonyok határait. A címet így akár a folyamatos elcsúszásban lévő történetekre vonatkozó utalásként is lehet érteni: a regény szereplői még legintimebb pillanataikban is félreértik egymást, s ennek oka nem pusztán körülményeikben keresendő, hanem a regény „legkockázatosabb antropológiai előföltévése”, mely esztétikai programként is felfogható. Nádas az elmúlt húsz évben mintha pesszimiztábbá vált volna: az elbeszélői nézőponthoz társuló „anti-humanizmus” minden egyes modern előítélettel leszámol, s szereplői cselekvőképességének forrását minden esetben tudatukon kívül lokalizálja. Saját, teljesen soha meg nem értett, irányíthatat-

lan testi létezésük foglyai, annak ellenére, hogy helyenként tudomással bírnak kész-téseikről.

Míg az *Emlékiratok* könyvében a politi-kai allegória a pszichoanalitikus személyi-ségfejlődési modell sajátos értelmezésével kapcsolódott egybe, hiszen „apánk faszá-nak megfogása” nem pusztán a morál el-sajátításának és a történelmi múlttal való szembenézésnek az előfeltétele, hanem a regény szerkezetének „csigavonalával” is összefüggésbe volt hozható, addig a *Párhuzamos történetek* leírásai mintha egye-nesen a fajelméletek előfeltevéseiből szár-maztatnák saját megfigyeléseik érvényét. Az annabergi kutatóintézetben és nevelő-otthonban a fiatal fiúkon végzett anató-miai megfigyelések és mérések, az éjszakai portyázások a Margit-szigeten, Vay Klára és Kristóf hosszas évődése, dr. Kienast megfigyelői módszerei – ha nem is azonos, de – hasonló sémát követnek: a testi tulaj-donságokból és rezdülésekből igyekeznek messzemenő következtetéseket levonni a személyiséggel kapcsolatban. Ez a tenden-cia nem csupán a fentebb említett példák esetében figyelhető meg, hanem szinte az összes szereplő leírásában tetten érhe-tő. A pórusok és kipárolgások, a nemi szer-vek mérete és alakja, izgalmi állapotaik, a testtartások és egymáshoz való viszonyuk, a tekintetek találkozása és elsiklása egy-más mellett olyan bonyolult szövetet hoz-nak létre a *Párhuzamos történetek*ben, mely minden szempontból elborítja az elbeszél-t történetet és világot. Mintha Nádas kény-szeresen arra törekedne, nehogy az olva-só egyetlen pillanatra is kiszabaduljon szö-vegének szándékoltan zsigeri – és sokszor mesterkéltnek tűnő – hatása alól.

Az elbeszélés kényszeressége nemcsak a testiség, hanem a tárgyi világ leírásában is megjelenik, s hatása itt véleményem szer-int összetettebb. Egyrészt mintha Nádas bizalmatlan lenne lehetséges olvasói törté-neti tudata iránt. Részletet részletre hal-mozva igyekszik megteremteni a különbö-ző történelmi korok, rezsimok és helyszínek atmoszféráját, térszerkezetét, értékrend-jét, ideológiai berendezkedését: azokat a körülményeket, melyek szereplőinek pers-pektíváját alapvetően behatárolhatnák. A leírások kínosan pontosra mért mondatai azonban nemcsak a képzelőerő iránti foko-zott bizalmatlanságról, hanem a jelentés feletti kényszeres kontroll iránti vágyról is tanúskodnak. A *Párhuzamos történetek* pon-tos történeteket pontos mondatokban el-beszélő szöveg, ám szándékoltan hiányzik belőle az „útközbeniség”, a megfigyelések

esetlegességének, kiszolgáltatottságának, esendőségének, szeszélyének szépsége. Már csak ebből a szempontból is kontrasztot mutat az *Emlékiratok* könyvével: a történel-mi tragédiákat nem oldja az elbeszélés sze-mélyessége, inkább a könyörtelen raciona-litás kiszámítottsága mélyíti. Az ellentétes törekvések legjobban azokon a pontokon érhetőek tetten, amelyeken a két regényben ábrázolt történelmi idő találkozna, mint pél-dául az '56-os forradalom előzményének és következményeinek leírásaiban. Míg az *Em-lékiratok* könyve a diktatúra keretei között is „forradalomnak” nevezhette '56 esem-nyeit, s ezt a névtelen elbeszélő személyes nézőpontja tette számára lehetővé, addig a *Párhuzamos történetek* a megváltozott poli-tikai feltételek ellenére – vagy talán éppen emiatt – a forradalom leverésével foglal-kozik többit. A regény egyik legkímélet-leőbb passzusában Nádas precízen ragad-ja meg a végső vereséget: az erőszakosan kelet-németországi nyaralásra utaztatott gyerekek kísérőit a Keleti pályaudvaron rendőrtisztek terelik ki a csarnokból, s a tömeg erőtlensége, az ellenállás elemi hi-ánya mintha nem pusztán a forradalom vé-gére, hanem a közös cselekvés, a szolidari-tás hanyatlására, s a gyermekek jövőjéről való szimbolikus lemondás révén mintha a rendszerváltás utáni civil társadalom csőd-jére is utalna. A tömeg – amelynek az *Em-lékiratok* könyvében nem csupán akarata, de a forradalom első napjaiban még arca is volt – „miként a töltelék a bélből” hagyja el a pályaudvart, vesztí el akaratát és for-máját, Kristóf pedig azt fantáziálja, hogy, akár a török időkben, a gyerekeket most is janicsárnak viszik.

A leírások másik figyelemre méltó tu-lajdonsága a hiány érzetének fokozása. Hosszú oldalakon keresztül követhetjük például Madzar igyekezetét, hogy legjobb tudása szerint rendezze be legújabb ügy-felének és egyben szerelmének lakását és rendelőjét. Végigkísérhetjük, ahogy ket-tejük viszonyának alakulásából megszü-letik a belsőépítészeti terv, ahogy Madzar saját építészeti elképzeléseivel is viaskod-va végül kialakítja a szerelmi vallomásnak szánt koncepciót, ahogyan gyerekkorá-nak helyszínére ellátogatva kiválasztja az apja szerszámaival és saját kezével elkészí-tett berendezési tárgyak anyagát, a Duná-ból kifogott, speciálisan kezelt uszadékfát. A kettejük történetének keretei között megidézett tárgyi világ azonban nem pusztán személyes jelentősége miatt kap kiemelt figyelmet: az olvasó a részletek gazdagsá-ga mellett sem tévesztheti szem elől azt az

egyáltalán nem mellékes történelmi tény, hogy az a kultúra, melyhez tartoztak, már a történet jelenében is végnapjait élte, s hogy nem csupán relikviái, de maga is a múlté már. A két háború közötti magyar építészet elképzeléseinek nyomait magukon viselő fővárosi házakban és lakásokban megváltozott társadalmi és tulajdoni viszonyok között élnek lakóik – már azokban, melyeket a háború megkímélt. Ugyan a békeszerződés kijátszásával létesített vasúti vonal talpfái a gazdag zsidó polgári család lakásának berendezési tárgyaiként végzik, ám ez – és a két világháború közötti Magyarország összes szellemi és kulturális teljesítménye – sem volt képes megakadályozni a háború kitörését, a felhalmozott javak teljes pusztulását. Nádas leírásai nem pusztán ennek a történelmi logikának köszönhetik erejüket, hanem a minden nosztalgától mentes szenvtelenségnek: annak, ahogyan rögzíti a részletek helyét és idejét az egyéni és történelmi dimenzióban, anélkül, hogy értéküket illetően illúziói lennének. Ahogyan Déryre hivatkozva egy pécsi könyvbemutatón megjegyezte: „polgárság nélküli polgári írónak” tartja magát, s ez a felfogás a regény lapjain is visszaköszön.

A fentebb többször emlegetett kínos részletesség azonban a *Párhuzamos történetek* egyben legnagyobb gyöngéje is, különösen a szerkezet és a szöveg befejezetlensége tükrében. Nem pusztán arról van szó, hogy a regény szétzilált struktúrája miatt komoly munkát hárít az olvasó emlékezetére. A részletekben való tobzódás sokszor messze túlmutat a szövegen. A történelmi utalások gyakran redundánsoknak tűnnek, s vagy bővebb kifejtést igényeltek volna a részleteknek a cselekmény szövetébe történő integrálása végett, vagy pedig utólagos szerkesztőmunkát, melynek során a főlősleg eltávolítható lett volna. Az irodalmi allúziók valószínűleg meghaladják a legtöbb potenciális olvasó – s megkockáztatom: a legtöbb irodalmár – kompetenciáját: Nádas mintha nem csupán az őt foglalkoztató történelmi korszakokkal és sorokkal, hanem a modernizmus hatalmas örökségével is viaskodna. A szöveg, a történetek befejezetlensége (hiszen valószínűsíthető további kötet, sőt kötetek megjelenése) olyan formai hiányérzetet hagy maga után, mely az egész nagyszabású vállalkozás értelmét – legalábbis átmenetileg – megkérdőjelezi. A különböző szálon futó történetek egymáshoz való viszonya is aránytalanságokat mutat, kapcsolataik pedig bizonyos esetekben egyáltalán nem tisztázottak. Ezért nem pusztán

a történetek „párhuzamossága” a felelős, hanem a szerkezet és az első néhány fejezet sugallta bűnügyi kerettörténet együttese. Az olvasó gyakran nyomozni kényszerül, figyelme a megértéshez szükséges alapvető információkra összpontosul, s ez gyakran a szöveg hatásának rovására történik. Az utolsó két fejezet egyenesen két, addig csak utalások szintjén bevezetett szereplő narratíváját vezeti elő, a rövidre zárt befejezés vagy az addigiakba történő utólagos beillesztés minden látható szándéka nélkül.

Az *Emlékiratok* könyvének megjelenését annak idején a nagyközönség és a kritika egyöntetűen üdvözölte – annak ellenére, hogy a maga korában anakronisztikus szövegnek számított: nem, vagy alig létező nyelvet szólaltatott meg, olyan témákról szólt, melyekkel a magyar irodalom adós volt, s talán mind a mai napig az is maradt. A *Párhuzamos történetek* hasonló helyzetben van: egy végtelennek vagy folytathatlannak tűnő törekvés talán utolsó erőfeszítéseként emlékeztet arra, ami volt. Körülményeink nagyot változtak a két regény megjelenése között eltelt időben, s ebből következően az irodalomnak is fordulnia kellett volna. Nádas esetében ez a változás elsősorban a regényében tükröződő világlátásban és a formai, stiláris törekvések irányultságában érhető tetten. Témái nem vagy alig változtak, az az emlékezeti séma és nyelvi megformáltság viszont, mely kapcsolatot teremthetne a történelmi emlékezet tárgyával, alakulásával együtt is felemásra sikeredett. A felgyülemlett tapasztalatok, s a rögzítésükre irányuló, már-már kényszeres igyekezet arányai azt eredményezik, hogy a regény ambíciója messze túlmutat az eddig rendelkezésünkre álló szövegen. Bizonyos értelemben terjedelem vagy még inkább terjengősség kérdése, hogy a *Párhuzamos történetek* helye ott lesz-e az *Emlékiratok* könyve mellett. A kevesebb valószínűleg több lett volna, s a befejezés hiányában csak találgatni tudom, hogy a több vajon elég lesz-e majd.

(Nádas Péter: *Párhuzamos történetek. Első kötet: A néma tartomány. 429 oldal, 2500 Ft. Második kötet: Az éjszaka legmélyén. 387 oldal, 2400 Ft. Harmadik kötet: A szabadság lélegzete. 693 oldal, 3000 Ft. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2005.*)

Sári B. László

A tapasztalat megmaradásának elve

Tapasztalatcsere. Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról

Bodor Ádám 2006 februárjában töltötte be hetvenedik életévét. Viszonylag kései pályakezdés ellenére (1965-ben publikálja első novelláját a kolozsvári *Utunkban*, 1969-ben jelenik meg első kötete), illetve a magyarországi recepció megkésettisége ellenére (ez gyakorlatilag az 1980-as évek közepétől, Bodor Magyarországra történt áttelepedésétől és *Az Eufrátesz Babilonnál* című 1985-ös reprezentatív elbeszéléskötet megjelenésétől számítható) a mai kritika egyértelműen a magyar próza élvonalában tartja számon. Ahogy a *Tapasztalatcsere* előszava is egyetértőleg állítja, Tarján Tamás *bon mot*-ját idézve: Bodor „a legnagyobb magyar író – néhány más legnagyobb magyar író mellett.” (10.)

Bodor olvasóinak és értelmezőinek ráadásul azzal is kezdeniük kellett valamit, hogy a szerző sokáig „csak” novellákat és novellásköteteket publikált, és hatvanadik életévéhez közeledve, 1992-ben jelentette meg első regényét (vagy a korábbiaknál szorosabban összefűzött novellafűzérét – ez az olvasat is védhető), a *Sinistra körzet*. Ez a könyv jelentette az igazi áttörést a Bodor-recepcióban, és joggal vált viszonyítási ponttá a korábbi és későbbi Bodor-szövegek olvasásakor.

A fentieket azért tartottam szükségesnek előrebocsátani, mivel ezt a történetet összegzi a *Tapasztalatcsere* című kötet is: egyetlen, nyolcvanas évekből származó szövege Balassa Pétertől származik, a továbbiak számára már evidencia (vagy lehetőség) a *Sinistra körzet* felőli olvasás. Többségükben már publikált szövegekről van szó, amelyek között megtalálhatók a magyarországi Bodor-befogadás úttörő jellegű írásai (Margócsy István, Tarján Tamás, Angyalosi Gergely, Bán Zoltán András, Márton László, Szilágyi Márton, Simon Attila, H. Nagy Péter, Kálmán C. György és mások munkái), illetve néhány, a korábbi recepciót összegző írás (különösen Szirák Péter és Bengi László szövegei említhetők ebben a vonatkozásban). Ezek – Pozsvai Györgyi Bodor-kismonográfiája mellett – a Bodor-recepció közismert szövegeinek számítanak.

A tanulmánygyűjtemény vizsgálatakor inkább abból indultam tehát ki, hogy a

kötet fókuszpontját (vagy legalábbis annak az útnak a kezdetét, amely kivezet a kötetből, további értelmezések perspektíváját nyitva meg) azokban a tanulmányokban kell keresnem, amelyek a kötetvégi jelzés szerint itt jelentek meg először. Őt ilyen szöveget találtam: Demény Péter, Dömötör Edit, Kiss Dávid, Scheibner Tamás és Teslár Ákos írásait. Mivel a kötetet társszerkesztőként jegyzi, számítsuk ide Vaderna Gábor 2004-es értelmezését is *Az érsek látogatása* című regényről. De akár bővítjük, akár szűkítjük a listát, a lényeg nem változik: (a korábbiakhoz képest) radikálisan kezdeményező jellegű írás nincs közöttük. Ami egyben azt is jelenti, hogy a kötet megismétli a Bodor-olvasás leginkább látható vonulatát (rész-egész viszonyban állva ezzel, vagyis nem teljességre, hanem reprezentativitásra törekedve), anélkül, hogy áthelyezné a Bodor-recepció hangsúlyait.

Ebből nem az következik természetesen, hogy a beválogatott szövegek nem színvonalasak, csupán az, hogy ugyanazokra a problémákra keresik a választ, mint a kilencvenes évektől, nagyjából a *Sinistra körzet* megjelenésétől kezdve szinte minden értelmező. Melyek voltak ezek a fő problémák? A műfaj kérdése például: hogy novellaciklus-e a *Sinistra körzet* vagy inkább regény. Erre a kérdésre egyre árnyaltabban felel a recepció – ezalatt azt értem persze, hogy egyre pontosabban ragadja meg a probléma eldöntetlenségét, illetve azt, hogy mit eredményezne az olvasatokban az egyik vagy másik opció. A másik visszatérő kérdés a fikció/realitás viszony, ezzel áll összefüggésben az a befogadástörténeti szétszalazódás is, amely egyfelől (Bengi László megfogalmazásában) valamilyen antropológiai szemléletből és/vagy politikai megfeleltetésekéből indul ki, másfelől az elbeszélői megoldások elemzését tűzi ki célul. (Lásd Bengi László tanulmányát, 114–115.) A tanulmányok elszórt helyeinek megjegyzéséből akár arra is következtethetünk, hogy az első variáns a Bodor-próza utómodernné való olvasásával egyenlő, a második pedig a posztmodern próza felé közelíti a *Sinistra körzet* és *Az érsek látogatása* világát, parodisztikus és intertex-

tuális jegyeket mutatva ki a szövegekben. Fontos még az a titokképzet is, amelyet a Bodor-művek viszonylag korai értelmezői közül Balassa Péter vagy Margócsy István is emlegetnek, és amely voltaképpen Bodor 1969-es debütökötetének K. Jakab Antal által jegyzett előszava óta kíséri a recepciót különféle változatokban.

Dömötör Edit írásának alcíme (*A város terének olvashatósága* Az érsek látogatásában) ígéri leginkább, hogy egy korábbiaktól eltérő megközelítésben valami más is kiderül a Bodor-prózáról, mint korábban. Éppen azért, mert Bodor városaiából és falvaiból valóban más észlelhető, mint egyéb szerzőkéiből. Hangulatilag és tárgyaiban, épületeiben egyaránt. Talán ide tartozna az is például, hogy milyen mesterségeket, foglalkozásokat említenek a Bodor-regények, és mit tudunk meg az emberekről ebben a vonatkozásban. Hogy mennyire gyorsan és esetlegesen cserélődnek az egyének életében a betöltött állások: hogy az emberek behelyettesíthetők. Ebből következőleg pedig azt, hogy a városok, „közigazgatási egységek” nem funkcionálisak – a szóba kerülő foglalkozások többségükben kevés, nem állandó munkával járnak. Mondhatni: nem „hiányszakmák”. Nincs képünk egy teljes (mikro)társadalomról, miközben a Bodor-könyveket olvassuk, csupán a hatalmi viszonyok azok, amelyek egyneműsítik, „rendezik” ezt a világot és a belőle kibomló jelentéseket. Dömötör általánosabban, az emlékezés, illetve a fátyol metaforája felől vizsgálja Bodor városát, igen szakszerűen, de érzésem szerint olyannyira eltávolodva a regény szövegétől, hogy állításai lényegüket tekintve számos más mű esetében is megfogalmazhatóak lennének.

Vaderna Gábor és Teslár Ákos szövegeinek kiindulópontja műfaji természetű: Vaderna interpretációs javaslata, amely szerint *Az érsek látogatását* ugyanúgy meg lehet kísérelni novellafüzérként olvasni, ahogy a *Sinistra körzetet* (amelynek esetében ez szerkezetileg és más érvekkel is kínálja magát), inkább elméleti szempontból izgalmas, az olvasás reflektálhatóságához járul hozzá, hiszen a két Bodor-kötet közötti eltérés egyik legfontosabb eleme éppen a műfajhoz kapcsolódik – rövidre zárva azt lehetne mondani: *Az érsek látogatása* lényegesen regényszerűbb, mint a *Sinistra körzet*. (Ennél érdekesebb, viszonylag végig is vitt értelmezési szál az, amelyik a Linda Hutcheon-i értelemben vett parodisztikus kapcsolatot vizsgálja a két könyv között.)

Teslár Ákos igazából ugyanazon az interpretációs csapáson indul el *A börtön*

szaga olvasásakor, mint a kötetben az övé előtt szereplő tanulmány írója, Sz. Molnár Szilvia. Mindkettőjüket az a viszony érdekli, amely az életrajz és irodalom, realitás és fikció, interjúkötet és regény között létesül Bodornál, és mindketten kísérletet tesznek a (laikus körökben elterjedtebb) biografikus értelmezői gyakorlat felől nézve kevésbé elcsépeelt megoldásra: az interjúkötetet olvasni megírtsága, irodalmisága felől. Ez az olvasási mód a *Javított kiadást* a *Harmonia caelestis* felől vagy a Kertész Imre *K. dossziéj*át a Kertész-regények szövegműködése felől vizsgáló kísérletekre emlékeztet. Így kétségteljesen inkább látható, ahogyan a szövegek szövegként működnek, ahogy megteremtik a realitáshoz való viszonyukat, de mintegy zárójelzik is ugyanakkor azt a különbséget, amely a műfaji „szerződések” eltéréseiből ered. Az életrajzi olvasástól való ódzkodásnak teljesen érthetőek az okai a kilencvenes években vagy 2000 után szocializálódott kritikusok esetében, mindenesetre volna valami abszurd íze, ha ebben az értelmezői közösségben nem csupán a fikciós művek életrajzi olvasata számítana tabunak, hanem az (ön)életrajzi paktum hatálya alá eső szövegeké is. Sz. Molnár Szilvia és Teslár Ákos tanulmányainak következtetései ettől függetlenül érdekesekek. Csupán Teslár észrevételei közül emelek ki ezúttal egyet, amely arra vonatkozik, hogy *A börtön szaga* hagyományosabban irodalmi, mint Bodor többi szövegei: „az élet hasonlít a regényekre. Sőt, az élet jobban hasonlít az irodalom hagyományos elképzeléseire, mint a kortárs irodalom maga szeretne. Az élet abban a formában, ahogyan be tudjuk fogadni, és ahogyan élettörténetet mondhatunk róla, elkerülhetetlenül és »rutinszerűen« irodalmi formákká szerveződik. (...) Az élettörténet elbeszélésében az élet narratív sémák szerint építkezik, éppen ebből a sematikusságból kell az irodalmi elbeszélésnek kitörnie, hogy a szöveg esztétikai tárgyá váljék. Így történik ez Bodor szépirodalmi szövegeiben, és nem így történik *A börtön szagában*.” (262–263.) Azt gondolom, a fiatal kritikusnemzedék ebben a kilencvenes években kibontakozott kritikai paradigma szélső pontjáig jutott, nem azért, mint ha attitűdje radikálisabb lenne, mint a kilencvenes évek kezdeményezőié, inkább az irodalom és az irodalmi élet mozgásai következtében. Az utóbbi években egyre népszerűbb interjúműfaj és az irodalomnak az autobiográfia felé történő új nyitása ugyanis (amelybe Garaczi László, Péterfy Gergely és mások szövegei is illeszkednek) olyan

művekkel szembesíti ezt az értelmezői iskolát, amelyek sokkal nagyobb ellenállást tanúsítanak az effajta értelmezésekkel szemben, mint a hetvenes évek közepétől a kilencvenes évek első feléig tetőző prózavonulatban (természetesen Bodor Ádám ekkori munkáit is beleértve). Csupán annyit állítok tehát, hogy a *Tapasztalatcsere* című kötet logikus, törésmentes folytatása egy interpretációs szemléletnek (még ha nyelvileg itt-ott érzékelhető is egy újabb tájékozódás igénye), egy olyan szemléletnek, amely többek között e könyv révén is szélső pontjára érkezett. Ez pedig valami olyasmit jelezhet, hogy a Bodor-olvasás felfrissülését nem annyira e szélső pontok körüli keresgéléstől lehet várni, hanem valahol másutt – akár a kötet lapjain, akár azokon kívül.

Továbbra is az e könyvben először olvasható tanulmányoknál időzve: Kiss Dávid szövege, miközben egyértelmű erőfeszítéseket tesz a „tragizáló” olvasástól való távolodásra (Szirák Péter, Bengi László és mások interpretációinak nyomán haladva), olyan összefüggéseket létesít a mimetikus-ság, a tragikusként való olvasás lehetősége, illetve „a narratív rend kronologikus helyreállíthatósága” között, amelyek ilyen formában nem elfogadhatóak. (236–237.) Egyrészt a Bodor-művek (egyébként rendkívül problematikus) mimetikus olvasásából nem feltétlenül következik a tragikusként való olvasás, és az esetleg tragikusot kiolvasó befogadó sem feltétlenül a mimetikus kódhoz való alkalmazkodás miatt olvas így. Másrészt e két problémának a lineáris elbeszéléshez való kapcsolása nem szükséges és nem is elégséges feltétel, még akkor sem, ha a *Sinistra körzet*ben a mimetikus olvasás egyik gátló tényezője (számos másik mellett) éppen a sajátos narratív szerkezet.

Ebből a szempontból Demény Péter szövege fontos észrevételt tartalmaz: éspedig, hogy az olyan szókapcsolatok, mint amelyeket Bán Zoltán András használ a *Sinistráról* írva („az eleve elrendeltség irtózatossága”, „dermesztő felismerés” stb.), az értelmezés belevetítő mozgásának tulajdoníthatók, nem Bodor művének olvasástól független jellemzői (141.). A kötet társszerkesztője, Scheibner Tamás tanulmányában finoman utal arra, hogy a *Tapasztalatcsere* szövegei közé első közlésként bekerült Demény-esszé mintha nem egészen ugyanahhoz az értelmezői közösséghez tartozna, mint a többi frissebb írás („Ezen a ponton egyet kell értenem Demény Péterrel, aki az általa egyébként ideologikusnak bélyegzett írásoknál nem kevésbé ideologi-

kus esszéjében megítélésem szerint joggal vonja kétségbe, hogy a metálföld Suzuki a »szabadság« emblémájának tekintendő.” –172.), de kétségtelen az is, hogy Demény és Scheibner értelmezései, recepció-áttekintései nem csupán a jelzett egyetlen ponton találkoznak, hanem például ott is, ahol a „tragikus” olvasás kérdése merül fel. „A humor pillanatai nem a »tragikus« világba beékelődő felszabadító mozzanatok, már csak azért sem, mert nem látom jelét annak, hogy ez a világ egyáltalán »tragikus« volna a szó eredeti értelmében” – írja Scheibner, ugyancsak Bán Zoltán András egyik észrevételével vitázva (166–167.).

Scheibner Tamás írása a legeggyértelműbben kezdeményező jellegű a kötetbe frissen bekerült tanulmányok közül – egy-két ponttól eltekintve érzékenyen, nem csupán külsőleges szempontok alapján száll vitába a korábbi recepcióval (ami egyébként a tanulmány fontos tétjét képezi), hanem néhány új értelmezési javaslattal is él. Egyik ilyen javaslat a bahtyini értelemben vett groteszk kapcsolatba hozása a *Sinistra körzet* néhány szöveghelyével – anélkül, hogy a tanulmányíró a teljes szemléleti egyezést állítaná („komoly félreértés volna, ha bárki úgy vélné, Bodor Ádámot mint valamiféle huszadik század végi Rabelais-t kívánom beállítani” – 169.). És ami ebben a bahtyini ihletésű értelmezésben koherenciát mutat, az valóban központi fontosságú is lehet, akár az Andrej Bodor-féle szerep és viszonyulásmód pontosabb körülírása szempontjából is: „A groteszk alapvető pozitív vonása ugyanakkor megmarad: elég, ha arra gondolunk, hogy a fekália és a hányás az őszinteséggel, a leplezetlenséggel kötődik össze: egyrészt a hótakaró alól kibukkanó ürülék »leveti magáról a hazug álcát«, másrészt Béla áru-lásakor Andrej teste mindenfajta szerepját-szást egyszerűen áthúzó undorral adja ki magából a gyomor tartalmát a terepjáróban.” (170.) Andrej pozíciójának körülírásakor az egyik problematikus pont éppen az, hogy érzelmei, motivációi közé valójában nem enged betekintést (vagy csak részleges betekintést enged) a választott narrációs technika. A fentiekhez hasonló testi jelek „olvasását” is be kell tehát vonni az értelmezés körébe, mint amelyekből a többi jel olvasásához hasonlóan nyitott következtetésekig juthatunk.

Scheibner veti fel a leghangsúlyosabban azt a lehetőséget is, hogy a Bodor-próza némelyik eljárását Kertész Imre műveivel analóg módon olvassuk. Bán Zoltán András Andrej Bodorról mint emlékezőről

beszél a körzetbe való visszatérése kapcsán (58.), Márton László a névhasználat kapcsán állítja, hogy annak jelzésként is felfoghatjuk a Bodor-névvel való játékot, hogy a szerző nem tekinti magát kívülállónak a körzet leírásakor. (89.) Ezt a jelzett, aztán részben ejtett értelmezési szöveget felvéve mondja Scheibner: „a »rosszat« nem rajtunk kívülinek tételezi, nem áldozatok és elkövetők bipoláris sémája alapján írja le a (totalitárius) világot, nem ad külső vonatkoztatási pontot, hanem mindenkit egyszerre bűnrészesként és áldozatként nevez meg. Úgy gondolom, hogy ezen a ponton a *Sinistra* körzettel Bodor más oldalról, egészen más stílusban írva, de nagyon közel jut Kertész Imréhez, a *Sorstalanság* és az esszé Kertészéhez egyaránt. Ezzel összhangban a *Sinistra* körzet egész világa a legnagyobb mértékben ambivalens.” (166.) Úgy vélem, a további interpretációk egy lehetséges vonulata – anélkül, hogy kizárólagossá kellene válnia – hasznosíthatná azt a felhalmozódóban levő anyagot, amely a Kertész-próza kapcsán az emlékezés, ambivalencia, referencialitás kapcsán létrejött, hiszen a *Tapasztalatcsere* szerzőinek horizontja felől nézve a két prózaíró művészetének interpretációs problémái hasonlóságot mutatnak. Nem tekintem véletlennek, hogy a Dayka Könyvek sorozata, amelynek a *Tapasztalatcsere* a harmadik kiadványa, éppen egy Kertész Imre munkásságának szentelt tanulmánykötettel indult. Ez arról tanúskodik, hogy a sorozatszerkesztő Scheibner Tamás számára fontos az olyan életművekkel való szembesülés, amelyek erős kihívást jelentenek az areferenciális olvasatok számára, s ennek következtében tágitják is ezek határait.

Zárásképpen néhány olyan olvasatlehetőségről teszek csupán említést, amely hiányzik a *Tapasztalatcsere* című kötetből, vagy amely lábjegyzetekbe szorult, anélkül, hogy maguk a hivatkozott tanulmányok bekerültek volna a válogatásba. (A hivatkozott szerzők közül például Györffi Miklósrá, Ács Margitára, Reményi József Tamásra, Olasz Sándorra, Szilágyi Júliára, Bányai Jánosra, Lőrincz Csongorra, Zsigmond Andreára gondolhatunk.)

Selyem Zsuzsa szövege például (*Ezek aztán nem viccelnek. Bekezdések a kortárs magyar humorisztikus regényekről – Bárka, 2005/5. 98–108.*), amely már megírásának időpontját tekintve sem kerülhetett volna be a könyvbe, humorisztikus regényként beszél a *Sinistra* körzetről, provokatív – és ezáltal kifejezetten izgalmas – kontextust teremtve a Bodor-regény köré. Olyan

művek szövegműködéseivel veti egybe a *Sinistrát*, mint Garaczi László *Mintha élnél* című könyve, Rejtő Jenő *Pizskos Fred, a kapitánya*, Parti Nagy Lajos *A test angyala* című könyve, Kertész Imre *Kudarca*, Krasznahorkai László *Háború és háborúja*. Ebből a nézőpontból sem mondható az, amit joggal kritizál a *Tapasztalatcsere* több szerzője Bán Zoltán András *Sinistra*-esszéjében –, hogy a humor elve a „valóságkoholmány fölött álló elv”, vagy hogy a nevetés „kisöpör mindent a rendszerré hazudott koholmányok világából”. (63.) Az viszont mondható, és mondódik is, hogy a *Sinistra* humorelve összefügg a természet jelenlétével: „[a regény] dupla csavarral dolgozik: van egy zsarnoki politikai rendszer, mely egyszerre hatalmas és szeszélyes, s van egy hatalmas természet, mely szintén szeszélyes. Az embereknek ugyan egy totalitárius politikai hatalom irányítja az életét, de ez a politikai hatalom nevetségesen kicsi a természet erejével szemben. Így nem működik olyan egyszerűen a totalitárius rendszerekről szóló beszédet formáló dichotómikus tiki-taki: üldözők – üldözöttek, bűnösök – áldozatok; itt különféle szerepeket játszó színes alakok vannak, akik olykor ezek, olykor azok, de végső soron mindenki ez is, az is” (Selyem 107.). A „természet” fogalmába Selyem Zsuzsa természetesen egyaránt beleérti a Géza Hutira fülével elszaladó avarszínnú állatkát, a járványokat vagy az ellenállhatatlan szexuális impulzusokat – a természetet nem fenségesnek, nem kikezdetetlennek, hanem humorosnak látatva. Ez az értelmezés fontos lehet a *Tapasztalatcsere* némelyik szövegében is feltűnő, megnyugvást, esztétikumot, állandóságot stb. „jelentő” természetkép kibillentése szempontjából, ugyanakkor az idézetben jelzett (üldözők – üldözöttek) kettősségek lebontása szempontjából is.

Demény Péter hivatkozik esszéjében két olyan szövegre, amelyek szemléletük, nyelvhasználatuk alapján jól illeszkedtek volna a kötet terébe: Zsigmond Andrea *Miből rakjuk össze a hántott nyírfatörzs illatát* című tanulmánya a referenciális olvasatlehetőségek Bodor-féle elbizonytalanítása, illetve a Bodor-olvasók „rétegződése” szempontjából nyújt fogódzókat, Virginás Andrea *Kagyló, kolumbia, kevert* című szövege pedig bizonyos értelemben túl is mutat a *Tapasztalatcsere* horizontján. Posztkoloniális ihletettséggű olvasata azt a mozgást mutatja meg ugyanis a magyarországi Bodor-recepcióban, ahogy a mágikus realizmushoz kapcsolódó Bodor-olvasatokban a távolítás, az egzotikumba való eltolás

művelete (is) történik. Hipotézisként elfogadva ezt a megállapítást, olyan további olvasatok felé indíthat el bennünket, amelyekben a Bodor-művek „érthetlensége” nem az egzotikummal kapcsolódna össze, hanem „a saját idegensége” képzetkörében mozogna – ahhoz hasonlóan, ahogy a fentebb lehetséges párhuzamként emlegetett Kertész-olvasatokban. (Zsigmond Andrea és Virginás Andrea szövegei olvashatók a *Kegyesség, kultusz, távolítás* című kötetben. Szerk.: Gábor Csilla–Selyem Zsuzsa. Kolozsvár, Scientia Kiadó, 2004. Internetes elérhetősége: <http://www.mek.oszk.hu/01700/01721>.)

Végül a történetiséghez való közeledést nevezném meg mint a Bodor-recepció lehetséges további állomását. Kálmán C. György írása (16.) és H. Nagy Péter szövegei (106–113.) egyaránt felvetik a *Sinistra körzet* korábbi novellák kontextusában történő olvasásának relevanciáját. A probléma csupán az, hogy mindketten *válogatott* novelláskötetekig mennek vissza, anélkül, hogy végigkövetnék a Bodor-novellák világának alakulását, szövegváltozatait. Ebből a szempontból a legaprólékosabb interpretációs munkát Pozsvai Györgyi, Bodor monográfiája végezte (ő a korabeli kötetek mellett a folyóirat-publikációk szövegét is felhasználta könyve megírásához), anélkül azonban, hogy határozott konklúziókat fogalmazott volna meg ezek összevetése kapcsán a motivikus-intertextuális kapcsolat megállapításán túlmenően. Ha a Bodor-életmű időbeli alakulását is figyelembe vennénk, alighanem egyfajta minimalizmus–mágikus realizmus elmozdulást lehetne megállapítani, anélkül, hogy ezek közül bármelyiket irányzati értelemben fognánk fel. A minimalizmus-hipotézis termékenysége mellett (amely a *Tapasztalatcsere* lapjain nincs leírva) többek között az emberkép, illetve a szereplői motivációk homályban hagyása szól, de ezek mellett *A börtön szaga* olyan passzuszai is, amelyek – miközben elutasítóan beszélnek Franz Kafka vagy Gabriel García Márquez „hatásáról” – vállalják a Hemingway-élmény központi szerepét. Hemingway pedig köztudomásúlag kiindulópontot jelent az amerikai minimalisták számára (is). Érdemes tehát megvizsgálni egy ilyen irányú olvasat lehetőségét, akár a Bodor-novellisztikához képest utólagos magyar prózaváltozatokhoz is kapcsolódva, hiszen, a kilencvenes évek felől nézve a kérdést, Szirák Péter (bizonyára a korabeli recepció állapota miatt) gyakorlatilag elutasítja ezt az olvasatot, amelyet – ha a kronológiát is

figyelembe vesszük – érvényesként fogadhatunk el. „Végül olyan prózaírókról szólnék, akiknek az írásait nem lehet közvetlenül a disszemináció, a jelentéseltűnés és a minimalizmus biztosította fogalmi hálóval leírni, de prózájukat a fent vázolt irodalmi köznyelv »értelmezi«, azaz fogadtatásukhoz, hatásukhoz, értékelésükhöz feltétlenül hozzájárul. (...) A honi értelmezői körök túlnyomó része azonban (...) a kontinuitást, s ezzel együtt a közösségi-tragikus létértelmezést preferálja. Pontosabban a léthez való odatartozás közösségi és/vagy egyértelműen tragikus/negatív módját. Természetesen nemcsak ez, de ez is hozzájárult Bodor Ádám novelláinak széles körű sikeréhez, bár az értelmezők egy része számára talán éppen ezért okozott problémát, hogy a szövegekben az »előtér« áttetszősége együtt jár a jelentésintenciók heteronimitásával” (Szirák Péter: *A bizonytalanság szabadsága*. In: *Az Úr nem tud szaxofonozni*. JAK–Balassi, Budapest, 1995. 125.). A Bodor-életmű történetiségében való megközelítést tehát egyaránt érdemes a szöveghangsúlyok áthelyeződéseként érteni a kötetek folyamatában, illetve az alternatív szöveg hagyományokra, irányzatokra való ráolvasásként.

„A kötet szerkesztőiként egy válogatás közreadásánál többet szerettünk volna. Az értelmezés dinamikáját kívántuk fenntartani, netán ritmusváltó lendületbe hozni” – írják a kötet szerkesztői a *Tapasztalatcsere* előszavában. (10.) Ez remélhetőleg sikerül a szerkesztőknek, ha nem is csupán a kötetben publikált írások révén, hanem legalább akkora mértékben az abból hiányzó írásokkal való párbeszédbe lépés által.

(*Tapasztalatcsere. Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról*. Szerk.: Scheibner Tamás és Vaderna Gábor. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2005. 284 oldal, 2300 Ft)

Balázs Imre József

A „debreceni iskola” 35. kötete: Nemzet – identitás – irodalom

A debreceni *Kossuth Egyetemi Kiadó* 1993 óta több mint harminc kötetet jelentetett meg *Csokonai Könyvtár*-sorozatában. Az irodalomtudomány körébe tartozó témák változatosak, ezzel együtt döntő többségükben a hosszú évtizedek során fogalommá váló „debreceni iskola” szellemében íródtak. Mint a fülszövegen olvasható, ez elsősorban a különböző irodalomelméleti irányzatok békés együttthathatását, illetőleg a „szélsőségektől tartózkodó szakmai igényességet” jelenti mind a mai napig. A sorozat harmincötödik darabja a *Nemzet – identitás – irodalom*.

A tanulmánykötet napjaink egyik legfontosabb nagyközösségi beszédtemáját járja körül. Tudjuk jól, hogy a mindenkori diskurzus nem mindig és nem minden területen egyformán nyitott, mivel vannak olyan megkülönböztetett figyelemmel őrzött terrénumai, melyek előzetes megszorításokkal terheltek, melyeket különféle érdekeltségek fojtanak le, torzítanak el. E megfegyvelmezett témák a történeti fejlődésben szinte szakadatlanul szabályozó eljárásokkal, ellenőrző mechanizmusokkal, uralmi ideológiával feltöltött térben beszélnek az odahallgatóhoz. A magyar történelmi berendezkedés legutóbbi szisztémaváltása (a rendszerváltás) az elmúlt bő másfél évtizedben felajánlotta a lehetőséget, hogy a tiltó, kizáró vagy csúsztató hatalmi technikákat a lehetséges szintig hatástalanítsuk, az ezek alatt megmaradtakat pedig az optimalitás igényével hagyjuk újra valóban szóhoz jutni. A lehetőség nem maradt kihasználatlanul: sok más mellett a nemzettema problémakörének, valamint az identitás kérdéseinek vizsgálata is az utóbbi másfél évtized tudományos „sikerárgazatává” vált (és a nyitás szokatlanul korán jött: gondoljunk csak például a *Világosság* c. folyóirat 1988-as *Etnikum, nemzet, nemzettudat*-különszáma!). A jelenség folytatóságának, „kiéhezhettségének” egyik reprezentánsa e 2005-ös gyűjtemény is.

A vállalkozás mértéke nem csekély, hiszen – mint erre a kötet szerkesztők reflektálnak is – a téma hívószavai kifejezetten terheltek, eliminálódtak és folyton mozgó, kettőződő elemek: a nemzet fogalma modernkori termék, ideológiai előképe mégis számos alakváltozatban él már annak előt-

te is; a fogalom a kultúra, a politikum, a közélet és a hitélet kommunikációs tereiben egyaránt hatott, sőt ezek a variánsok sokszor vetélkedtek egymással mikrotörténeti és tágabb vizsgálati szinten egyaránt. Az éppen regnáló diskurzusvariáns aztán vagy kiterjesztette rá hosszú időre erejét, vagy maradandóan deformálta értelmezői kontextusát. Nincs tehát kielégítő irodalomtudományi definíciója a fogalom(pár)nak, nincs érdemi konszenzus sem jelentését, sem használatát illetően. Szerkesztői intenció szerint a gyűjtemény mindezek tudatában a magyar irodalmi hagyomány egészének vizsgálatával igyekszik bemutatni a nemzeti irodalom fogalom- és funkció-történeti változatainak sokszínűségét és az identitásformálás irodalmi példáit, megrajzolni a magyar irodalom nemzeti önismertének képét, felhívni a figyelmet annak ma is hasznosítható értékeire, az összegzés és újraértés kettős szándékától vezérelve.

A megvalósítás egyértelműen az értékelvű és koncepciózus válogatás gyakorlatát mutatja. A kötet kiváló szövegeket közöl, belső arányait nem bontja meg az a pozitív kettősség sem, hogy míg a szövegek egy része esszéisztikus, előadás-jellegű, mellettük átfogó értekezéssé fejlesztett tanulmányokkal is találkozhatunk. A gyűjtemény olvasója számos ponton szembesülhet az újradefiniálás szándékának megvalósulásával, új rendszerfogalmak játékba hozásával, tisztázó módszertani értekezésekkel, tehát egy erős, megalapozott, egységes előfeltéveken alapuló koherens rendszer felépítésének igyekezetével. Feltűnő, hogy metodológiailag kifejezetten plurálisnak mondható a válogatás. Van közte a toposzkutatás, a kánonelmélet illetékességi körébe tartozó dolgozat, szoros szövegelemzés, diskurzusanálízis, tipológiaalkotás, interdiszciplináris jellegű esszé, mediális és szemiotológiai értekezés egyaránt. Ez a módszertani heterogenitás azonban a problémakör, a téma diktálta értelmezői horizonton sokkal inkább módszertani holizmusként értékelhető, a lehetséges szintre emelt „kibeszélés” szerkesztői akaratát nyomatékosítva.

Tematikailag két nagyobb részre osztható a könyv, a régi és a klasszikus magyar irodalom korszakaira. Az első részben Bitskey István, valamint Csorba Dávid ta-

nulmányai az irodalmi toposzoknak a közösségi identitásformálásban betöltött jelentőségét bontják ki konkrét történelmi korszakok vonatkozásában, illetve Zrínyi műveiben. Imre Mihály tekintélyes dolgozatban vizsgálja a Balassi-kanonizáció menetét az ún. bártfai antológia részletes elemzésével, a záró tanulmányban pedig Oláh Szabolcs a tőle megszokott elméleti alapossággal mélyül el az énekelt imádság, a „belső szó”, a „zengő szó”, a „jellé vált szó” mediális, individuumelméleti-jelelméleti összefüggéseiben.

A klasszikus magyar irodalom fejezetében Debreczeni Attila mindkét tanulmánya nemzet és identitás szövegesült beszédmódjainak, alakváltozatainak katalogizálását és interpretálását végzi el, fogalomtörténeti horizonton, valamint a 18. század végi magyar irodalmi nyilvánosság konkrétabb horizontján egyaránt. S. Varga Pál értekezéseiben a nemzeti irodalom tipologizálhatóságát, illetve a nyelvújítás egy alternatív paradigmájának és Arany János hagyományközösségi szemléletének teóriáit dolgozza fel impozáns módon. Imre László a rá jellemző könnyed, esszéisztikus stílusban gondolkodik a 19. századi magyarság identitástudatának gyökereiről, a nemzeti klasszicizmus koncepciójáról (a fontos írás az *Irodalomtörténet* 2004/1-es Horváth János-évkönyvében is megjelent), a reformkori irodalom és politika kapcsolatáról. A társszerkesztő Bényei Péter Kemény Zsigmond egyik regényének mimetikus és allegorikus struktúráit, irónia-realizációit elemzi, mindvégig a nemzeti identitástudat regényben felvetődő kérdéseire fókuszálva. Végül Ács Gábor Kiss József költészetén keresztül világít meg identitásalakító asszimilációs folyamatokat a századvég magyar irodalmi életében.

A kötet súlyozható más szempont alapján is, miszerint helyet ad két olyan szövegnek, melyek előadásként hangzottak el rangos szakmai fórumokon. Bitskey István akadémiai székfoglalója, valamint S. Varga Pálnak az *Értékek akadémiaja* c. előadásorozat keretében elhangzott előadása azért fontos, mert stílusával, gördülékeny és közérthető szövegezésével utat nyit a tágabb olvasóközönség, és ami talán a legfontosabb, a középiskolák terepe felé is (Imre László esszéi is e körbe tartoznak).

A téma elméleti összefüggéseit és fogalmi analíziseit illetően a gyűjtemény sűrűsödési pontját érezhetően Debreczeni Attila és S. Varga Pál tanulmányai jelentik a kötet második egységében. Az irodalomtörténeteszek akadémiai doktori disszertációi-

nak kiemelt fejezeteit tartalmazza e rész, amelyek messzemenően jelentős vizsgálati eredményeket tárnak az olvasó elé: új tipológia, új terminusok megalkotását és bevezetését, új modelleket, új rendszerfogalmakat, e fogalmak modellbeli operacionalizálását. Ez a mélység kétségtelenül inkább a szűkebb szakma érdeklődésére tarthat igényt, számára azonban nélkülözhetetlen és megkerülhetetlen. Ebben a megközelítésben a rögzített előadásokat és esszéket, valamint a közzétett nagydoktori értekezések részleteit a többi dolgozat egy-egy esettanulmányként fogja körbe, a már fentebb említett módszertani, szemléletbeli holizmus jegyében.

A tanulmánykötet összességében reflektált módon törekszik nemzet és identitás irodalmi kérdéseinek történeti hely meghatározására, ezek kibontására – vagyis a szerkesztői célok megvalósítására. Teszi mindezt úgy, hogy nem a végső igazság leszögezésének vágya mozgatja, hanem a nyitottá tett diskurzus eszménye. Az eltérő karakterű tanulmányok, a termékeny sokféleség hitelesen támasztja ezt alá, megteremtve az esélyt, hogy olyan beszédteret képezzen, amely más irodalomtudományos kutatási tendenciáknál is pozitív, sőt üdítő jelenség (jó példa erre a kultusz kutatás vonatkozásában említhető *Kultusz, mű, identitás* c. tanulmánygyűjtemény [A Petőfi Irodalmi Múzeum könyvei 13, szerk.: Kalla Zsuzsa, Takáts József, Tverdota György. Budapest, 2005.]).

Megemlítendő még egy, korántsem elhanyagolható aspektus, melyet lényegileg vet fel a kiadvány: az utóbbi idők irodalomszemléletében bekövetkező „történeti fordulat” létjogosultságának alátámasztása. A történetiség elvének mindenfajta irodalomelméleti, nyelvfilozófiai problematikájától függetlenül a nemzet, nemzeti irodalom, nemzeti identitás kérdésköre is alapvetően ebbe az egzisztenciális-antropológiai alapállapotba ágyazott, és csak ennek figyelembevételével értelmezhető. A történelmi múltat közvetítő kulturális kódok érdemi azonosítása, a kulturális lelkiismeret önműködő áthagyományozódásának miértje, a különféle etnikai-nemzeti elfojtási avagy hiperkorrekciós mechanizmusok okai ugyanis nem érthetők meg e nélkül. A nemzeti identitás témája tulajdonképpen erről is szól, a történetiség pozitív értelmezéséről. Hogy az elmúltat érdemes megszólítani, de csak olyan hangon, amelyre az valóban válaszolhat – hogy ezáltal mindig legyen kitől segítséget kérünk „önmeghatározáskor”.

Nemzet és identitás témája sokáig lefojtott, előemésztett beszédrendként élte életét, mára azonban lehetőség nyílt szórabírására. Ehhez a feladathoz járul hozzá a Csokonai Könyvtár harmincötödik kötete, sikerrel. Kétségtelen és mostanság sokat hangoztatott igazság, hogy az európaiak bizonyos értelemben multikulturális alapokon éltek egészen a 18. század végéig, és hogy mai állás szerint a világ és benne Európa jelenkori multikulturalitása egy visszatérő, ismerős formáció, egy válasz(lehetőség) a virulens nacionalizmus gyakorlatára. A fogalmak azonban nem keverendők össze.

Lehetséges, hogy napjaink embere egy heterogén interkulturális állapotban, egyfajta „hibridként” létezik a körülötte működő, őt elérő alternatív kultúrák eredőjében, de „magával hozott” kultúrája azért mégiscsak van, és ez ajándék. „Nincsen olyan társadalom, ahol ne volnának elsődleges fontosságú elbeszélések, amelyeket mesélnek, ismételnék és különféle változatokban előadnak; meghatározott körülmények között elmondott formulák, szövegek, szertartáshoz kapcsolódó diskurzuscsoportok; egyszer elhangzó dolgok, amelyeket megjegyeznek, mert gyanítják, hogy valami titok vagy érték rejtőzik bennük.” – írja Foucault, a nemzeti irodalom identitásképző szöveg-

korpuszának egyik lehetséges definícióját adva. Korszerű nemzettudat és nemzeti önismeret csak ezen titkok, ezen rejtett értékek segítségével alakulhat ki. Ez pedig nem virulens nacionalizmust jelent, de nem is hibridlétet, hanem némi metaforikus átvittellel élve a „debreceni iskola” lényegi jellemzőjét: szélsőségektől tartózkodó igényességet.

Az ideig-óráig rosszindulatúvá váló recenzens sem a névmutatóban, sem a jegyzetapparátusban, sem a főszövegben nem talált említésre méltó hibát. Az egyetlen kötekedő észrevétel az lehet, hogy a válogatás átfogó koncepcióját tekintve mintha Oláh Szabolcs és Ács Gábor tanulmánya talán nem lenne szervesen kötetbe illeszkedő. A valóban lényeges azonban mindenképpen az, hogy a redaktorok jó munkát végeztek, és minden esélyük megvan arra, hogy célkitűzéseik maradéktalanul teljesüljenek. Ennek megvalósítása pedig, mint annyi minden más, már az olvasón múlik.

(*Nemzet – identitás – irodalom, szerk. Bényei Péter és Gönczy Monika, Csokonai Könyvtár 35., Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2005. 527 oldal*)

Badrogi Ferenc Máté

Erőszak és terror

A *Vulgo* új számairól

A *Vulgo* című folyóirat hatodik évfolyamának harmadik és negyedik száma tematikus felépítésű, az előbbi ugyanis az erőszakot, az utóbbi a terrort helyezi a fókuszba. A témaválasztás egyik apropóját az egyre élénkülő terror- és erőszakdiskurzus nyújtotta, másfelől pedig egy pályázati kutatási projekt, az *Európai szellem és totalitarizmus*. A Debrecenben létrehozott *Vulgo* Alapítvány a Magyar Tudományos Akadémia egyik kutatócsoportja, 1999 óta tevékenykedik a Debreceni Egyetem Filozófia Intézetében.

A fent említett számokban publikált cikkek multidiszciplináris vitaként egyetemes egészet alkotnak. A folyóiratszámok több szempontból világítják meg, hogy a modern társadalmak alapvető intézményei milyen összefüggésben állnak az erőszakkal. Másként fogalmazva, az emberi életet

legmeghatározóbban befolyásoló témák – a misztikum, a közösségiség és jog, a szexualitás és az érzelmek, illetve az esztétikum – hogyan viszonyulnak a totalitarizmus vagy a terror problémájához, valamint kitér a nemek társadalmi pozíciójának és dominanciájának vizsgálatára is. A diskurzusban megfigyelhető, hogy különböző kontextusokba helyezve, az erőszaknak milyen megjelenési formái ismerhetők fel.

A tartalomjegyzékeket átfutva meglehetősen széttartóknak tűnnek a kötetek – ennek ellenére jól körvonalazható összefüggéseket ismerhetünk fel az írások közt. Lássuk előbb a harmadik számot. Az első blokkban – *Erőszak – álruhában* – Werner Hamacher vitaindító írását követően Jacques Derrida beszél a törvény erejéről, majd Dominic LaCapra és Drucilla Cornell műveivel folyik tovább a diskurzus. Mind a

négy szerző Walter Benjamin írásairól fejti ki véleményét, de emellett egymással is polemizálnak. Központi kérdésként a jogteremtő és a jogfenntartó erőszak fogalmával foglalkoznak, amelyet a nyelv – mint médium – és a sztrájk – mint „tisza erőszak” – polarizált lencsében keresztül szemlélnek. Derrida felvetését követően az argumentációkban megjelenik a dekonstrukció mint a szöveg egy lehetséges olvasata, melynek lehetőségessége jelenti az első problémát, majd „a dekonstrukció az igazságosság” kijelentésig jut a gondolatmenet. E vizsgálat során az erőszak különböző fajtáinak elemzése mellett számos morális, etikai, jog- és történetfilozófiai kérdés is felvetődik.

A *Szex* című rovatban Bencze Mátyás és Judith Butler írásait olvashatjuk. E szerzők újabb aspektusból közelítenek az erőszakhoz, ugyanis a korábbi, közösséggel szemlélt helyett az individuális viszonyokban – főként szexuális területen – előforduló erőszak kerül a középpontba. Részletes képet kapunk a feminizmus történetéről és társadalmi megítéléséről, és az állam ellen kifejtett tevékenységéről. Megvizsgálják a nemek reprezentációjának, a társadalmi és biológiai nem (gender/sex) megkülönböztetésének a kérdését. Ehhez szorosan kapcsolódik a *Kávéház* rovatban a *Ki az úr Sade házában?* című beszélgetés. Ez utóbbi különösen érdekes olvasmány, mivel alaposan körbejárja a libertinusok tetteinek miértjét és hogyanját. A vitát Gulyás Gábor, Sutyák Tibor, Széplaky Gerda, Kalmár György és Valastyán Tamás folytatta.

A *Vulgata*-rovatban Hannah Arendt *Hatalom és erőszak* című írását ismerhetik meg. Arendt szövegében újabb aspektusban tárul elénk az erőszak mint önálló fenomén. A szerző arra világít rá, hogy önálló fenoménként alig néhányan vizsgálták az erőszakot. Az írás a hatalom és az erőszak viszonyát járja körül, abból az alapfeltevésből kiindulva, hogy az erőszak nem több mint a hatalom eklatáns eszköze. Eszmefuttatásával végezetül megcáfolja ezt az állítást, és egyben határozottan szétválasztja a két kategóriát.

A *Nagytotalban* Takács Ádám munkája a Lukács-életmű „abszolút” vagy „totalis” megítélése feletti dilemmával indít, hozzá Losonczi Alpár cikke csatlakozik, az individualizmus és kollektívizmus kontextusába helyezve a totalitarizmust. Majd Vajda Mihály írása következik, amelynek központi témája Lukács kései esztétikája; hogyan ítéli meg az avantgárdot, illetve honnan eredezteti azt. Az írás arra mutat rá, hogyan változtatta meg a totalis kommuniz-

mus egy abban élő filozófus viszonyát az esztétikumhoz.

A negyedik szám elsősorban a terrort mint filozófiai kategóriát közelíti meg, de olvashatunk a moralitás, az erkölcs és a totalitarizmus kérdéseiről is. A felütést Bernard Williams írása adja, amelyben a szegyenek és a bűnösségérzetnek az antik világban elfoglalt helyéről és megítéléséről olvashatunk. A vizsgálódás célja a szegyen fogalmának meghatározása, valamint a szegyen irányította erkölcsi viszonyok leírása.

Ezt követően, a *Szex* című rovatban, Martha C. Nussbaum szerelemmel foglalkozó írása olvasható. Kérdésfeltevése az, hogyan lehet írni az egyén által megtapasztalt szerelemről, mindenféle általánosítás igénye nélkül. Írásának műfaja filozofikus elbeszélés, ennek keretei között „nyers valójában” mutatja be a szöveg a vizsgált filozófus hölgy gondolatait.

A következő három blokkban a pályázati program részét képező tanulmányok olvashatók. Az *Árnyék helye* öt írást tartalmaz. Hévízi Ottó határozza meg az árnyék fogalmát Nietzsche frázisai segítségével, majd körsétát tesz az idő – a pillanat és az örökkévalóság kapcsolata –, az abszolútum és a felelőség hármasa körül. Vizsgálata a metaetikák koráról (Kanttól Heideggerig) elmélkedik; hozzá kapcsolódik Kicsák Lóránt Derridával foglalkozó értekezése. A dekonstrukció mint politikai-etikai aktivitás átértékelődik, és a dekonstrukciós interpretáció mint etikum lép színre. E gondolatmenet eljut az „etika csak hiperbolikus lehet” kijelentésig, mellyel egyben az etika lehetetlenségét is állítja. Pongrácz Tibor írása Kertész Imre életművén keresztül közelít a holokauszt utáni zsidó identitás fogalmához. Bánfalvi Attila a felelősségdiskurzust egy traumás eset ismertetése során orvosi kontextusba helyezi. Az argumentáció a lelki trauma kulturális funkciójának leírásához közelít. E cikkek metszetét a felelőségprobléma alkotja, megvilágítják az individuum, az etika, a totalitarizmus és a medicina szemszögéből. Bujalos István írása pedig az igazságosságért viselt felelőség irányából közelíti meg a témát.

Az előző cikk mintegy bevezetésként is értelmezhető a *Vulgata*-rovathoz, melyben John Rawls *A népek törvénye* című írása olvasható. Az előadás célul tűzi a „népek jogá”-nak konstrukcióját, az igazságosság liberális eszméire támaszkodva. Valamint az igazságosság eszméinek kiterjesztésével kapcsolatosan felmerülő problémák feloldását. Erről az alapról jut el Rawls a politikai

liberalizmus világtársadalmi magatartásának elemzéséhez, hogy ti. hogyan tolerálja a liberális államrend a nem liberális társadalmakat. A vizsgálat három előzetes kérdés felvetésével veszi kezdetét:

1. Hogyan választható el a méltányosságként felfogott igazságosság minden más konstruktivista igazságosságsszemlélettől?

2. Alátámasztható-e az álláspont, hogy az igazságosság elméletében megfogalmazott eredeti helyzet megfelelő előfeltevés a vizsgálathoz, vagy elkerülhetetlen az eredeti állapot átfogalmazása, rekonstrukciója?

3. Milyen kapcsolatban van egymással a népek joga és a nemzetközi jog?

A *Kelepce* című rovatban olvasható szövegek azzal foglalkoznak, hogyan zárja kelepcebe a terror a modern társadalmat. Gilles Deleuze a palesztin nép elszenvedte igazságtalanságok taglalásával nyitja meg a párbeszédet, és rámutat arra, mi volt a terror kiváltó oka. E kérdésre a válasz Izrael állam történelmében, Európához és az USA-hoz fűződő viszonyában keresendő. Illetve abban, milyen habitussal lép fel Izrael a palesztin néppel kapcsolatos kérdésekben. Míg Jean Baudrillard azt feszegeti, milyen a terrorizmus szelleme, vizsgálódása az ikertornyok lerombolása körül forog. Hangsúlyozza, hogy a terrorista erőszak nem valóságos, hanem szimbolikus attribútuma miatt jelent komoly fenyegetést az ál-

lamokra. A modern terror a gazdagok terrorizmusa, akik integrálták tevékenységükbe az összes technikai vívmány használatát. Így válhat a negyedik világháborúvá a globális terror vírusos szétterjedése. Már nem civilizációk vagy vallások összecsapásáról van szó – ahogy leplezni akarják ezt a tendenciát –, hanem maga a terror világméretűvé válása itt a tét, ennek a folyamatnak pedig maga a világ vet gátat. Geoffrey G. Hapman dilemmáit olvasva haladunk tovább. Több kérdést is felvet, például: Vajon vannak-e morális célkitűzései a terroristáknak? Vajon mi vagyunk-e a terror kelletős közepén, vagy maga a terror társadalmunk központi eleme? De ezek a kérdések alapvetően megválaszolatlanok maradnak. Csatlakozik a megelőző érveléshez annyiban, hogy kiemeli a terror szimbolikus tulajdonságának jelentőségét.

A *Kávéházban* üldögélve „szemtanúi” lehetünk egy Jürgen Habermasszal folytatott beszélgetésnek, a *Fundamentalizmus és terror* témájában. Kétszeresen szerencsésnek érezhetjük magunkat, hiszen Jacques Derrida is betér egy beszélgetésre, hogy szeptember 11. és a globális terrorizmus viszonyáról kifejtse álláspontját.

Mindkét szám záró blokkja recenziókat tartalmaz. Ezek az írások további horizontokat nyitnak meg a totalitarizmus és erőszak diskurzus iránt érdeklődők előtt.

Mezei Tamás

A magyarságtudomány nemzetközi oktatásának kilátásai és feladatai

Új kihívások

Bevezetésként mindjárt szeretném tisztázni, hogy az alcímben szereplő *nemzetközi* kifejezés itt elsősorban *európai*t jelent. Közlebről olyan európai országok egyetemi hungarológiaiainak az együttműködését szeretnénk itt legalábbis alapjaiban megteremteni, amelyek törvényi rendelkezései lehetővé teszik *hungarológiai alapképzéseik* bekapcsolását nemzetközi hálózatokba. A hungarológiai alapképzés hálózatosításának elsődleges célja a szak akkreditációja és folyamatos működtetése azokon az egyetemeken, ahol van. Újak alapításán nincs sok értelme gondolkodni. Jó eredménynek tartanám, ha nem jutnának a végleg megszűnt angliai egyetemi hungarológiai oktatás sorsára a németországiak, a francia- és olaszországiak és mások; ha nem mindegyik, bármilyen néven ma működő külföldi magyar tanszék zárná be a kapuját a következő években, legfeljebb néhány.

A hungarológiai kínálat iránt megcsapant érdeklődés okát nemcsak a bolognai folyamatban látom, hanem abban is, hogy sok helyütt nagyon későn, sajnos, néhol túl későn láttak-láttunk hozzá a régi, korszerűtlenné vált, nem piacképes szerkezet átalakításához. Ezért vannak jelenleg olyan külföldi egyetemek, amelyekeken sikerült a hungarológiai alapképzést akkreditáltatni, és vannak olyanok, amelyekeken nem elegendő a hungarológiai kínálat a teljes alapképzés akkreditációjához. Legfontosabb és legsürgetőbb feladatnak ezért a hungarológiai alapképzés akkreditációs feltételeinek megteremtését tartom, minél több külföldi egyetemen.

Minden egyetemen (ezt mindannyian jól tudjuk) az az alapképzés akkreditációjának első és elengedhetetlen feltétele, hogy olyan minősített tanárok (lektorok, tanársegédek, professzorok) álljanak rendelkezésre – tartozzanak akár rendes állományban, akár (vendég)lektorként, (vendég)tanárként az illető egyetem kötelekébe –, akik hungarológiai szakterületen rendszeresen, üzemszerűen biztosítani tudják a kellő számú órát a 180 kreditpont megszerzéséhez a szabvány idő, vagyis három év alatt. Ez a feltétel sok helyütt nem adott, illetve belátható időn belül nem lesz többé adott. Azokon az egyetemeken, amelyekeken ez a helyzet, sürgősen segíte-

ni kell. Sürgősen, mert a legyengült hungarológiai kínálat iránt igen gyorsan megszűnik az igény. Feltehetőleg vannak, akik nem tudnak mit kezdeni ezzel a mondattal; mi az, hogy igény? Hogyne lennének hallgatók, a hallgatók teremnek, és kész, még nincs túl távol a létszámkorlátozások ideje. Pedig nem olyan nehéz elképzelni, hogy azokon az európai egyetemeken, amelyekeken már évekkel ezelőtt megszűnt a szak, vagy évek óta nem lehet felvenni új hallgatót a hungarológiai képzésbe, még a jóakarató kollégák is csodálkozva ingatják a fejüket, ha meghonosítását fontolgatjuk: „mire jó a hungarológia? mihez kezd a végzettségével egy hungarológus?” Nem az érvelés megalapozottsága vagy abszurditása az érdekes, hanem e két véglet közötti mező mindennapjai az érdekesek. Ahol van hungarológiai kínálat, ott van igény is. Az igény nem adott, hanem kelteni kell. Alapításától kezdve, harminc éve kísérem figyelemmel a bécsi szak sorsát. A kezdeti lézengő, betérő-kitérő néhány hallgató, vagyis az egzotikus kínálat kora után és helyett azért sikerülhetett viszonylag zökkenőmentesen áttérni a bolognai rendszerre, mert nemcsak a kar és az egyetem vezetősége, hanem a hallgatók több mint kétszáz fős csoportja is elképzelhetetlennek tartotta volna az adott pillanatban, hogy a Bécsi Egyetemen ne lehessen többé magyar szakos diplomát szerezni. De kétszáz főnyi magyar, finn és finnugor szakos beiratkozott rendes hallgató Bécsben egyáltalán nem természetes, hiszen csak kis töredékük burgenlandi magyar fiatal. Ezért a létszámért folyamatosan meg kellett és kell dolgozni. Folyamatosan bizonyítani kellett és kell, hogy jelen vagyunk, érdekesek vagyunk, frissek vagyunk, működő, széles körű nemzetközi kapcsolatrendszerünk van, a hungarológián magas szintű oktató- és kutatómunka folyik, és hogy minden kihívásnak – az elektronikus távoktatástól ösztöndíjláncok alapításáig és működtetéséig – meg tudunk felelni. Így sikerült elérni, hogy igény van ránk. Az egyetemeket is egyre inkább uraló piacközpontú szemlélet számára ma ez az egyetlen hatásos érv.

A hálózatosodás dicsérete

A piac ellenében hosszú távon nagyon költséges szakot fenntartani és működtetni,

ráadásul kérdéses, hogy megtérül-e a befektetett szubvenció. Ezért fogadom szkeptikusan a külföldi hungarológiai műhelyek teljes körű alapképzési ajánlatának megteremtésére számba jövő első és legkézenfekvőbb felvetést, amely a nagyobb állami – magyar állami – szerepvállalást sürgeti, vagyis a mostaninál nagyobb számú vendéglektor, vendégtanár külföldre küldését szorgalmazza. Egyáltalán nem vagyok ellene alapvetően, mindössze bizonytalanságát, kiszámíthatatlanságát szeretném hangsúlyozni. Megszorító intézkedések hatására bármelyik pillanatban megszűnhet az állami támogatás folyósítása, és az euró magyarországi bevezetéséig, vagyis a következő csaknem tíz évben ilyenek folyamatosan lesznek. Van azonban egy olyan pénzforrás, amelyet nem teljesen ural a piacorientáltság, mégpedig az Európai Unió közös képzési formákat támogató tantervtervezési és ösztöndíjlánc-programjai. Az Európai Unió az a szervezet, amelyet maximálisan fásasztanunk lehet és kell, mert arra való – tudván, hogy oktatási támogatást folyósító szervei egyáltalán nem barátságosak vagy előzékenyek, nem működnek jól, sőt, még kiszámíthatóan sem. Mégis: a több egyetemen folyó közös képzés, az alapképzés hálózatosítása, vagyis az európai hungarológiák *közös tantervfejlesztése* (Joint European Bachelors) olyan fontos a külföldi hungarológiai egyetemi oktatás jövője számára, hogy minden nehézséget számba véve célszerű lenne évi rendszerességgel pályázatokat beadni. A tantervfejlesztéshez az ERASMUS anyagi támogatást biztosít három évre és – ami ennél is fontosabb – segítséget nyújt az akkreditálásban. A pályázat beadásának feltétele: legalább három uniós (ill. csatlakozási opcióval rendelkező) ország legalább öt egyeteméből álló hálózat, ez a gyakorlatban inkább öt ország hét-nyolc egyetemét jelenti. Tíz egyetemenél nagyobb hálózat működtetése már nagyon sok munka. A részt vevő egyetemek többségén akkreditált hungarológiai alapképzésnek kell lennie, de lehet a hálózatban – nagyságától függően – két vagy akár három olyan egyetem is, amely nem képes a teljes alapképzés biztosítására, és éppen azért csatlakozik a hálózathoz, hogy saját hiányait a többiek segítségével pótolni tudja. Ugyanakkor a segítségre szoruló tanszékek kivételével minden részt vevő tanszéknek nyújtania kell valamilyen hungarológiai specialitást, amelyet – úgymond – a vándor hallgató másutt nem talál. Ez lehet bármilyen kompetencia, nyelv-, irodalom-, néprajz-, történet-, vallás- vagy

zenetudományi, de lehet akár szociológiai vagy fordító- és tolmácskompetencia is, a közös képzés tantervi céljának értelmében. Ezzel a közös tantervfejlesztésű Joint Bachelor módszerrel akkreditálható lenne a hungarológiai alapképzés jó néhány olyan európai egyetemen, amelyen a bolognai szellemben átalakított magyar tanszék már nem képes egymaga a teljes kínálat előteremtésére. Egy ilyen pályázaton a velünk közös intézetben levő bécsi nederlandisták tavaly nyertek, és most azon vannak, hogy átvigyék a gyakorlatba. Lengyel, cseh, szlovák, horvát, magyar és más egyetemek részvételével már egy éve folyik a közös nederlandista alapképzés európai tantervének a fejlesztése.

Néhány mondat erejéig ki szeretnék térni a közös tantervfejlesztés nehézségeire is, különösen, ami az akkreditációt illeti. 2005 tavaszán mintegy másfél éves előkészítő munka eredményeképpen beadtuk Brüsszelben az Advanced Hungarian Studies nevű közös hungarológiai mesterképzés (Joint European Masters) tantervének kifejlesztését célzó pályázatunkat, amelyet első menetben visszautasítottak. Résztvevői voltak a Bécsi Egyetem, az ELTE, a Debreceni, a Szegedi, a Kolozsvári Babeş-Bolyai és a Pozsonyi Comenius Tudományegyetem illetékes tanszékei. A bírálók három fő kritikapontot fogalmaztak meg: a) nem világos, hogy a részt vevő tanszékek konkrétan milyen részfeladatot vállalnának; b) túl nagy a büdzsé, ezért túl sok – lényegében teljesíthetetlen – az önerős vállalás is; c) túlságosan Kárpát-medence központú a pályázat. Ezeket a bírált pontokat kijavítva (utóbbira a Szófiai Egyetem Magyar Tanszékének a kooptálása volt a válasz) és a pályázatot átdolgozva ismét benyújtottuk idén tavasszal. Informálisan már június közepén megtudtuk, hogy ezúttal is elutasították. Mindkét pályázat résztvevőjeként, az első koordinátoraként hitelesen nem mondhatom, elmondom hát hiteltelenül, hogy a kettős kudarcban nem elképzelhetetlen az – akár magyar indítványozású (például természettudományos vagy orvosi) – ellenérdekeltség, tehát hogy nincs szükség kultúratudomány-központú nemzetközi hungarológiai mesterképzésre, amikor sokkal fontosabb pályázatokra kell a pénz, útkutatásra vagy drogprenvencióra, illetve elképzelhető az elutasítás okaként szimpla magyarellenesség is. Ne értsenek félre, nem magyargyűlöletről beszélek, hanem arról, hogy az uniós társországok tagjaiból és általában amerikai szakértőkből álló bizottságok tagjai, akik

pontosan tudják, hány hungarológia működik Európában, azon a véleményen vannak, hogy ennyi éppen elég. Az egymagában álló magyar nyelvoktatás, a magyar nyelvi lektorátusok léte nem vált ki ilyen erős ellenérzést. De a hungarológia egyetemi oktatásának és különösen a hálózatosítási törekvéseknek erős ellenlobbija van szinte minden egyes országban, szinte minden egyes egyetemen. Hangsúlyozni szeretném, hogy a tantervfejlesztéshez nem nélkülözhetetlen a Brüsszeltől igényelt pénz. Arra pályáztunk mintegy százhuszezer eurót, hogy a hároméves fejlesztési fázisban a részt vevő tanszékek munkatársai más-más helyszínen rendszeresen találkozhassanak egymással a részfeladatok és a felmerülő problémák megtárgyalására és megoldására. Ám a rendszeres találkozást részben önerőből, részben a Balassi Bálint Intézet segítségével, részben pályázati pénzekkel – ha nehezen is – még meg lehetne oldani. Az új szak akkreditálásában segített volna sokat a brüsszeli pecsét, és ennek a központi jóváhagyásnak a hiánya nehezen pótolható. Szimbolikus jelentősége van ugyan mindössze a Nagy Brüsszeli Pecsétnek, ám ezek a mintegy isteni eredetű jelképek térségünkben sajnos még mindig rendkívül fontosak, majdhogynem pótolhatatlanok, mondjuk a Magyar Akkreditációs Bizottság számára. Mindennek tudatában és minden eddigi balsiker ellenére felszólítom a Társaság tisztelt tagjait, elsősorban az egyetemi professzorokat, legalább egy hungarológiai alapképzés-témájú közös tantervfejlesztési pályázat megírására és beadására. A Bécsi Egyetem Magyar Tanszéke részéről és megbízásából felajánlom részvételünket e pályázatban.

Az együttműködés feltételei és formái

Ezek után három pontban azt szeretném vázolni, hogy milyen javaslataim vannak a külföldi hungarológiai műhelyek gyors hanyatlásának megállítására, a folyamat visszafordítására, és milyen segítséget tudnának ebben a hazai és a határon túli egyetemek magyar intézetei nyújtani.

Első javaslatom a más egyetemeken végzett alapfokú tanulmányok nagyvonalú és gyors *elismerésére, kölcsönös beszámítására* vonatkozik. Ez irányú többéves munkám tapasztalatából tudom, hogy még a bolognai rendszerben is milyen eltérő tartalmú hungarológiai alapképzések vannak, milyen nagy súllyal esnek latba a saját ország oktatási gyakorlatának vagy a saját egyetemnek a sajátosságai, hagyomá-

nyai. Ugyanakkor azt is tudom, hogy nekünk, a máshol végzett tanulmányok elismerését, beszámítását végző tanároknak milyen széles körű lehetőségeink vannak. Nincsen szándékomban a hallgatói ügyeskedést, svihákságot, kóklerséget támogatni, ám nyomatékosan szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy a saját egyetemen folyó oktatás minőségére stb. való hivatkozással vagy az eltérő oktatási rendszerekre való hivatkozással történő elutasítás nemcsak az elismerésért folyamodó hallgató bizalmát rendíti meg, hanem a hallgató anyaintézményéét is. Ha segíteni akarunk egymáson, számítsuk be a lehető legnagyobbban a máshol végzett hungarológiai tanulmányokat.

Második javaslatom olyan magyarországi *részképzésre* irányul, amelyben a külföldi hallgató vagy a tanulmányai lelegején vesz rész (tehát Magyarországon szerzi meg a nyelvi kompetenciát), vagy pedig a végén (tehát Magyarországon szerzi meg a diplomáját). Sok olyan külföldi egyetem van, amelynek kínálatában a hungarológia csak mint választható specializáció szerepel (hungarológia mint modul). Vagyis se akkreditálva nincs hungarológia szak az adott egyetemen, se diplomát nem képes adni. Ilyen esetekben elképzelhető lenne az a megoldás, hogy az illető külföldi oktatóhely magyar lektora nyelvi, országismereti és művelődéstörténeti órái révén a hallgató mintegy hatvan kreditpontot gyűjt össze egy év alatt, további hatvanat pedig az adott egyetem Közép-Európával foglalkozó tanszékeinek a kínálatából szerez meg. Ezzel felvértézve tanulmányait egyéves magyarországi részképzés útján fejezi be, melyhez ösztöndíjat és kollégiumot a Balassi Bálint Intézet, oktatóhelyet az ELTE, a SZTE, a PTE vagy a DE (esetleg más magyarországi egyetemek) nyújtanak. Ezek a egyetemek állítanak ki a diplomát is. Az ajánlat megvalósíthatóságáról magyarországi egyetemeken, konkrétan a Debreceni Egyetemen S. Varga Pál kollégánk fog bővebben szólni, azok kedvéért, akik nem tudnak résztvenni a 7. sz. szimpóziumon, röviden ismertetem a lényegét. Nem egyszerűen a kreditpontok átszámításáról van szó. A magyarországi BA-képzés jelenleg alapvetően a „magyar szakos bölcsész” végzettség elérésére irányul, ezt csupán 50 kredites specializációk árnyalják – ezekből elég sok van, köztük hungarológiai is –, ám ezek és a választhatósági alternatívák az alapszakos képzésen belül túl kicsi mozgásteret biztosítanak ahhoz, hogy egy teljesen más összetételű kreditstruktúrát

be lehessen fogadni. Tehát hiába van meg elvileg egy hallgatónak „kilóra” a megfelelő mennyiségű kreditje „Magyarország és Közép-Európa-ismeretből”, ha az elvégzett kurzusok összetétele nagyon eltérő a hazai „magyar szakos bölcsész” alapképzés követelményétől, akkor a legnagyobb jóakarattal sem lehet összeegyeztetni a Magyarországon érvényben lévő kimeneti követelménystruktúrával. A megoldást csakis a *hungarológiai szakirány* elindítása jelentheti. A szakirány 120 kredit, ami pontosan megfelel annak az említett 120 kreditnek, amit a hungarológus hallgató külföldről magával hoz, s ehhez éppen 60 plusz kredit kell még a diplomáig. A dolog lényege az, hogy a hungarológia szakirányt már eleve a számításba jöhető átjárások figyelembevételével kell megtervezni, magyarán úgy, hogy a lehetséges hozott kreditek szőröstül-bőröstül beleférjenek. Egy ilyen szakirányt – állítja Varga Pál professzor – meg lehet csinálni úgy, hogy egy év múlva beindulhasson; már amennyiben a minisztériális akkreditációs lista nem teszi ezt lehetetlenné. Teljesen világos, hogy ehhez jelentős számú, a képzési formához igazított, testre szabott *ösztöndíjat* kellene létrehozni.

Harmadik javaslatom arra irányul, hogy külföldi (és magyarországi) hungarológiák együttműködése egymás között más keretben is elképzelhető: például oly módon, hogy két vagy három egyetem szerződést köt közös diploma kibocsátására (*Joint Diplomas*). Ez esetben nem új tanterv fejlesztéséről van szó, hanem olyan meglévő, egymás elvárásainak megfelelő, tehát kompatibilis képzési formáról, melynek egy meghatározott részét a hallgató valamelyik partneregyetemen köteles elvégezni. Teszem azt, a hamburgi, a bécsi és a berlini Humboldt Egyetem mindegyik magyar (is) oktató tanszékén folyik magyar nyelvi képzés, ezt tehát minden hallgató a saját egyetemén végezné. Ám mivel Hamburg a történet- és Berlin az irodalomtudományi kompetencia birtokosa, máris megvan a képzési szakterületük, amihez Bécs mondjuk a magyar nyelvészetet adná. De a lehetőségek száma ennél az itt vázolt alapképletnél sokkal nagyobb.

Mi kell még a kölcsönös segítségnyújtáshoz, hálózatosodáshoz? Például a *hallgatói és a tanári mobilitás növelése*. Teljesen nyilvánvaló, hogy a hallgatókat és a tanárokat a mostaninál sokkal nagyobb mértékű mobilitásra, gyakoribb helyváltoztatásra kell ösztökélni. A hallgatók tanuljanak meg az alapképzés első másfél éve alatt

magyarul, azután pedig látogassák külföldi egyetemek hungarológiáit. Ehhez két feltételt kell biztosítani a számukra: külföldi tanulmányi eredményeik teljes elismerését és beszámítását a képzésbe, valamint ösztöndíjakat. Amennyiben ezek biztosítottak, és megindul az áramlás, akkor ki fog derülni széles körben, hogy az olyannyira rettegett nyelvi nehézségek nem teszik lehetetlenné az ösztöndíjhálózatok által jelenleg elvárt minimális számú kredit megszerzését a külföldi ösztöndíj során. A tanárok mozgatója részben a fogadó tanszék órajánlatának a bővülését jelenti, részben pedig közvetlen tanár-diák-kapcsolat létrejöttét eredményezi, amire egyébként nemigen nyílt volna mód, legfeljebb formális körülmények között. A tanári mobilitás növelése, a hungarológiát oktató szakemberek találkozásainak gyakoribbá tétele talán növelné az egymásra figyelést, az aktívabb részvételt a közös ügyintézésben. Köz hely, hogy annak segítünk, illetve attól fogadjuk el jó szívvél a segítséget, akit ismerünk, akit becsülünk. Jelenleg azonban nagyon kevéssé ismerjük egymást, és azok a rendezvények, amelyek részben azzal a céllal is szerveződnek, hogy elősegítsék a szakmabeliek találkozáját (mint például az ötévente megrendezett hungarológiai kongresszusok vagy a BBI éves lektorvendégtanári tanácskozásai), nem teljesen alkalmasak erre. Gyakran tapasztalható, hogy a kutatót, a tudóst nem érdeklik az oktatás, különösen nem a nyelvoktatás kérdései, míg a nyelvi lektorok nem mindegyike kíváncsi a legújabb tudományos eredményekre – mindkét hozzáállást lehet bírálni, én természetesen veszem mindkettőt. Ezért azt javaslom, hogy legalább szekció formájában tegyük rendszeressé a BBI évente sorra kerülő nyári rendezvényének keretében a *külföldön hungarológia-felsőoktatással foglalkozó szakemberek találkozáját*, amelynek középpontjában oktatási, ill. tudományos kérdések helyett az együttműködés fejlesztése, a hálózatosodás, a kölcsönös segítségnyújtás álljon.

A külföldön hungarológia felsőoktatásával foglalkozó tanároknak és intézményeknek, ill. a képzésben részt vevő hallgatóknak, összefoglalóan, az alábbiakra van szükségük:

- közös európai hungarológia-tantervek fejlesztésére (Joint European Studies);
- a közös képzés más formáinak megteremtésére (Joint Diplomas);
- a magyarországi részképzés beindítására, a hungarológia szakirány implemen-

tációjára minél több egyetemen, aminek része az akkreditáció, a külföldön végzett résztanulmányok elismerése és beszámítása, valamint egy új, külön e képzésforma igényeire szabott ösztöndíjrendszer kialakítása;

- a hallgatói és tanári mobilitás jelentős mértékű növelésére;
- a külföldön hungarológia-felsőoktatással foglalkozó szakemberek évi rendszerességgel megrendezett találkozására, amelynek egyik szekciójában helyet kapnak olyan aktuális kérdések, mint az együttműködés fejlesztése, a hálózatosodás, a kölcsönös segítségnyújtás;
- és végül, de nem utolsósorban, az érintettek sokkal nagyobb mértékű szerepvállalása.

Végző soron minden egyes külföldi hungarológiai tanszék felelős a sorsáért, azért, hogy az újbóli megerősödés érdekében attraktívvá tegye a szakot a saját egyetemén. A működőképes külföldi magyar tanszékek számától függ aztán, hogy a jövőben is játszik-e még szerepet a hungarológia az európai felsőoktatásban. Azt senki sem állítja, én sem, hogy erős igény lenne hungarológiára az EU egyetemein. Éppen olyan sok vagy kevés, mint mondjuk néderlandisztikára vagy bohemisztikára. De azon a hungarológia szakon, amelyik ügyesen adminisztrálja magát, amelyiknek jó híre van a világban, mindig lesz elég hallgató.

Hungarológiai oktatóhelyek Európában

Amszterdami Városi Egyetem, Magyar Tanulmányok, Kelet-Európa Intézet (Hollandia)
Bécsi Egyetem, Európai és Összehasonlító Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Finnugor részleg (Ausztria)
Belgrádi Egyetem, Hungarológiai Tanszék (Szerbia)
Berlini Humboldt Egyetem, Hungarológiai Szeminárium (Németország)
Besztercebányai Bél Mátyás Tudományegyetem, Finnugor és Balti Nyelvek Tanszéke (Szlovákia)
Bordeaux-i Michel de Montaigne Egyetem, Idegen Nyelvek és Alkalmazott Idegen Nyelvek Intézete, Magyar Szakcsoport (Franciaország)
Bnrói Masaryk Egyetem, Hungarisztikai Kabinet (Csehország)
Bukaresti Egyetem, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék (Románia)
Firenzei Tudományegyetem, Modern Filológia Tanszékcsoport, Finnugor Filológiai Tudományos-didaktikai Szektor (Olaszország)
Göttingeni Georg August Egyetem, Finnugor Tanszék (Németország)
Groningeni Állami Egyetem, Finnugor Tanszék (Hollandia)
Hamburgi Egyetem, Finnugor/Uralisztika Intézet, Hungarológiai Központ (Németország)
Helsinki Egyetem, Finnugor Tanszék, Magyar Nyelv és Kultúra irány (Finnország)
Jyväskyläi Egyetem, Hungarológia (Finnország)
Kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Magyar Nyelv és Kultúra Tanszék (Románia)
Krakkói Jagelló Egyetem, Magyar Tanszék (Lengyelország)
Londoni University College, School of Slavonic and European Studies (Nagy-Britannia)
Lundi Egyetem, Finnugor Intézet (Svédország)
Lyoni Jean Moulin Egyetem, Szláv és Közép-európai Nyelvek Intézete, Magyar Lektorátus (Franciaország)
Maribori Egyetem, Magyar Tanszék (Szlovénia)
Milánói Tudományegyetem, Közép- és Kelet-európai Nyelvészeti, Irodalmi és Filológiai Tanulmányok Tanszék, Magyar Nyelv és Irodalom (Olaszország)
Moszkvai Állami Lomonosov Egyetem, Finnugor Tanszék, magyar részleg (Oroszország)
Müncheni Ludwig Maximilien Egyetem, Finnugor Intézet (Németország)
Nápolyi Keleti Tanulmányok Egyeteme, Kelet-európai Tanulmányok Tanszéke (Olaszország)
Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Magyar Tanszék (Szlovákia)
Oului Egyetem, Finn Nyelv, Információkutatás és Logopédia Tanszék (Finnország)
Padovai Tudományegyetem, Nyelvészeti, Kommunikációs és Előadó-művészeti Tanulmányok Tanszéke, Magyar Nyelv és Irodalom (Olaszország)

(Folytatás a 98. oldalon)

Noha a társasnyelvészeti vizsgálatokban a nyelvi jelenségeket, illetve magát a nyelvet szoktuk függő változónak tekintni, ebben a viszonylatban a nyelv az, amely viszonylag stabil, és hozzá alkalmazkodik a hungarológia. A nyelvnek és speciálisan a magyarnak is megvan a saját szaktudománya, ennek elméleti, leíró és alkalmazott diszciplínái. Mit tesz, mit tehet ehhez hozzá a hungarológia? És mit jelenthet ez, jelent-e egyáltalán valamit a nyelv megismerésében, a nyelv életében? Ha azt mondom több jeles szerző véleményének summázataként, hogy a hungarológia (vagy magyarságtudomány, amely az előbbivel egy és ugyanaz) nemzettudomány, feladata pedig a nemzet megismerése és megismertetése a lehető teljes elfogulatlansággal és tudományos igényvel, akkor közelebbről látom a magyar nyelv mint tárgy és a hungarológia mint a figyelmét a nyelvre is kiterjesztő tudományos diszciplína viszonyát. És azt is sejtem, mi várható a nyelvre és a nyelv használóira nézve a figyelem eme kiterjesztésétől.

Magam távolról sem vagyok teoretikusa a hungarológiának. Abban sem vagyok egészen biztos, hogy amit végzek, annak, vagy a tanszéknek, ahol szakmai pályám lassan eltelik, van-e egyáltalán köze a hungarológiához. A kételyeim elsősorban abból fakadnak, hogy a hungarológiával foglalkozó legtöbb szerző szerint ennek fontos eleme, hogy a hungarológiát általában *külföldön* művelik. Ott született meg, terminusként is a Gragger Róbert nevéhez fűződik, intézményként a berlini Collegium Hungaricumhoz, Klebelsberg Kuno törekvéseihez. Köpeczi Béla, akinek az előző század utolsó évtizedeiben vezető szerepe volt magyarországi hungarológiai testületek és intézmények létrehozásában és működtetésében, tárgyyszerűen és pragmatikusan a következőket írja 1993-ban: „A magam részéről a hungarológiát a magyarságra vonatkozó ismeretek keretként fogom fel, ami azt jelenti, hogy a különböző diszciplínák elemeinek egy meghatározott célra irányított, egymásra is vonatkoztatott egységeként. Mint pluridiszciplináris megközelítési mód elsősorban külföldön alkalmazható, ahol nemcsak egy-egy szakmai kérdés szempontjából érdeklődnek Magyarország és a magyarság iránt, hanem általános áttekintést akarnak kapni, amely megkönnyíti tájékozódásukat magában a kiválasztott témában is. Természetesen nem zárom ki annak lehetőségét, hogy a magyar anyanyelvűek érdeklődését is kiváltsa egy ilyen áttekintésre való törekvés, és hogy ők maguk

ne vegyenek részt a hungarológiai stúdiók művelésében.” (A hungarológia helyzete és lehetőségei. *Hungarológia 1.* Nemzetközi Hungarológiai Központ, Budapest. 1). „Elsősorban külföldön alkalmazható” – írja Köpeczi professzor, és ez el is dönthetné dilemmáimat.

A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaságnak már szinte indulásától tagja lettem, de – éppen külföldiségem okán – csak a szegedi hungarológiai kongresszus alkalmával kerülhettem közvetlen kapcsolatba vele. Aztán folyamatosan: végrehajtó bizottsági üléseken, a további kongresszusokon és még inkább a részben innen induló személyes kapcsolatok révén bizonyosodhattam meg róla, hogy ez a társaság olyan illusztris magyar és nem magyar kollégákat tömörít, hoz össze a világ különböző részeiből, akik felső fokon kutatják és többnyire oktatják is a magyarságtudomány valamely szeletét. Mivel 1990-ben tanszékvezetőként egyik első dolgom az volt, hogy magyarországi vendégtanári státust létesítsek és fogadtassak el a kolozsvári tanszéken, meghívottja voltam rendszeresen a Hungarológiai Központ, majd a Balassi Intézet évi rendezvényeinek. Így közvetlenül láthattam, mi az egyik, és mi a másik, milyen kapcsolatok és milyen zavarok vannak a két intézmény működésében, milyen mértékben segítik, esetenként zavarják vagy éppen gátolják őket az oktatási hatóság illetékes intézményei. A jelenlegi helyzet „nyugalma” nem a bölcs egyeztetés, netán távlatibb stratégia eredménye, hanem a támogatás- és érdeklődéshiány okozta dermedtség. Pedig éppen olyan sorsfordító időszakban élünk, amikor láthatóan, érzékelhetően a kultúrák, a nyelvek új rendje alakul ki Európában. Amikor dolga volna és dolga van a hungarológiának.

Ez az átalakulás érinti a „belföld” és a „külföld” viszonyát is. Egészen más volt ez két évtizeddel ezelőtt, amikor még határzár és belügy gondoskodott róla, hogy mindenki tudja, érezze, hol van az ő kirendelt helye. A határ az határ volt a maga valóságában és az emberek tudatában egyaránt. A tárgyi valóság megváltozott, javunkra, a magyar nyelv és kultúra javára változott meg, a tudatban, az emberek és a hatóság mentalitásában sokkal kevésbé.

De hát Kolozsvár, ahol én élek, nem Berlin, nem is Bécs, és nem is Magyarország. Kívül egy belső körön, ama másoktól táplált bizonytalanságban, hogy egyáltalán tagja vagyok-e annak a nemzetnek, amelynek nyelvét (saját anyanyelvemként is) vizsgálom és oktatom is. Kívül a határon, amely

korábbi szerepét már elveszítette, de belül a második körön, a „kontaktzónában”, ahogy Gunda Béla professzor nevezte a maga elfogulatlanságával, ahol nem csupán ártatlan „kontaktusokat” regisztrálhat az elfogulatlan tudomány, de a nyelvek és a nyelveket beszélő csoportok egyenlőtlen helyzetét, a magyar szempontjából kedvezőtlen regresszív folyamatokat. Ahol a hungarológiára is átsugárzik „a magyar” iránti előítélet, a kedvezőtlen külső megítélés, gyakori elutasítás (még egyetemi, akadémiai környezetben is), ahol egyaránt lehetőségünk van az erős belső, szimbolikus kötődések és a „lazulások” vizsgálatára. Ebben a határhelyzetben az előző hungarológiai kongresszus előtt még úgy éreztem, magyarságtudomány és hungarológia „határán” élünk és dolgozunk (ezzel a címmel jelent meg egy felszólalásom a *Hungarológia* 2. számában, 2000-ben). Noha maga a helyzet nem változott, az a kettősség, amely most a Társaság és a kongresszus nevében tükröződik, hogy ti. az egyik magyarságtudományi, a másik hungarológiai, megnyugtató abban, hogy a kettősségben egység van. Legalább a tudomány szintjén.

Ebben az évben jobban éreztem saját intézményemben is, a kolozsvári egyetemen, mint korábban, hogy a társadalmat illetően is (mint az élővilágban általában) más a változatosság, és más a sokféleség. Az előbbi szafariparkként vagy muzeálisan diszpéldányaival a multikulturalitást reprezentálja, az utóbbi eltérő populációival „tereket” igényel saját önállóságához, fennmaradásához. A „fenntarthatóság” pedig ehhez kapcsolódik, ennek a függvénye. Ebből a nézőpontból válik érthetővé, miért van az, hogy a többség szempontjából a más nyelv, más kultúra megítélése egy olyan szabályhoz igazodik, hogy „minél kevesebb, annál kedvezőbb”, azaz a tolerancia fordítottan arányos a másságot képviselő csoport létszámával. Ezért egészen más, felelősségként, elkötelezettségként, még az egyetemen is németként vagy zsidóként reprezentálni, mint a magyar közösség igényeit, érdekeit képviselni. A hungarofóbia, amely ebben a második körben általános, így és ilyen alapon válik hungarológiáfóbiává. A hungarológia szakmai képviselője is jól jelzi ezt: a román, szlovák, szerb nyelvészek között nincsenek hungarológusok. És ennek a következménye az is, hogy miközben a magyar nyelvészetben szakmailag jó és hiteles feldolgozásai vannak a magyar nyelv romanizmusainak, szlavizmusainak, sokkal kevésbé mondható ez el a környező nyelvek hungarizmusainak vizsgálatáról.

A román nyelvészetben például évtizedek óta sokkal több energiát fordítanak a hungarizmusok cáfolatára (álteóriák szintjén), mint a kérdés szakszerű feldolgozására. De a tények a teóriáktól és a konjunktúráktól függetlenül tények maradnak.

A hungarológia mint nemzettudomány elfogulatlanságot és szakmaiságot feltételez. Ezek a követelmények a nyelv vizsgálatára is érvényesek. Az elfogulatlanság azonban nem azt jelenti, hogy a szakmának tisztán teoretikusnak kellene maradnia, el kellene zárkóznia olyasmitől, mint a nyelvi tervezés, a nyelvstratégia, a nemzetstratégia. Ellenkezőleg: a nyelvpolitika például ma már nyelvészekről is művelt alkalmazott nyelvészeti terület. A „magyarságtudomány”-ban mindkét attitűdre van példa: a „tisztá” szakmaiságnak álcázott közömbösségre és az elkötelezett szakmaiságra. Talán érthető okokból most csak ez utóbbira emlétek egyetlen példát, É. Kiss Katalinnak 2004-ben megjelent, *Anyanyelvünk állapotáról* című könyvét.

A nyelv, a magyar nyelv vizsgálatában különösen fontos, hogy a működés, a helyzet, az állapot megismerésének szándéka ne terelje el a figyelmet a folyamatokról. A közelmúlt és a jelen „diakrón” mozgásának ismerete alapvető feltétele a megalapozott prospekciónak és nyelvi tervezésnek. A magyar nyelv – a magyar nyelvet beszélő közösségek helyzete miatt – évszázadok óta földrajzi és funkcionális regresszióban van, éppen abban a kontaktzónában, amelyben élünk. A 20. század a nyelv státusában okozott törést, és el is szigetelte a külső régiókat. Ez „kívül” felgyorsította a regresszív folyamatokat, „belül” pedig kényszerű beletörődésként vagy a helyzethez való igazodásként a magyar nyelvi kodifikáció és általában „a magyar” a szakmai gyakorlatban is azonossá vált azzal, hogy „magyarországi”.

A szakmának ez a felemás helyzete csak a század utolsó évtizedében tudatosult, és az ebből eredő szakmai feladatok is. És ez nem csupán egy-egy szakterület gyarapodó feladatait jelenti, hanem azt is, hogy a szakmai mentalitásnak is meg kell változnia. Ez a legnehezebb, és ebben is jelentős szerepe van, lehet a továbbiakban is a Magyarságtudományi Társaságnak, a Hungarológiai Kongresszusnak. A nyelvet, a kultúrát, a tudatot érintő „határtalanításban” nagyon átfogó értelemben, ezért is javasoltuk nyelvészeti szimpózium témájaként a kongresszusra.

A határtalanítással kapcsolatos, belülről – és még határozottabban kívülről

– megfogalmazott igényeket és kezdeményezéseket az Akadémia karolta föl, az intézmény múltjához és mai szerepéhez méltó módon. Az Akadémia hozta ugyanis létre azokat a kis nyelvi intézeteket, amelyek az országot övező kontaktzónában, egyelőre még inkább virtuális hálózatként, elsősorban nyelvi tervezési munkálatokkal, nyelvi „határtalanítással” foglalkoznak. Ezek a műhelyek az olyan, egészen gyakorlati hungarológiai feladatoktól sem zárkoznak el, mint a magyar nyelv oktatását segítő tananyagok összeállítása a többségiak számára vagy a magyar nyelvi revitalizációs programok szakmai támogatása.

Két évtizeddel ezelőtt a hungarológia szempontjából ez a második kör még senkiföldje volt. Pedig lehet, egyetlen magyarországi kiadó sem tett olyan szolgálatot a

magyarságtudománynak, mint a Kriterion, többek között az erdélyi magyar múlt enciklopédiája, az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* kiadásának vállalásával. A szakma, szakmabeli kollégáink, a debreceniek különösen, természetesen tudtak a kolozsvári műhelyről, iskoláról, el is ismerték eredményeit. Az intézményes bekapcsolódás lehetőségei hiányoztak. Ez valósult meg az Akadémia nemzeti stratégiájával, amely azzal járt többek között, hogy mi, erdélyi köztestületi tagok és külső tagok a Debreceni Akadémiai Bizottsághoz tartozunk. És folyamatosan megvalósul a nemzetközi fórummal: a Magyarságtudományi Társasággal és a Hungarológiai Kongresszussal, ebben az évben szintén debreceni helyszínen.

Hungarológiai oktatóhelyek Európában

(Folytatás a 95. oldalról)

Párizsi Keleti Nyelvek és Civilizációk Intézete, Közép- és Kelet-európai Tanszék, Finnugor Részleg – Magyar Nyelvi Csoport (Franciaország)
Párizsi Új Sorbonne Egyetem, Magyarságtudományi Egyetemenközi Központ (Franciaország)
Poznańi Adam Mickiewicz Tudományegyetem, hungarológiai szak (Lengyelország)
Pozsonyi Comenius Egyetem, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék (Szlovákia)
Prágai Károly Egyetem, Magyar Tanszék (Csehország)
Római La Sapienza Egyetem, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék és Egyetemenközi Hungarológiai Központ (Olaszország)
Strasbourg Marc Bloch Egyetem, Magyar Tanszék (Franciaország)
Szentpétervári Egyetem, Finnugor Tanszék (Oroszország)
Szófiai Szent Ohridai Kelemen Egyetem, Magyar Tanszék (Bulgária)
Tartui Egyetem Uráli Nyelvek Tanszéke, Magyar Lektorátus (Észtország)
Torinói Tudományegyetem, Modern Összehasonlító Nyelvészeti és Irodalomtudományi Tanszék, Magyar Nyelv és Irodalom (Olaszország)
Turkui Egyetem, Finn és Általános Nyelvészeti Tanszék (Finnország)
Udinei Tudományegyetem, Nyelvészet és Klasszika Filológia Tanszék (Olaszország)
Uppsalai Egyetem, Finnugor Nyelvi Intézet (Svédország)
Újvidéki Egyetem, Hungarológiai Tanszék (Szerbia)
Ungvári Nemzeti Egyetem, Magyar Filológiai Tanszék (Ukrajna)
Varsói Tudományegyetem, Magyar Filológiai Tanszék (Lengyelország)
Zágrábi Egyetem, Magyar Tanszék (Horvátország)

Jelenleg egyetlen brit egyetemen tanítanak magyar nyelvet és irodalmat – Londonban, a University College kebelében működő School of Slavonic and European Studies-ban (SSEES). Ezt az áldatlan helyzetet, ami e sorok írójának cambridge-i nyugalomba vonulásával állt be 2001-ben, még súlyosbította az a döntés, amely megszüntette a londoni egyetemen a magyar lektori állást. Nem szeretnék kertelni, ezért ideírom, kinek köszönhetjük az állás megszüntetését: Michael Branchnak, a School akkori igazgatójának. Utódja, a jelenlegi igazgató George Kolankiewicz ezt már nem tudta „visszacsinálni”.

Hungaricumkutatás viszont Londonon kívül is folyt és folyik ma is: Oxfordban R. J. W. (Robert) Evans történészprofesszor vezet egy tekintélyes PhD-programot, Cambridgeben (ahonnan csak pár hónapja költöztem be Londonba) meg én folytattam kutatásaimat, amelyek főleg az angol-magyar művelődéstörténet, illetve irodalomtörténet kategóriájába sorolhatók, bár időnként érintettek politikátörténeti kérdéseket is. Londonban, a SSEES-en Péter László, Martin Rady és Peter Sherwood nevéhez fűződik nem csupán a folyamatos kutatási program, hanem olyan könyvek szerkesztése, illetve kiadása, amelyek bemutatják az egyes konferenciákon elhangzott magyartárgyú előadásokat a történelem, politológia, irodalomtörténet, illetve az újabban népszerű recepciótörténet szemszögéből. Ezekon kívül még megemlíthetjük Glasgow-t, ahol Richard Berry foglalkozik kelet-európai politikával, illetve szociológiával, de minden eddigi erőfeszítése egy skóciai magyar tanészék létrehozására kudarcba fulladt. Végül csak jelzésszerűen utalnánk a Birminghamben tanító Graeme Murdockra, Evans volt tanítványára, akinek *Calvinism on the Frontier, 1600–1660 (Kálvinizmus a végeken)* című, még 2000-ben kiadott könyve a magyarországi és erdélyi református egyházról azóta is vonzza az Anglián kívüli protestantizmus kutatóit.

Kezdjük a nyelvészettel, amit Peter Sherwood a londoni University College-SSEES Senior Lecturer-e művel legaktívabban. Sherwood gyakran publikál a pécsi egyetem „Hungarológiai Évkönyvé”-ben: itt 2005-ben *The Duck-Billed Platypus of Hungarian Grammar? Notes on the teaching of -Nak,-Nek (A magyar nyelvtan kacsacsőrű emlőse? -NAK-NEK külföldieknek)* címmel közölt egy dolgozatot, majd a 2006-os évkönyvben meghökkenítő szóviccel *Hungarian has no future? (Van-e jövője/jövő ideje a magyarnak?)* értekezett a magyar nyelv

kihalt, illetve létező jövő idejéről. Ugyanezekről a témákról Sherwood 2006-ban a szegedi egyetemen, illetve Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémián is tartott előadást. Peter Sherwood magyarból is fordít, nyelvészeti munkákat és irodalmat is: 2004-ben például közreadott egy vaskos, 550 oldalas tanulmánygyűjteményt *The Finno-Ugric World (A finnugor világ)* címen, amit a budapesti Teleki László alapítvány adott ki és Nanofvszky György szerkesztett, 2005–2006-ban pedig több könyvet fordított. Ezek közül Hamvas Béla esszéit *Trees (Fák)* címmel egy kis kiadó, a szentendrei Editio M. adta ki, míg Vámos Miklós *Apák könyve* című regényét *The Book of Fathers* címen a londoni Abacus kiadó gondozta. De Sherwood mint konferenciaszervező is fontos: 2005 novemberében ő szervezte meg az egynapos londoni József Attila-konferenciát, amelyen a többi közt Fejtő Ferenc tartott előadást, és egy fordítói kerekasztal megrendezésére is sor került Nádasdy Ádám, Zollman Péter és Gömöri György részvételével.

A konferenciákról szólván 2004 volt a *Magyar Magic* nevű eseménysorozat éve, és így történhetett, hogy a londoni Magyar Kulturális Központ támogatni tudta az év áprilisában rendezett cambridge-i irodalmi és londoni történeti konferenciát is. Előbit alulírott szervezte *Márai and his Contemporaries (Márai és kortársai)* címen, ahol az újabban nagy nyugati ismertségű Márai Sándor műveinek elemzése mellett Kosztolányi Dezső és Krúdy Gyula hatását is vizsgáltuk Máraira, illetve a két Nyugaton kevésbé ismert író műveit a kor szöveggörnyezetében. Ezen a konferencián – amit a cambridge-i Darwin College-ban tartottunk – öt országból tizenegy felkért előadó szerepelt, köztük Márai Sándor több fordítója, illetve kritikusa. (A konferencia anyaga remélhetőleg 2007-ben fog megjelenni kötet alakban). Clive Wilmer és Gömöri György erre az alkalomra angolra fordította Márai legismertebb, *Halotti beszéd* című költeményét, ami később megjelent a *Modern Poetry in Translation* című folyóiratban (32d Series, No. 2,47–49).

A kétnapos londoni történészkonferencia címe *British–Hungarian Relations Since 1848 (Brit–magyar kapcsolatok 1848 óta)* volt, és az azon elhangzott előadásokból Péter László és Martin Rady összeállítottak egy 24 előadást tartalmazó kötetet, amit a SSEES-University College a londoni Hungarian Cultural Centre-rel közös kiadásban jelentetett meg. Ez a kötet számos területet ölel föl, J. A. Blackwell magyarországi tevé-

kenységétől C. A. Macartney életművének értékeléséig, és benne két dolgozat foglalkozik 1956 angliai visszhangjával (Gömöri György), illetve a menekült magyar diákok fogadtatásával (Czigány Magda). Egy évvel korábban ugyanennek a két intézménynek a kiadásában már megjelent egy másik, kisebb összeállítás *Lajos Kossuth Sent Word...* („Kossuth Lajos azt üzenté...”) címen, amelyik Péter László bevezetőjével és tizennégy hosszabb-rövidebb írással tárgyalta azt a szinte kimeríthetetlen témát, amit Kossuth élete és munkássága jelentett. Ennek a kötetnek az írásai közül a legnagyobb vitát Alan Sked tanulmánya (*Mirror Images: Kossuth and Jelacic in 1848–49/Párhuzamos képmások: Kossuth és Jelacic*) váltotta ki, amelyben a London School of Economicson tanító angol szerző azt próbálta bizonyítani, hogy a Magyarországot megtámadó horvát tábornok tulajdonképpen liberális érzelmű ember volt, aki gyakran nem értett egyet a bécsi kamarilla politikájával.

Irodalomtörténeti és művelődéstörténeti kutatás viszonylag kevés helyen folyt Angliában az elmúlt években. Ha leszámítjuk a debreceni Fazakas Gergely és Csorba Dániel itteni kutatásait, illetve Komoróczy Szonja jelenlegi doktori kutatómunkáját Oxfordban (témája a jiddis nyelv és kultúra története Magyarországon), úgy tűnik, elsősorban Gömöri György magyar- és angol nyelvű kiadványait és közleményeit kell felsorolnunk. Mindenekelőtt szólunk kell az Egyetemi Könyvtár adattár-sorozatában megjelent és nemrégiben bemutatott kötetéről, amelynek a címe *Magyarországi diákok az angol és skót egyetemeken 1526–1789* (Budapest, 2005). Ez a *Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban* című sorozat tizennegyedik kötete, amely hosszú előszóval és 313 tételben ismerteti az Angliát és Skóciát járt régi peregrinusok fontosabb adatait. Ha meggondoljuk, hogy ezek közül ebben az időszakban mintegy 130 magyar és erdélyi szász diák bizonyíthatóan látogatta valamelyik brit egyetemet, noha közülük csak hat (!) matrikulált, azt kell mondanunk, hogy ez az adattár jelentősen átalakíthatja a régi magyarországi és erdélyi protestáns diákoknak a Szigetországban tanulásáról eddig alkotott képünket.

Ezen kívül az elmúlt években Gömöri György számos, az angol–magyar kapcsolatokra vonatkozó adalékot adott közre részben a *Magyar Könyvszemle*, részben az *Irodalomtörténeti Közlemények* hasábjain. Az előbbi folyóirat 2003/2, 2004/1, 2004/3, 2005/2, 2005/3, valamint 2006/1-es szá-

mában szerepelt írásaival, amelyek egy 16. századi angol hungaricum ismertetésétől egy 17. századi magyar peregrinus latin nyelvű levelén, illetve könyvbejegyzésén kívül egy 18. századi London magyar sorával foglalkoztak. Az ItK-ban Gömöri hosszabb dolgozatokat közölt, így fontos adatokat a restauráció kori londoni magyar kolóniáról (Magyar tanárok a 17. századi Londonban, ItK, 2004/4, 456–465), valamint a folyóirat legújabb számában egy dolgozatot John Johnstone skót-lengyel tudós magyar kapcsolatairól, különös tekintettel a 17. század első felében Londonban élő alkimista-vegyszer Bánfihunyadi Jánosra. Az irodalmi folyóiratok közül a *Holmi* adott helyet 2005/2 számában a szerző egy hosszabb művelődéstörténeti dolgozatának, amely az *album amicorum* műfajának fejlődésével foglalkozott, angliai és más országokbeli kutatómunka alapján (Barátok albuma... *Holmi*, 2005/2, 197–208). Ugyancsak a British Library-ban végzett kutatómunka alapján írhatta meg Gömöri György azt a tanulmányát, amit a *Pannon Tükör* közölt 2005 évi november–decemberi számában, 48–50), amelynek címe *Az 1566-os év és Zrínyi Miklós Paul Melissus költészetében*.

Néhány szót kell szólni Gömöri György angol nyelvű közleményeiről is az elmúlt három évben. 2004-ben megjelent egy tanulmánya Baranyai Decsi Jánosról a Barna Gábor, Stemler Ágnes és Voigt Vilmos által szerkesztett *Ignuli Sapientiae Johannes Baranyai Decsi Festchrift*-ben (84–94 oldal), egy írása Bethlen Gábor angliai fogadtatásáról a *Hungarian Quaterly*-ben (No. 176, Vol. 45, Winter 2004, 79–84), valamint *Inscriptions by Philip and Robert Sidney in alba amicorum* címmel egy kisebb írása a Magyarországot is meglátogató Sidney-testvérekről a *Notes and Queries* című filológiai folyóiratban (Vol. 249,3, 240–241, September 2004). A következő évben ezt egy Bánfihunyadi Jánosról szóló tanulmány követte („János Bánfihunyadi: Goldsmith, Alchemist, Chemist”, *Modern Filológiai Közlemények* (Miskolc), 2004, VI/2, 92–96), továbbá egy hosszabb esszérecenzió az amerikai Joanna Granville *The First Domino* („Az első domino”) című, az 56-os magyar forradalom szovjet és amerikai visszhangját, valamint utóhatását feltáró könyvéről (*The European Review*, Vol. 13/2, 305–311). Ugyanebben az időszakban Gömöri számos recenziót közölt magyar, illetve magyartárgyú könyvekről a *Times Literary Supplement* és az amerikai *World Literature Today* című lapokban.

Mint már korábban utaltunk rá, Oxfordban R. J. W. Evans, Regius Professor

of Modern History a legfontosabb magyar-sághoz tartozó történész. Bár hírnevét egy Rudolf császárról írt könyvvel alapozta meg, az elmúlt évek során érdeklődése egyre inkább a 19. és 20. század felé fordult. Ennek során kapcsolattörténeti könyvet szerkesztett angolul, ami Pozsonyban jelent meg (*Great Britain and Central Europe, 1867–1914*, szerk. D. Kovacs-csal és E. Ivancikovával, VEDA, 2003) és mindkét londoni történész-kötetbe írt fejezeteket (*Kossuth and Stúr in Kossuth Lajos Sent Word...*, London, 2003, 119–133. *The Making of October Fifteenth: C. A. Macartney and his Correspondents in British-Hungarian Relations since 1848*, London, 2004, 259–70). Magyar tárgyú írásai jelentek meg a *Hungarian Quarterly*-ben, a *Central Europe*-ban és az *Austrian History Yearbook*-ban, végül az oxfordi egyetemi kiadónál, 2006-ban látott napvilágot korszakokat átfogó műve, az *Austria, Hungary and the Habsburg Central Europe c. 1683–1867*.

Evans professzor felügyelete alatt az utóbbi időben négy doktori értekezés is született, ezek közül a William O'Reilly-é a 18. századdal foglalkozott (*To the East or to the West: Agents and Recruitment of Migrants for British North America and Habsburg Hungary, 1717–1770*), Baár Monika a 19. század történéseinek a nemzeti kérdést illető állásfoglalását vizsgálta (*Historians and the Nation in the 19th century. The Case of Central-East Europe*), míg két doktorandusz a huszadik század kommunista mozgalmaira irányította figyelmét (Martin Mevius: *Agents of Moscow: The Hungarian Communist Party and the Origins of Socialist Patriotism, 1941–1953*; James Mark: *Divided Memory, Divided Society: an Oral History of the Budapest Middle Class and the Communist State 1944–1956*). Jelenleg öt oxfordi doktorandusz végez hungarikumkutatást, közülük egy, R. Chris Davis a moldvai csángók történelemszemléletéről ír. Ezzel a témával kapcsolatban feltétlenül szólni kell Robin Baker tanulmányáról, ami nemrégiben jelent meg a *Central Europe* c. londoni folyóiratban és a moldvai magyar huszitákkal foglalkozik (*The Hungarian-speaking Husites of Moldavia and two English Episodes in their History, Central Europe, May 2006, Vol. 4/1, 3–24*). Baker sokáig vezető beosztásban volt a British Council londoni központjában, újabban a canterbury-i egyetem (University of Kent) tanára és rektorhelyettese. Nagyon reméljük, hogy lesz ideje tovább folytatni értékes csángó-kutatásait.

Londonban a 2004-es év fontos eseménye volt Bán D. András *Hungarian–British Diplomacy 1938–1941* (Frank Cass, London-

Portland, Oregon, 2004) című könyvének megjelenése. A fiatalon elhunyt magyar történész könyvét Tim Wilkinson fordította és hozzá John Lukács magyar születésű amerikai történész írt előszót, a londoni magyar követségen tartott bemutatón a könyvet Lukács mellett R. J. W. Evans is méltatta. Bán könyve számos mítosszal leszámol, s abból Teleki Pál miniszterelnök külpolitikájának objektív elemzése mellett a tragikus sorsú államférfi „fajvédő” előítéleteire is fény derül. Bán könyvén kívül még egy újabbkori magyar történeti munkának volt komolyabb angliai-amerikai visszhangja: Ungváry Krisztián kitűnő *Budapest ostromára gondolok, amely Battle for Budapest* címen 2003-ban jelent meg a Tauris kiadónál Londonban és New Yorkban.

A huszadik század fontosabb angliai magyarjai közül Köstler Arturról 2005-ben két konferenciát is rendeztek Budapesten. Ezek közül az elsőnek az anyagát, Köstler születésének századik évfordulójára emlékezve a Polányi Mihály Filozófiai Társaság adja ki a *Polányiana* 15. számában (2005. 1–2), ami megkésve, csak 2006 júliusában jelent meg. Ebben a számban olvasható többek közt a Londonban élő Sárközi Mátyás előadása *Köstler londoni magyar barátai* címmel, ami szerző újabb kutatásain alapul. (Itt jegyezném meg, hogy Köstlert hol angolosan „Koestler”-nek írják, hol magyarosan „Köstler”-nek. Nem hiszem, hogy ebben az ügyben a Magyar Tudományos Akadémia tudna megnyugtatóan dönteni). Akik olvasták Köstler önéletrajzát, tudják, hogy milyen nagyra tartotta a magyar születésű, de végül is angol nyelven működő világhírű író József Attilát. Ez nem jelenti azt, hogy jól tudta volna fordítani a költőt angolra – Köstler fordításai magyarból általában még az átlagnál is gyengébbek.

A SSES/University College, amely nemrégben új épületbe költözött, a londoni magyar-sághoz tartozó legfontosabb központja. Itt tanít Martin Rady, aki néhány éve létrehozta a *Central Europe* c. folyóiratot, és ennek 2005. májusi számában (Vol. 3/1) jelent meg *Rethinking Jagiello Hungary* című, hosszabb dolgozata. Ugyanitt közölte a cincinnati egyetemen tanító Thomas Lorman érdekes tanulmányát a magyar hadsereg tisztjeinek világnézetéről a múlt század húszas éveiben (*The Right-Radical Ideology in the Hungarian Army in the 1920-ies*). A School of Slavonic and East European Studies másik folyóirata, a *Slavonic and East European Review* legtöbb közleménye ma is orosz, illetve szláv tárgyú, csak ritkán fordulnak benne elő olyan értékes, magyar

történelemmel kapcsolatos szövegek, mint Péter László írása az „öreg” Seton-Watsonról: *R.W. Seton-Watson's Changing Views on the National Question of the Habsburg Monarchy and the European Balance of Power* (SEER, 83:3, 655–679). Péter László nyugalomba vonulása óta változatlanul aktív, gyakran tart előadást Budapesten, s értesülésünk szerint most fejezett be egy hosszabb tanulmányt – ez is a *Central Europe*-ban fog megjelenni – a hadseregkérdésről a magyar politikában, 1867-től 1918-ig. Alighanem az ő irányítása alatt dolgozik az a Rob Gray névre hallgató londoni doktorandusz, akinek témája *Land Reform in 19th Century Hungary*, de amelyből még nem jelentek meg nyomtatásban fejezetek.

A londoni SSEES/University College idén októberre *Resistance, Rebellion and Revolution in Central Europe* címen újabb, kétnapos konferenciát tervez – ezt Péter László és Martin Rady szervezik, tehát két olyan történész, akinek nem a huszadik század a szakterülete. Alighanem ennek tulajdonítható a konferencia egész magyar történelmet átfogó programja, amely az Aranybullától a jelenkorig terjed. Úgy tűnik, bár a konferencia alcíme *Commemorating 1956 (56-ra emlékezve)*, a londoni egyetem mégsem a magyar forradalomra, hanem más történelmi eseményekre helyezi a fő súlyt. Készül viszont két októberi program a Barbicanben, az egyik inkább politikai, a másik irodalmi bemutató lesz, továbbá egy (ugyancsak október közepére

tervezett) program a londoni Jewish Cultural Centre-ben Sir Bryan Cartledge, Peter Unwin és az alulírott részvételével. Mindkét angol történész ex-diplomata és volt magyarországi nagykövet; mindkettejük könyve az idén jelent meg. Sir Bryan munkájának a címe *The Will to Survive (A túlélés akarása)*, melyet a kevésbé ismert Timewell Press adott ki, és egy szabályos magyar történelemkönyv a honfoglalástól napjainkig. Unwin könyvének a címe *1956. Power Defied (1956. A túlerővel szemben)*, a Michael Russell kiadónál jelent meg és csak részben vonatkozik Magyarországra, ugyanis az ötvenhatos év fontosabb eseményeit, teljes történelmét tárgyalja. Cartledge könyvéről John Lukács a londoni Magyar Kulturális Központban rendezett bemutatón azt mondta, ez eddig a legjobb magyar történelemkönyv angol szerző tollából. Reméljük, jelentős közönségsikere lesz az írástudó angolok között.

Végül a huszadik századi magyar zenéjének kutatói közül egy Londonban él – Rachel Beckles Willsonról van szó, aki könyvet írt erről a témáról. A könyv előreláthatólag csak jövőre fog megjelenni a Cambridge-i Egyetem Kiadónál, s már maga a cím felkeltheti érdeklődésünket: *Ligeti, Kurtág and Hungarian Music in the Cold War*. Beckles Willson kutatásait számos európai országon kívül Amerikában is végezte, és egészen biztos, hogy sok új észrevétellel fogja majd gazdagítani az újkori magyar zenei irodalmat.

A kultúrák önszabályozó mechanizmusainak egyike, hogy állandóan újra és újra meg kell erősíteni identitásukat. A közösség tagjainak emlékezetébe kell vésni, hogy ők egy csoportot alkotnak. Az összetartozás tudatát bizonyos jelek és jelképek, jelképes értelmű cselekedetek, tárgyak és gesztusok segítségével erősítik meg az adott csoport tagjaiban. Vagyis a kulturális emlékezet jeleit időről időre fel kell idézni, számba kell venni. Nem lehet véletlen, hogy a közelmúlt években egész sor olyan kiadvány jelent meg, amelyeknek éppen az etnikus jelképek bemutatása volt a céljuk (pl. Kapitány–Kapitány 1999, Halonen–Aro 2005). Van köztük egészen részletes kulturális enciklopédia (Kulonen–Seurujärvi–Kari–Pulkkinen 2005), melyet a távoli rokon nép, a számi népcsoportok (ismertebb nevükön a lappok) kulturális jellemzőiről állítottak össze, van köztük hivatalos összeállítás az Európai Unió államainak nemzeti szimbólumairól (*Állami és nemzeti szimbólumok...* 2005), melyek közül a nemzeti lobogót, a himnuszt, a kitüntetések jelképes értelmét, a nemzeti ünnepeket és emlékhelyeket ismertetik. Vagy egészen népszerű formában az ún. hungarikumokat veszik sorra azzal a nem titkolt céllal, hogy a külföldiek számára érthetőbbé tegyék, hogy „milyen a magyar” (Kiss 2005).

Egy másik kötetben a magyar szellemi élet kiválóságai arra a kérdésre keresték a választ, hogy „mi a magyar” (Romsics–Szegedy-Maszák 2005). Az esszék szerzői megválaszolták a kérdést, ki-ki a maga módján, a szkeptikus tagadás szemszögéből vagy a hagyomány folyamatosságának pozitív élményétől vezérelve. Érveik és ellenérveik között éppen azok a jelenségek szerepeltek argumentumként, melyeket nemzeti jellemző tulajdonságokként magunkkal viszünk, amikor magyarságunk mellett foglalnunk állást. A kiemelt és felnagyított közös jegyek azok, amelyek összefognak bennünket, akár önkéntelenül is.

Minthogy az étel, a hazai étek íze az, ami mindig felébreszti bennünk az emlékezést és azonosulást, ezért fontosak az olyan tanulmányok, mint Voigt Vilmos írása (Voigt 2001). Csak a folklórszövegek, a hagyományos elbeszélések segítségével érthetjük meg a nemzeti jelképpé válás folyamatát. Azt a folyamatot, hogy miként válnak mitikus hősökké egyes alakok az 1848-as szabadságharc után a magyar népköltészetben (Kriza 2001). Mint ahogy jelképpé magasztosult a magyar történelem több alakja is a folklór és az élő színhagyomány közegeiben. Így az Árpád-ház szent-

jei, Szent György (Magyar 2005, 2006) és Szent László (Jankovics 2005). Mint ahogy a népi kultúra egyes elemei időről időre az egész nemzet által is elismert szimbólumokká válhatnak. Ezt a problémát érdemes lenne elemezni, hiszen a jó példa erre a gulyás/pörkölt/paprikás „nemzeti étellé” válása (Kisbán 1989), vagy az, hogy a 17. századi hajdútánc a 19. századtól fegyveres pásztortánc lett mind a közkatonák, mind pedig az arisztokrácia körében, „szimbolizálva az ország hősies küzdelmét a török hódítás ellen” (i. m. 32).

A hetvenes évek második felétől egymás után jelentek meg a szimbolikus antropológiai módszerű elemzéseket tartalmazó kötetek, amelyek többnyire konferenciák anyagait adták közre – mintegy jelezve, hogy a régi szimbólumkutatás, mint a fönix, időről időre képes újjászületni. Ezek az elemzések, ha részleteikben el is térnek, alapvetően egyetértenek abban, hogy a társadalmi valóság szimbolikus létrehozása a mindennapokban a köznapi tudás segítségével valósul meg. Éppen ezért a kutatók a köznapi életvilágot kezdték vizsgálni. Öröndetes, hogy a térhasználatról egyre több értékes tanulmány lát napvilágot. A körülöttünk lévő teret úgy használjuk, hogy ott mindennek jel értéke van és szimbolikus tartalommal töltődik meg az (pl. a ház körüli tér minden részlete) (Gráfik 1974). A társadalmi élet jelhasználatában szintén fontosak a térbeli elhelyezkedés szabályai, az például, hogy ki hol ül egy lakodalomban, hogy az étrend és az ülésrend milyen jelképes jelentést hordoz (Hoppál 1992). Az amerikai szociológiát megújító Csíkszentmihályi Mihály szinte minden munkájában mindennapi jelenségeket vesz nagyító alá, vizsgálta például a lakások tárgyai által létrehozott szimbolikus környezetet, tárgyvilágot (Csíkszentmihályi–Rochberg-Halton 1981). A Kapitány házaspár a tárgyak szimbolikáját kutatta és megkülönböztetett használati, esztétikus és szimbolikus tárgyakat. Egyik fontos megállapításuk, hogy „a szimbólum az, ami összekapcsolja a tárgyi világot az emberrel” (Kapitány–Kapitány 2003: 73).

A köznapi élet jelenségei közül említhetnénk még két elemzést, melyek közül az egyik a temetési jelvényekről és a temetési menet hagyományos térszerkezetéről szól (Tomisa 1999), a másik pedig arról, hogy hogyan lett a kéményseprő alakja a szerencse jelképévé (Szulovszky 2003: 119–128).

Az utóbbi időben fellendült a mindennapi kommunikáció egyik kísérőjelenségének, a gesztusoknak a vizsgálata is. Áltá-

lában a legtöbb gesztusnak (Hoppál 2004), kézmozdulatnak, arckifejezésnek, egészében véve a testnyelvnek meghatározott jelentése van, és ez a jelentés kultúránként, pontosabban népenként változik. Jó áttekintést ad a népenként eltérő jelentésű gesztusokról, arckifejezésekről a Hidas Judit által szerkesztett kötet, amelyben például az orosz metakommunikációs szimbólumokról Nanovszky György írt élvezetes tanulmányt, több évtizedes tapasztalatai alapján (Hidas 1998: 217–230). Balázs Géza szerint magyar gesztusviccek is vannak.

A minket körülvevő „szimbolikus univerzum” nemcsak irányítja és, a jelképekkel, legitimálja a mindennapok szerepelvárásait, hanem a hétköznapok legegyszerűbb eseményeit is gazdag jelentéstartalommal telíti. Ezért aztán érthető, ha a kutatók az idő- és térhasználat szimbolizmusától az ételek jelentésén át a ruházat jelképes értelméig, a különböző folklórszövegek, így pl. a mondák, siratók, mesék szimbolizmusáig sok mindent vizsgáltak. Különösen fontosak a társadalmi szokásokat, rítusokat és vallási jelenségeket elemző munkák (Voigt 1990). Ezekből a tanulmányokból kitűnt, hogy a szimbolikus rendszerek és a szimbolizálás egyik fő funkciója a társadalmi kapcsolatok és az együttműködés elősegítése.

A szimbolikus interpretáció egyik legnagyobb hatású, de a legtöbb bírálatot is kiváltó mestere, Clifford Geertz szerint a kultúra a szimbólumokba ágyazott jelentések történetileg átörökített modellje, szimbolikus formában örökölt eszmék rendszere, amelynek közvetítésével az emberek kommunikálnak, megőrzik és kifejlesztik az életre vonatkozó ismereteiket és viselkedésmódjaikat.

Egy kultúrában szimbólumokat kitalálni, a semmiből teremteni nem lehet, már csak azért sem, mert azok sohasem egyedül állnak, hanem éppen más jelképekhez való kapcsolatukban nyerik el jelentésüket. A konkrét kulturális kontextusban telítődik jelentéssel az adott szimbólum. Ily módon a szimbolizáció nem pusztán valaminek a helyettesítése valami mással, hanem egy olyan folyamat, amelyben állandóan újratermelődik a – társadalmi használat által létrehozott – jelentés. Így a szimbólumokat csak a rendszer más elemeivel való folyamatos kölcsönhatásban érthetjük meg (Hoppál–Niedermüller 1983).

A szimbólumokkal és a szimbolikus cselekvés formáival foglalkozó kutatók abból az előfeltevésekből indulnak ki, hogy a társadalmi cselekvés meglehetősen szabályos, sőt bizonyos fokig megjósolható vagy meg-

érthető a résztvevők és a megfigyelők részéről. A társadalmi lét során az egyén az emberekről, istenekről, kísértetekről, a lehetségesről és a ténylegesről, a jóról és a rosszról, a dolgokról és azok kapcsolatairól, összefüggéseiről, az intézményekről és szokásokról alkotott képzetekből, hiedelmekből állítja össze a világ képét, ami logikus és koherens azok számára, akik átélik. Ezt az egységes szerkezetet a kultúrában a szimbólumok rendszere fogja össze. Ez a szimbolikus univerzum, hasonlóan a rituális szimbolizmushoz, szabályokat és mintákat ad az egyes élethelyzetek minőségének kifejezésére, a problémák megoldására, a társadalmi jelenségek helyes értelmezésére.

A jelkép- és hiedelemrendszer (Hoppál 2006), a világkép megtanulása az ember számára egyúttal a kultúrához tartozó értékrend elfogadását is jelenti. Az értékrend fogalmát a társadalomtudományokban általában az erkölcsi értékekkel azonosítják, tehát olyan kategóriák tartoznak körébe, mint a jó és a rossz, a bűn, a hála, a szeretet, a becstelenség, az igazság, a hazugság, a becsület fogalmai. A világ, a körülöttünk lévő természeti és társadalmi környezet elsajátításának folyamata, leegyszerűsítve, két lépcsőfokban megy végbe: a megismerés és az értékelés szakaszaiban, mégpedig a társadalomban működő jelképrendszerek segítségével. Az első szakaszban a nyelv és a tapasztalatok útján elsajátítjuk a hiedelmek, a tudások, a hitek, meggyőződések és előítéletek rendszerét, majd ezeket azonnal elhelyezzük „világképünk” egészében. Ebben az elrendezésben nyújt segítséget az értékrend és a jelképrendszer azáltal, hogy kész történetekkel, ill. az emlékezet számára képekkel, jelekkel, jelképekkel szolgál.

A hazai szimbólumkutatásnak új területe az etnikus és/vagy nemzeti jelképek iránti érdeklődés megerősödése. Minden bizonnyal nem kis része van ebben annak, hogy a nyolcvanas évek végétől felgyorsult politikai változások lehetővé tették a korábbi, pusztán történeti vizsgálatoknak egy szélesebb kulturális kontextusba való helyezését (Voigt 1999). Elgondolásainak elméleti alapvetését az általa és mások által kidolgozott etnopszociológiai módszerek adják. Bár a magyar néprajzkutatás régóta foglalkozik az etnikus jelképek vizsgálatával, mégis a kilencvenes években a Hofer Tamás által irányított nagyszabású kutatás eredményeit kell elsősorban megemlíteni, amelyek a nemzettudat kialakulásáról és a nemzettudat „változó jelképei”-

ról szóltak (Hofer 1991, 1996). Voigt Vilmos, aki a hazai folklórkutatás vezető teoretikusa, több tanulmányában is érintette az etnikus jelképek szerepének fontosságát a folklórban, amikor megállapította, hogy a néphagyomány sok eleme etnikus jelképpé válhat, és hogy nagy ereje van a közösségi tudatban. Az egyes tárgyak vidékenként fontos önazonosító jelek lehetnek, etnikus jelképekként működnek. Ilyen lett a kopjafa a nyolcvanas évektől, még olyan területeken is, ahol nem a díszes faragású, erdélyi mintákat követő formájú volt általános (Liszka 2000: 150, 157–158). A Felvidéken, a szlovákok között élő magyarok számára a kopjafaállítás a nemzeti hovatartozás jelképe lett a huszadik század vége körüli években. Nemcsak tárgyak, hanem egész vidékek is válhattak és váltak az ország jelképévé. Talán a legjobb példa erre a hortobágyi puszta, mely a pásztorok jellegzetes képeivel nemzeti önazonosságunk jelképévé vált, amit a turizmusipar még jobban megerősít.

A nemzeti jelképek sokoldalú vizsgálatát végezte el az elmúlt évtizedben Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor a *Magyarság-szimbólumok* című nagyszerű munkában (az 1999-es első megjelenés óta eltelt években már a kötet harmadik, bővített kiadása is elfogyott). Tekintettel a munka jelentőségére, részletesebben ismertetjük főbb eredményeiket. A *Magyarság-szimbólumok* a szerzőpárnak az MTA Szociológiai Intézetében még 1997-ben kezdett empirikus vizsgálatán alapszik, amelynek során egy ezerfős országos reprezentatív minta alapján végezték az adatgyűjtést. A kiinduló előfeltevés az volt, hogy minden közösséget jellemez és összetart az önmeghatározásnak bizonyos formája, amelynek jellegzetes megnyilvánulása a szimbólumok használata. A probléma röviden: „mi minden szimbolizálja a magyarságot, milyen önazonosító szimbólumok élnek ma a magyar népesség körében?” A szerzők megkísérelték előítéletektől és ideológiai előfeltevésektől függetlenül vizsgálni a kérdést: „a magyarságot összekötő szimbólumok hogyan vannak jelen a valóságos magyarok mindennapi életvilágában?” (3. kiad. 10) Munkájuk bevallott célja, hogy az eredmények talán fölhasználhatóak lesznek egyszer a tárgyilagos nemzeti önismeret meghatározásában. Először természetesen azt kell tisztázni, hogy mi lehet/válhat ma a mindennapi élet elemei közül magyarságjelképpé.

Az eredményeket, a válaszok alapsorait mintegy harminc oldalon keresztül közlik,

ezekből néhányat érdemes megemlíteni: a magyaros ételek listáját a gulyás vezeti a halászlé előtt; a magyarok itala a bor; a magyaros viseletben a nemesi eredetű ruhadarabok stabilizálódtak jelképes értékűvé. Jellegzetes magyar táj a Hortobágy és Tokaj-Hegyalja; a folyók közül a Duna és a Tisza, a virágok közül a rózsa az első (a tulipán csak az ötödik, még a pipacs is megelőzi!); az állatok között természetesen a ló vezet, a jellegzetes magyar szürke marha előtt (a turul csak a tizedik a rangsorban!); a tipikus magyar ember testes, izmos, zömök és bajszos, sötéthajú. A magyarság legfontosabb nemzeti ünnepe március 15.; a zenében a magyar nőta vezet a népdal előtt; a sportágak között még mindig a futball áll az első helyen, de már megjelent (igaz csak hetedikként) a lovasíjászat; a hungarikumok listáján az első a tokaji aszú. Az írók, költők között Petőfi és Arany, a történelmi személyiségek között Kossuth és Széchenyi áll az élen, az ő életük és munkásságuk jelképtértékű a megkérdozettek számára.

A kötet további fejezeteiben „a válaszok rétegezettségét” mutatják be, vagyis azt, hogy milyen jellegzetességek milyen más preferenciákkal, milyen kor- és területi, valamint társadalmi csoportok számára jelentenek együtt szimbolikus értéket. Különösen érdekesek azok az adatok, amelyek elemzésekor a szerzők a jelképválasztásokhoz nemcsak területi csoportokat, de pártkötődéseket is hozzá tudnak rendelni.

Fontos továbbá, ahogyan az adatok alapján meghatározható az egyes korcsoportokhoz köthető szimbólumhasználat, valamint az iskolai végzettség szerinti preferencia is. Ugyancsak jelentős különbségek figyelhetők meg a különféle foglalkozási csoportok között is. Nyilvánvaló, hogy az egyszerű munkások szimbólumvilága különbözik az értelmiségi csoportokéitól – a most ismertetett dolgozat pontos százalékos adatok birtokában egészen konkrétan tud beszélni a részletekről. Ez a hosszú fejezet az egyik kiemelkedően fontos része a munkának, sokszor és sokan fogják még fellapozni és remélhetőleg idézni a sokféle szolid és megbízható következtetés miatt.

A történelmi etnoszimbológia számos adata nem említhető helyiütt közvetlenül, pedig olyan értékes értelmezésekre lehetne utalni, mint az egyes paraszti és nemesi eredetű ruhadarabok szimbolikus értékeinek megoszlása egy közvetlen identitásképző funkció és egy áttételesebb, történelmi jellegű nemzettudat között. A ruhaviselet mindig is különösen alkalmas volt a társadalmi és etnikai csoportkülönbségek

jelzésére (Korkes 1996). A szerzők az eredmények és az általános tanulságok megfogalmazásakor igen körültekintőek és óvatosak, minden lehetséges magyarázatot, értelmezést megemlítenek. Ha lehet, néha határozottabb, egyértelműbb magyarságkép megrajzolását várnánk tőlük, éppen a hatalmas adatanyag birtokában. Munkájuk éppen azt célozza, hogy az anyag ismeretében és pontos adatelemzés után kirajzolódjanak azok a konkrét elemek, kulturális szimbólumok, amelyeket a magukat magyarnak valló emberek nemzeti jelképnek tartanak. Ezeknek a kulturális elemeknek meglétét már azért is nehéz tagadni, mert azok a mindennapi élet tárgyai, tényei. A nemzeti érzés lényegi elemei a mindennapi élet apróságaiiban gyökereznek, mert épp ezekből áll össze az, amit az antropológusok a *finnség*, a *németség*, az *osztrák-ság*, a *svédesség* vagy a *görögység* kategóriájába sorolnak.

A könyvnek ugyan nem fő témája sem a nemzetfogalom, sem a nemzettudat elméleti elemzése, mégis, a munka hozzájárulhat egy valós (adatokon alapuló) *magyarságkép* megrajolásához, illetve megértéséhez. Világosan leszögezik, hogy nem nacionalista

jelképeket, hanem azokat az asszociációkat vizsgálják (empirikus módon), amelyek a mindennapi életben a *magyarságtudathoz* kapcsolódnak. Egyfajta tudati hagyomány ez, annak minden mai esetlegességével és történeti gyökerével. A népművészet jel- és képvilágának összefonódása a mesék és mítoszok jelképeivel, s végül a nyelvi képes beszéd fordulataival együtt építi fel az etnikus közösség kultúráját, mert éppen az tesz egy csoportot közösséggé, hogy van saját nyelve, stílusa, vannak sajátos, maga alkotta jelképrendszerei. A kulturális örökség lényegében egy olyan szimbolikus világ, amelynek létrehozásában mindannyian részt veszünk. Jelképeink kialakítják a mi világunkat, de mi is alakítjuk jelképeink világát. A szimbólumokban való gondolkodás mint kitüntetett létmód (*a világban-való-benne-levés*) a minket körülvevő világ megértésének az útja lehet (Ricoeur 1962). Fontos ez, hiszen a jelképhasználat terminusaiban a közösségi lét alapkérdései fogalmazódnak meg, a jelek és jelképek segítségével azonosítja magát a közösség, a közös nyelvhasználat fogja össze az egyéneket s teszi lehetővé az együttműködést.

Állami és nemzeti szimbólumok az Európai Unióban. (A sorozatot szerkeszti: Glatz Ferenc). Europa Institut–MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2005.

Balázs Géza: *Gesztusviccek Magyarországon.* Jel – Kép 4:43–48. (1999).

Csíkszentmihályi, Mihály–Rochberg-Halton, Eugene: *The Meaning of Things. Domestic Symbols and the Self.* Cambridge University Press. 1981.

Gráfik Imre: *Az udvar és ház mozgásvilága.* Néprajzi Értesítő 56:87–105. 1974.

Halonon, Tero–Aro, Laura (toim.) *Suomalaisten symbolit.* Atena, Jyväskylä, 2005.

Hidasi Judit (szerk.): *Szavak – jelek – szokások. A nemzetközi kommunikáció könyve.* Windsor Kiadó, Budapest, 1998.

Hofer Tamás (szerk.): *Népi kultúra és nemzettudat.* A Magyarországtudományi Könyvtára VII., Budapest, 1991.

Hofer Tamás (szerk.): *Magyarok Kelet és Nyugat között. A nemzettudat változó jelképei.* Néprajzi Értesítő, Budapest, 1996.

Hoppál Mihály: *Etnikus jelképek: hagyományörzés egy zempléni és egy amerikai magyar közösségben.* Folklor Archivum 18:11–61., Budapest, 1989.

Hoppál Mihály: *Etnozemiotika.* Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajz egyetemi hallgatóknak 14. kötet, Debrecen, 1992.

Hoppál Mihály: *Jelképtár.* (hetedik, bővített kiadás.) Budapest, 2004.

Hoppál Mihály: *Folklor és hagyomány.* Gondolat Kiadó–Európai Folklor Intézet, Budapest, 2004.

Hoppál Mihály: *Hiedelem és hagyomány.* L'Harmattan, Budapest, 2006.

Hoppál Mihály–Niedermüller Péter (szerk.): *Jelképek – Kommunikáció – Társadalmi gyakorlat.* Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1983.

Jankovics Marcell: *Csillagok között fényességes csillag. A Szent László-legenda és a csillagos ég.* Mery Ratio–Helikon, Budapest, 2006.

Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor: *Magyarság-szimbólumok.* Európai Folklor Intézet, Budapest, 1999. (3. kiadás: 2002)

Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor: *„Jelbeszéd az életünk”* 2. Osiris, Budapest, 2002.

Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor: *Tárgyak szimbolikája.* Jel – Kép. 2003/2:55–87.

Kiss Noémi (et alii, szerk.): *Milyen a magyar...? 50 hungarikum.* L'Harmattan, Budapest, 2005.

Kisbán Eszter: *Népi kultúra, közkultúra, jelkép – gulyás, pörkölt, paprikás.* In: *Életmód és tradíció* 4. kötet. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest, 1989.

Kríza Ildikó: *Etnikus szimbólumok az amerikai magyarok körében.* In: Eperjessy Ernő–Krupa András (szerk.): A III. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai, 494–500. Budapest–Békéscsaba, 1986.

- Kríza Ildikó: *Hősök és mítoszok a szabadságharc után a magyar népköltészetben*. In: Cséve Anna (szerk.): *A forradalom után. Vereség vagy győzelem, 135–146*. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2001.
- Korkes Zsuzsa (szerk.): *Viselet és történelem – Vislet és jel*. Petőfi Múzeum, Aszód, 1996.
- Kulonen, Ulla-Maija–Seurujärvi-Kari, Irja–Pulkkinen, Risto (eds.): *The Saami. A Cultural Encyclopaedia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2005.
- Liszka József: *A (cseh)szlovákiai magyarság önmeghatározásának jelképrendszeréhez*. In: Balázs Géza–Voigt Vilmos (szerk.): *Jeles jogok – jogos jelek: Nyelvi jogok – Társadalmi konfliktusok* 149–158. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest, 2000.
- Magyar Zoltán: *Az Árpád-ház szentjei*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2005.
- Magyar Zoltán: *Szent György a magyar kultúrtörténetben*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2006.
- Pál József–Ujvári Edit (szerk.): *Szimbólumtár*. Balassi Kiadó, Budapest, 1997.
- Ricoeur, P.: *The Hermeneutics of Symbols and Philosophical Reflection*. International Philosophical Quarterly II. 191–218. 1962.
- Romsics Ignác–Szegedy-Maszák Mihály (szerk.): *Mi a magyar?* Habsburg Történeti Intézet–Rubikon Kiadó, Budapest, 2005.
- Szulovszky János: *Füstfaragók. A kéményseprő mesterség kultúrtörténete*. Plusz Könyvek, Budapest, 2003.
- Tomisa Ilona: *„Nyírfa kéregből zászlót is csinált”... Adatok a zászlós kopjás temetés néprajzához*. In: Pozsgai Péter (szerk.): *Tűzcsiholó, Írások a 90 éves Lükő Gábor tiszteletére*, 591–601. Táton Kiadó, Budapest, 1999.
- Voigt Vilmos: *Szemiotikai kultúra – a kultúra szemiotikája*. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Néprajz egyetemi hallgatóknak 4. kötet, Debrecen, 1990.
- Voigt Vilmos: *Kultúránk etnikus szimbólumai*. In: Kézdi Nagy Géza (szerk.) *Menyeruwa. Tanulmányok Boglár Lajos 70. születésnapjára* 315–319., *Szimbiózis* 8. kötet, A Kulturális Antropológiai Tanszék Évkönyve, Budapest 1999.
- Voigt Vilmos: *Etnikus szimbólumok létrehozása a folklórban*. In: uő. *A folklórtól a folklorizmusig* 221–238. Universitas Könyvkiadó, Budapest, 2001.
- Voigt, Vilmos–Hoppál, Mihály: *Ethnosemiotic Hungary*. Budapest: European Folklore Institute, 2003.

Oppenheimeri Biblia – 1612

Imre Mihály A bibliai hagyomány hasonmásai

Ötvös László szerkesztő gondozásában, 2002-ben, Debrecenben, hasonmás formában megjelent az Oppenheimeri Biblia. A kötet a Nemzetközi Theológiai Könyv sorozatának 53. darabja, összesen 1687 számított lapon. Enyhén nagyított a hasonmás: a méreteket nyilván az olvashatóság érdekében változtatta meg a kiadás: 146 mm a szélessége, 209 mm a magassága, az eredetié: 120 a szélesség, 190 a magasság. A hatalmasra duzzadt hasonmás kötet „térdekségét” még fokozza, hogy viszonylag vastag papírra nyomtatták; a 17. századi eredeti jóval vékonyabb is nála.

A hasonmás kiadással a 17. század eleji német és magyar protestantizmus enciklopédikus művét veheti kezébe az olvasó. A következőkben azt mutatjuk be röviden, hogy milyen szerepet játszott ez a bibliakiadás a magyar protestantizmus konfesszionális-liturgikus-himnológiai-egyháztörténeti folyamataiban. A magyar bibliakiadások modern, hasonmás megjelentetése szerencsésen alakult az elmúlt három évtizedben. Ez annál inkább üdvözlendő, mert a 16–17. századi eredeti kiadások ma már csak legnagyobb könyvtárainkban férhetők hozzá, a hasonmás viszont nagy példányszámban eljuthat a legszélesebb érdeklődő közönséghez is, de a legszűkebb tudományos munkát is nagyban segítheti. A facsimile az eredeti nyomtatvány teljes illúzióját tudja nyújtani, hiszen az íráskép, tipográfia, ornamentika, papírfajta teljes közvetítésére képes, jobb esetben még a kötés könyvművészeti utánpótlása is lehetséges. A Vizsolyi Biblia könyvművészeti remeke után napvilágot látott az 1608-as megjelenésű hanauai editio (1998), 2002-ben pedig az oppenheimeri. Az utóbbi kettő azért is becses, mert Szenci Molnár Albert bibliakiadói tevékenységének döntő fontosságú művei nagy példányszámban kézbe vehetővé váltak. Kár, hogy az 1608-as kiadás hasonmásából elmaradt az eredeti hanauai több fontos részlete (a zoltároscopy és függelékei), amit azért is sajnálhatunk, mert az oppenheimerivel – ami a teljes nyomtatványt csorbítatlanul adja közre – így most még jobban összehasonlítható Szenci Molnár mind nagyobb teljességre törekvő szerzői-szerkesztői szándéka, és kirajzolódik a folyamat. 2000-ben jelent meg Komáromi Csipkés György hányatott sorsú kiadása, amely talán a legszemléletesebben mutatja be a református bibliakiadás kíméletlen üldöztetését; Erdélyben pedig a Vára-

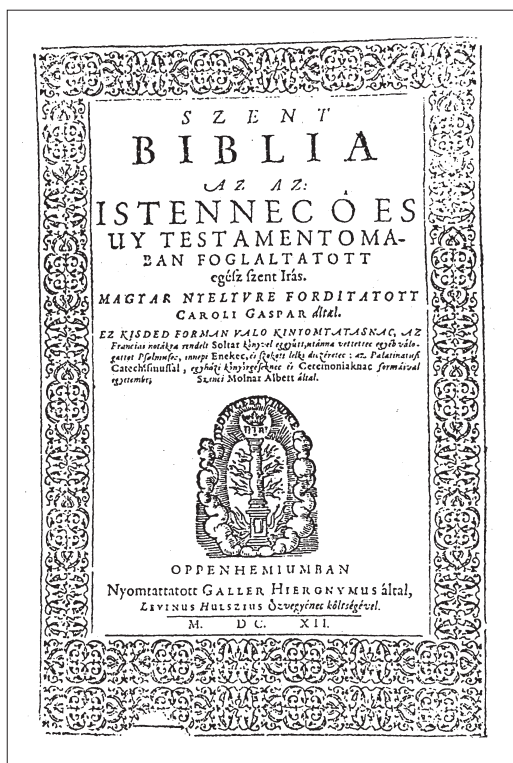
di Biblia impozáns kötete látott napvilágot a közelmúltban. A hanauai, oppenheimeri, valamint Komáromi Csipkés művének kiadása Ötvös László szerkesztői-kutatói-szervezői buzgalmát dicséri, amely a korszakkutatás sok tudományága számára jelent komoly segítséget. Mivel nagy kulturális-tudományos teljesítmény hordozója mindhárom kötet, nagy segítség lett volna olvasói számára, ha a szép könyvek értékét-jelentőségét egy-egy tanulmány mutatta volna be; csak sajnálhatjuk, hogy ezzel a lehetőséggel nem élt a szerkesztő-kiadó.

A teljes, magyar nyelvű protestáns bibliafordítás elkészülése köztudottan a német és a svájci protestantizmus konfesszionális, kulturális ösztönzésére és mintáit követve valósult meg. Károlyi Gáspár műve – a Vizsolyi Biblia – 1590-ben beteljesítette és meg is haladta – *részleteiben azonban még máig sem ismertem és föltártnak* – a 16. századi korábbi részfordítások célkitűzését. A Vizsolyi Biblia 1590-ben jól tükrözte azt a konfesszionális-kulturális-liturgikus-egyháztörténeti pozíciót, amelyet ekkorra Magyarországon a reformáció helvét irányzata betöltött. A lutheri és antitrinitárius ággal együtt a történelmi Magyarország népességének döntő többségét tették ki, a századfordulóra a római egyház hozzávetőleg a lakosság egytizedére szorult vissza. A kulturális-konfesszionális-liturgikus folyamatok egyik meghatározó fókuszpontja a magyar nyelvű bibliafordítás elkészítése volt. Ehhez azonban Magyarországon nagyon nehéz körülmények között tevékenykedő és fejletlen intézményrendszer állt rendelkezésre, amelyet az egyéni erőfeszítés(ek) és a mecénási áldozatvállalás igyekezett ellensúlyozni. (Ezt tudva még nagyobb elismerést érdemel a Vizsolyi Biblia megszületése.) A hazai és külföldi adottságok-feltételek közötti aszimmetria a továbbiakban sem csökkent, ez is magyarázza, hogy a Vizsolyi megjelenésétől 1660-ig – a Váradi Bibliáig – minden magyar bibliakiadás (a katolikus is!) kényszerűen külföldön jelent meg. Részben az itthoni *mostoha nyomdai-kiadói feltételek* helyett találtak sokkal kedvezőbbeket (esetleg bőkezű támogatót is), részben a *hiányzó kulturális-tudományos intézményrendszer* pótlására német-holland egyetemek tudományos potenciáljára, hatalmas szakmai nyilvánosságára támaszkodhattak. Azok lehettek igazán eredményesek a magyar protestantizmus konfesszionális-kulturális-

liturgikus igényeinek megfogalmazásában megvalósításában, akik mindkét említett eszközrendszer behatóan ismerték, hatékonyan működtethették. A Vizsolyi Biblia megjelenése utáni időszakban hosszú ideig ennek legnagyobb formátumú képviselője Szenci Molnár Albert volt.

A 16. század végére előrehaladt a protestantizmus felekezeti tagolódása. Szenci működésének időszakában a magyar protestáns műveltség számos kulturális-konfessionális-liturgikus funkciója kialakult, véglegessé vált. A teljes bibliafordítás mellett kiterjedt magyar nyelvű prédikációirodalom alakult ki, a protestantizmusra épülő lexikográfiai művek keletkeztek; fokozatosan megszilárdult a reformátusok liturgikus rendje, ennek részeként a katekhétikai irodalom, agendák születtek, a gyülekezeti éneklésben ez idő tájt még létező graduál életképesnek látszik, de egyre erősödnek a leváltására készülődő liturgikus-himnológiai-költészeti-egyházkormányzati jelenségek.

Ennek az összetett folyamatnak Szenci nagyon tudatos értelmezője, részben pedig cselekvő személyisége volt. Németországi kulturális tapasztalati, hazai és német támogatói (mecénások, nyomdák, kiadók) révén a 17. század első három évtizedében nagyon hatékonyan befolyásolta ezeknek a tendenciáknak az alakulását, módosulásait. Ereje és ügyessége szerint törekedett arra, hogy a német kulturális-konfessionális nyilvánosság és mecénatúra nagyon változatosan – a hazainál sokkal inkább! – tagolt szerkezetének legkülönbözőbb szintjeit, formációit megnyerje saját céljainak. Ezért találjuk mecénásai között a pfalzi választófejedelemet, a hesseni tartománygróft és családját, heidelbergi, marburgi, herborni, altdorfi professzorokat, egyházi és világi intézményeket, azok előjáróit, magisztrátust és az értelmiségi elit legkülönbözőbb személyiségeit. *Viszonylag nagy példányszámban kinyomtatott művei segítségével komoly hazai befolyásra tett szert.* Példátlanul átgondolt módon a protestáns műveltség szinte minden ágában alkotott (írt, szerkesztett, összeállított, újra kiadott, emendált) valamit. Saját alkotói pozícióját is nagy tudatossággal ismerte fel: látta a lezárult korszak (tulajdonképpen a reformáció kezdetétől a 16. század végéig tartó) folyamatait, jól fölismerte, áttekinthette e folyamatok hazai szereplőit-műveit, azokat egy fejlődési folyamat részeként értelmezte-minősítette, ez a tevékenység a művek folyamatában valósult meg. Ezzel viszonylag nagy kulturális-konfessionális

nyilvánosság számára tudatosította, értékelte és összefoglalta a reformáció addigi eredményeit, egyben *dinamizálta a hazai protestantizmus folyamatait.* Tulajdonképpen ő az, aki sajátos pozíciójánál fogva példátlanul erős kanonizációs tevékenységet végzett, amely sok területen nagyon hosszú időre tartósnak bizonyult. Voltaképpen ő kanonizálta a Vizsolyi Bibliát és annak egyszemélyi fordítójaként Károlyi Gáspárt. Zsoltárköltőként számba vette, értékelte, rangsorolta a műfaji előzményeket, zsoltárai már életében három teljes és egy válogatott kiadást értek meg, s ez nagy lökést adott a – később megszilárduló – hazai himnológiai-liturgikus döntéshez, miszerint a graduálok helyett egyre inkább a zsoltáréneklés lesz a gyülekezeti liturgikus és paraliturgikus (iskolai-otthoni) éneklés meghatározó része, ez egyben költészettörténeti jelentőségű is. Paradigmatikus alapját képezi annak a zsoltárköltészetben alapuló költői kánonnak, amely csak valamikor a XVIII. század végén, XIX. század fordulóján gyengül meg. 1617-ben zajlik a reformáció születésének évszázados jubileuma Németországban, legközelebről ezt is ő látja Pfalzban, a hazai nyilvánosság számára ő teremti meg ennek a szemiozist a kulturális-konfessionális emlékezetben már részben a *Postilla Scultetica*, utóbb pedig a *Sacularis Concio Evangelica* kiadásával, valamint az ekkor itt tartózkodó magyar peregrinuskok hasonló tematikájú műveinek ösztönzésével.

A Vizsolyi Bibliát kétszer is kiadta (1608, 1612), a korábbi kiadást mindkét-szer „megjobbította”, ezzel megteremtette a minél teljesebb gyülekezeti felhasználás és a legszélesebb körű iskolai-otthoni *bibliaolvasás feltételét*. Ezzel a reformáció primér gyülekezeti-liturgikus nyilvánossága iskolai-otthoni paraliturgikus helyszínévé tágult, amelyben a befogadás orális-auditív formája mellett egyre lényegesebb szerepet kapott az írásbeliség összetett liturgikus-kulturális elsajátításának folyamata.

Sajátos aszimmetria alakult ki a 16–17. század fordulójára a német és magyar protestantizmus között. A hazai protestantizmus messze legnagyobb felekezete helvét irányzatú (református), ennek volt döntő szerepe a magyar ajkú népesség körében. Német földön a helvét irányzat kisebbséget alkotott, elsősorban a pfalzi választófejedelemségben és környékén, a nassau-dillenburgi és hessen-kasseli grófságokban, később a beuthen-karolathi grófságban, Brandenburgban volt domináns. Éppen a 16. század utolsó negyedében és a 17. század első évtizedében indul egy folyamat, amelynek során – jelentős és elhúzódó konfliktusok kialakulásával – „megjavítani” igyekeznek (Verbesserungswerk) a lutheránus irányzatot Németország több térségében, vagyis a helvét irányzat erőteljes offenzívába lendül. Mindez hatalmas intézményi háttérrel (heidelbergi, marburgi, herborni egyetem, uralkodói udvarok) és tudományos potenciállal (könyvkiadók, mecénások sokasá-

ga) zajlik, amelynek során mozgósítják ezt az apparátust a szükséges teológiai-exegetikai-liturgiai-kulturális-himnológiai-katekétikai feladatok elvégzésére. Ezt a komplex feladatot az egyes diszciplínák a maguk részterületén végezték, rendkívül változatos és tagolt formációkat létrehozva. Kettőt emeljük csak ki ebből, a zsoltárköltészet területét és a bibliakiadásokat. A protestantizmus által preferált zsoltárköltészet (latinul és német nyelvű változataiban) hatalmasra duzzadt, alkotók sokasága művelte, de a helvét irányzat majd a francia eredetű hugenotta zsoltárokat juttatta hegemon helyzetbe Ambrosius Lobwasser átköltésének kanonizálásával.

A Biblia Luther fordításában még a reformáció kezdeti időszakában született meg, amit a helvét irányzat az 1580-as évektől kezdve a legkülönfélébb módszerekkel fokozatosan igyekezett saját konfesszionális arculatához igazítani. Részint a fordítás sarkalatos helyeit módosították, részint jegyzetek, kommentárok tömkelegével alakították ki az új bibliai hermeneutika szükséges értelmezői pozícióit. Nem véletlen, hogy a német helvét irányzat számos latin nyelvű bibliafordítást teremtett (Johann Piscator, David Pareus), ahol jobban elszakadhatott a lutheri fordítás konfesszionális kötöttségeitől. Konfesszionális-exegetikai igényeinek így nem kellett – vagy csak részben – igazodnia a lutheri fordítás felekezeti korlátaihoz. A Vizsolyi Biblia a német-svájci református teológiai-exegetikai ismeretek és tapasztalatok birtokában született meg, de még a *németországi Verbesserungswerk előtti időszak szellemi bázisához kötődve*.

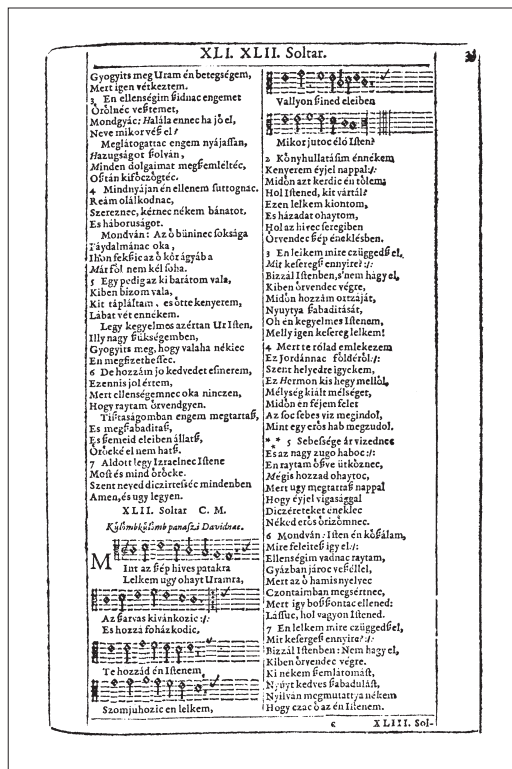
A német protestantizmus folyamatainak egyik legjobb magyar ismerője Szenci Molnár Albert volt, aki harmincegy esztendőt töltött el ebben a közegben. Az oppenheimi biblia alapvetően a Szentírás teljes szövegét adja közre harmadszor magyarul, azonban olyan exegetikai elveket, szöveggel kommentárt, kiegészítőket tartalmazott, amelyek egyértelműen a német Verbesserungswerk szemléletéből, műveiből eredeztethetők. Ezt a folyamatot Molnár egészen közelről szemlélte és megtapasztalta, hiszen 1607-től hat esztendőt a hessen-kasseli tartománygrófságban töltött. Ennek állt az élén az a Móric fejedelem, aki a Verbesserungswerk egyik legdinamikusabb kezdeményezője és Szenci Molnár egyik legbőkezűbb pártfogója volt. (Ezeknek az átalakításoknak jelentős részét Szenci már 1608-ban elvégezte a hanau kiadásnál.) Johann Piscator új német *Bibliája* 1602-ben és

1604-ben jelent meg, David Pareus neustadti bibliakiadása megtartotta ugyan Luther fordítását, de lényeges pontokon módosította is, a helvét irányzat igényeinek megfelelően. Nem véletlenül nevezte mindkét szerző „Biblisches Werk”-nek így megalkotott bibliakiadását. Az *oppenheimi kiadás így a helvét irányzat két bibliafordítói-kiadói hagyományát egyesítette a magyar közegben.* Érvényesült benne a néhány évtizeddel korábbi – alapvetően latin nyelvű (de héber nyelvi ismeretekkel is rendelkező) bibliafilológiára-szentírástudományra támaszkodó, a Vizsolyi Biblia megszületését eredményező – de a korábbi magyar bibliafordításokat is valamilyen mértékben felhasználó – tradíció. Másrészt a német reformációban terjeszkedő, megújuló kálvini irányzat német nyelvű (sok francia nyelvű forrást felhasználó) szövegüniverzumára erősen támaszkodott Szenci Molnár. Így olyan tág és minden korábinál gazdagabb, összetettebb kontextusba helyezte Molnár Albert a magyar Bibliát, mint amilyenre addig még nem volt példa. Ugyanakkor a Szentírás szövege mellett szükségessé vált olyan katechetikai-liturgikus-ekkleziológiai-eukhetikai-himnológiai művek közreadása, amelyek a református hitéleti igények széles spektruma – szorosan liturgikus és paraliturgikus – kielégítésére is alkalmasak voltak. Mivel mindezek a funkciók egyre szerteágzóbbnak bizonyultak, a német közeg ezeket külön-külön önálló diszciplínaként értelmezte, művelte sok-sok változatban, azonban mindig adva volt a belőlük alkotandó szintetikus látásmód lehetősége.

Az *Oppenheimi Biblia* olyan enciklopédia, amely egyaránt szolgált kézikönyvül a templomi szertartások, a prédikálás és a hitoktatás számára, olvasmányul és tankönyvül az egyén számára. Nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Magyarországon és Erdélyben hamarosan elterjedjen a közösségi és egyéni bibliaolvasás szokása.

A zsoltárok után „...egynehány psalmusoc es lelki enekec” címmel versgyűjtemény következik. Az utóbbi években Vásárhelyi Judit, Fekete Csaba és H. Hubert Gabriella kutatásai nyomán egyre többet tudunk meg e jelentős gyűjtemény tulajdonságairól. Ennek alapján kijelenthető, hogy a zsoltároskönyv mellé *egy másik gyülekezeti énekeskönyv „tömörítvénye” született, amely a legszélesebb liturgikus igényeket elégítette ki.* Ennek részei: a zsoltárvariánsok sorozata, ószövetségi, újszövetségi kantikumok, katekizmusi, keresztelési, házassági, ünnepkörökhöz kapcsolódó (húsvét, pünkösd, karácsony) énekek, verses imádságok,

bűnbocsánati és temetési versek. Az énekeskönyv szerkezete részben igazodik a korabeli herborni, pfalzi német nyelvű mintákhoz (amelyek az 1580-as évek második felétől tömegesen jelentek meg a legkülönbözetesebb kiadványokban önállóan és gyűjteményes kötetben), Szenci számos szövege innen származtatható. Másik meghatározó forrása pedig a 16. századi magyar gyülekezeti éneklés, amely több jelentős nyomtatott kiadványban állt Szenci rendelkezésére.

Egyik – eddig még talán kellően nem vizsgált – meghatározó forrása Újfalvi Imre *Keresztyéni énekek* című, 1602-ben, Debrecenben kiadott nevezetes gyűjteménye. Újfalviról köztudott, hogy Szenci Molnár személyes kapcsolatban állt vele, művei pedig sokrétű hatást gyakoroltak a zsoltárköltőre. (Ez azonban fordítva is igaz, hiszen Újfalvi Imre először adott ki Magyarországon – éppen Debrecenben – válogatást Szenci Molnár zsoltáraiból.) Az oppenheimi „toldalék” 68 éneke közül 38 található meg Újfalvinál, három pedig legelőször itt jelent meg, amit majd Szenci átvett saját gyűjteményébe. A temetési versciklus sorrendje és szövegei is nagy valószínűséggel Újfalvitól származnak. Külön figyelmet érdemel, hogy Balassi- és Rimay-vers is szerepel a válogatásban. Molnár 1607-es zsoltárelőszavában már idézte a *Bocsásd meg Úristen* című Balassi-verset mint a korábbi átköltések közül néki legjobban tetszőt, most itt közli

a teljes szöveget, amiről tudni kell, hogy valószínűleg ez Balassi művének első teljes nyomtatott kiadása. Bizonyíthatóan Újfalvi nyomán jelenik meg a kötetben Rimay János *Az jó hitű ember szelíd ez világon* kezdetű verse. Igen tanulságos azonban, hogy a láthatóan romlott szöveget Szenci Molnár sok helyen korrigálja. Javításai egyértelműen a filológiai pontosítást szolgálják, de a *poétikai szempontok érvényesítését is megfigyelhetjük*. A strófákat számozza, Újfalvinál folyóírással egybeolvadnak a versszakok sorai, ezeket Molnár egyértelműen – sorkezdő nagybetűkkel – strófikussá formálja, a döccennő szótagszámot és nyelvhelyességi hibákat kiigazítja; a gyakorlott költő magabiztosságával végzi munkáját. Egyetlen strófányi példa:

Újfalvi:

Dicsirlek-is inkab Bivemből öröcke,
mert jo voltodat latom hozzam mindenestül,
hala legyen neked hogy lelkem megmented,
es az en fejemet halalos inségből.

Szenci:

12 Diczérlekis inkáb Bivemből öröckül,
Mert jovoltod látom hozzám mindenestül.
Hála légyen néked, hogy lelkem énségből,
Megmented fejemet halálos veßelből.

Ezt követi a Heidelbergi Káté teljes szövege, imádságok, majd egy istentiszteleti rendtartás (ágenda), amelynek éppúgy része a keresztelési formula, mint az úrvacsora, házasság, beteglátogatás.

Szenci Molnár oppenheimeri bibliakiadása igazi „Biblisches Werk”, éppen olyan,

mint ahogyan azt nagynevű német példaképei megalkották – és mégis különbözik attól. A legmerészebbre vállalkozott, egy kis nyelv kultúrája számára akarta mindazt elérhetővé tenni, amit a méreteiben hatalmas, lehetőségeiben szinte kimeríthetetlen német reformáció megalkotott. Ott a *Biblisches Werk* szintézise részművek, előtanulmányok sokaságából, mások munkáinak összetett folyamatából állt elő, amelyek egyenként, önmagukban is ennek a tudományosságnak meghatározó elemei. (Jól mutatja ezt az is, hogy Pareus és Piscator meghatározó szerepet játszott a helvét irányzat latin nyelvű bibliafordításában, de ugyanilyen súlyuk volt a német nyelvű megalkotásában is.) Szerzők versengtek, hogy elkészítsék a kálvini irányzat német és latin nyelvű psalteriumát. Szenci németországi *voluntarium exilium*ában, távol a hazai kultúra közegétől, *szinte egymaga hozta létre azt a szintézist*, amelyet szerencsésebb körülmények között más szerzők sokasága készített volna elő. *Így a szintézis összegezése nemcsak a szerző elszánt vállalásából, de a körülmények szülte kényszerítő szükségéből is magyarázható*. Ezért kell bibliafilológusnak, zsoltárfordítónak, kátéfordítónak, agenda- és imádságszerzőnek, liturgusnak lennie egy személyben. Mindeközben még a közelmúlt és kortárs magyar költészet legnagyobbjai is (Balassi, Rimay) látóterében vannak, sőt, recepciójuk folyamatában jelentős szerepet játszik. Hiszen ekkoriban még sem az európai és magyar kultúrában nem vált el egymástól az isteni és emberi szó, ennek az egysége az oppenheimeri bibliakiadás.

Kérdések a magyar „nemzeti filozófiáról”

„Birjunk tehát csak egyszer önálló philosophiát, s birandunk a nyelvszokás’ teljes jogával úgy nevezhető magyar philosophiát is. Fog-e ez azonban eredményekkel megegyezni? – ezt a tapasztalás bizonyítandja be [...]. Hazánk’ földje dél és észak közt a középvonalon terül el, s nemzetünk’ szellemében az érzékiség és ész közt ritka egyensúly található, mellynél fogva félszeg empiricai vagy rationalistcái kicsapongásokra nem lehet hajlandó. Ez biztat.”

(Szontagh Gusztáv, 1839)

„De minden korszaknak megvan a maga speciális feladata minden nemzet körében. Mi magyarok is jártuk a hagyományok iskoláját és el iparkodtunk igazodni a nagy világban. Most azt a feladatot sem szabad mellőznünk, melyre eddig a sors kevés alkalmat adott, hogy saját lelkünkbe mélyedjünk és a magunk sajátosságát a filozófiai gondolat fényénél fölismerjük, megerősítsük és a kulturái élet nagy közösségében érvényesítsük.”

(Alexander Bernát, 1915)

„[V]an magyar filozófia, ha nincs is magyar filozófiai rendszer (mert a Böhm Károlyét nem tartom magyar filozófiai rendszernek), s ez a magyar filozófia a dolgok gyakorlati létéből kiindulva halad a valóságos létezés felé, s akkor visszafordul, s úgy »igaz«, ha a valóságos létből visszatalál a gyakorlati léthez, s értelmét adja annak. Ázsiai filozófia ez, az európai szubjektív és komplikált filozófia szisztémái és methodusa közül ad hoc-szerűnek tetszik, pedig csak szemléletes: objektív és primitív.”

(Karácsony Sándor, 1939)

Az idézett három szövegrészlet a magyar filozófiai gondolkodás történetének pontosan egy évszázadát fogja át: az első a reformkorban, a második a századelőn, a harmadik a két háború közötti korszakban keletkezett. Az első idézet Szontagh Gusztávtól (1793–1858) való: a hazai tudományosság preszcientikus korszakának jellegzetes alakját antihegelianus szellemű tanulmányok szerzőjeként, a reformkor-neoabszolutizmus kora sajátosan „nemzeti bölcséletének” tekintett „egyezményes filozófia” társalkotójaként ismerjük. A második idézet Alexander Bernáttól (1850–1927) származik: a hazai bölcséleti intézményrendszer századfordulós kiépítőjét elsősorban filozofiatörténészként, különböző irányzatok egyeztetésére törekvő, eklektikus-impreszionisztikus bölcséleti álláspont képviselőjeként tartjuk számon. A harmadik idézet szerzője végül Karácsony Sándor (1891–1952): a két háború közötti korszak diffúz szerepet eljátszó írás-

tudóját a maga kidolgozta „társaslélektan” gondolkodójának, valamiféle életfilozófiai irányban tájékozódó, történetfilozófiai keretbe foglalt kultúrfilozófia alkotójának szoktuk tekinteni. A három gondolkodó szövege számos tekintetben különbözik ugyan egymástól, egyetlen szempontból azonban megegyezik: mindhárom szoros kapcsolatot tételez nemzet és filozófia között. Van sajátosan magyar nemzetkarakter és sajátosan magyar gondolkodásmód – állítja mindegyik –, következésképp lennie kell sajátosan magyar filozófiának is.

A magyar filozófia történetében időről időre megfogalmazódik tehát a nemzet és filozófia szoros kapcsolatának a gondolata. Esszénk (egy készülőben lévő monográfia eddigi eredményeit hasznosítva) a magyar filozofiatörténetnek erre a – nemzet és filozófia közvetlen kapcsolatát tételező – vonulatára kérdez rá. Előbb, pár vonással, hipotézist fogalmaz meg a „nemzeti filozófia” tradíciójának létrehozásához, sorra véve a tradíció néhány jelentős teljesítményét és néhány megközelítési lehetőségét. Utóbb, szintén összefoglalóan, a hipotézist elvetve – tradíció helyett – toposzként azonosítja ezt a „nemzeti filozófiai” vonulatot, és néhány, a vonulat határaitra vonatkozó dilemmát vázol.

A magyar „nemzeti filozófia”

Kiinduló hipotézisként próbáljuk tehát megfogalmazni: a magyar „nemzeti filozófia” említett vonulata talán létező, a magyar filozofiatörténet terjedelmileg kiterjedt irányzatait és gondolatilag fontos teljesítményeit felölelő hagyománya, a magyar filozófiai gondolkodás történetének, meglehetősen jelentős tradíciója.

Eszünkbe juthat ugyanis, hogy a magyar gondolkodók közül ki mindenkinél bukkan föl a magyar nemzetkarakterrel adekvát, sajátképpen nemzeti filozófia elképzelése. Előzményként ott bujkál már a 18. század végétől induló és a 19. század első felén végigívelő két hosszú – a korabeli német idealizmus recepcióját nyújtó – bölcséleti vita, az úgynevezett Kant-vita és Hegel-vita hátterében is. A reformkori Akadémia filozófiai vitáinak érvelésében, azután, a „magyar filozófia” terminusának önálló jelentésváltozatoként bukkan föl, a nemzeti nyelven írott „magyar nyelvű filozófia” meg a hazai kultúra újonnan intézményesítendő szférájaként fölfogott „in-

tezményes magyar filozófia” mellett. Első meghatározó teljesítményeként azután a Hetényi János és Szontagh Gusztáv nevéhez köthető, a reformkorban kialakuló, majd a neoabszolutizmus korában hegemon pozícióba kerülő „egyezményes iskolának” a bölcséletében nyer határozott alakot. A 19. század végére eső szakaszában két legjelentősebb képviselőjének Böhm Károly és Alexander Bernát látszik: az előbb a pozitívizmus és a neokantianizmus összeegyeztetésével kísérletező, majd a badeni neokantiánus iskola törekvéseivel rokon értékfilozófiát kidolgozó Böhm rendszerépítő kísérleteinek mélyén a sajátképpen magyar „nemzeti filozófia” megteremtésének törekvése sejlik föl; a századforduló legpozicionáltabb gondolkodójaként és a hazai bölcséleti intézményrendszer kiépítőjeként számon tartott Alexander törekvései pedig ugyancsak a filozófia hazai meghonosítási kísérleteinek látszanak. A két gondolkodó ugyanakkor, persze, világosan fölismerhető, egymással határozottan ellentétesnek látszó álláspontot képvisel: egyikük az önálló magyar bölcséleti rendszer kidolgozásával, másikuk a nyugati filozófia irányzatainak-teljesítményeinek meghonosításával azonosítja a magyar „nemzeti filozófiát”. A hagyomány jelentős századfordulós alakjának tűnik azután a pedagógus Imre Sándor, az esztéta Pekár Károly vagy a bölcselő Palágyi Menyhért: műveik, így vagy úgy, mind tovább éltetik a „nemzeti filozófia” gondolatát. A két háború közötti korszakban azután igen erősnek látszik a tradíció: a korszakra jellemző „etnokulturális” beszédmód nagyon is plauzibilisá teszi a nemzet és a filozófia összetartozását tételező gondolatokat. A hagyomány e szakaszának két meghatározó gondolkodója, nyilvánvalóan, Karácsony Sándor és Prohászka Lajos. Tudvalévő, mindkettejük fő műve a német gondolkodással oppozícióban igyekszik megragadni a sajátosan magyar gondolkodást: az ázsiai/magyar és az indogermán/német észjárást szembehelyező Karácsony azonban a korabeli áramlatokkal tudatosan szakítani törekvő, sajátképpen „magyar” rendszer kialakítására törekszik, a német vándort és a magyar bujdosót szembeállító Prohászka viszont voltaképpen a kortársi német szellemtudományos diskurzus keretei közé illeszkedő esszét alkot.

A megfogalmazott hipotézis szerint tehát a hagyomány körülbelül a reformkortól valamikor a második világháború végéig, úgy tűnik, többé-kevésbé összefüggő folyamatot képez. A második világ-

háború után ellenben hirtelen valahogy összeomlik: a sajátképpen magyar „nemzeti filozófia” gondolata egy csapásra elveszíti plauzibilitását, és kikerül a lehetséges diskurzusok köréből. Az ehhez vezető folyamatban, könnyen belátható, kiemelkedő szerepet játszik Bibó István munkássága. A harmincas évektől meginduló és a koalíciós korszakban kiteljesedő publicisztikájával-esszéisztikájával Bibó a „nemzeti filozófiának” mintegy a gondolati alapját semmisíti meg: a „közösségi alkat”-ra vonatkozó hagyományos diskurzust lehetetleníti el.

Ha helytálló a hipotézis – még mindig csak erről beszélünk –, és valóban létezik a magyar filozófiatörténet „nemzeti filozófiai” tradíciója, úgy talán három szinten is reflektálhatunk rá: nacionalizmustörténetileg, filozófiailag és történetileg.

Nacionalizmustörténetileg tekintve, egyrészt, ugyanis egy tágabb gondolati paradigma részének mutatkozik: a nemzeti eszme történetének megnyilvánulásaként fogható föl. A sajátképpen magyar jellegű, nemzeti filozófia elképzelése eszerint nem teoretikus plauzibilitása miatt gyakorol jelentős hatást: a gondolat mind átfogóbban a filozófia általánosságfogalmának, mind konkrétan a fölvilágosodás észfogalmának ellentmond. Népszerűségét társadalmi funkciója magyarázza. Voltaképp nem más ugyanis, mint a nemzetfejlődés megképesztésével összefüggő, annak egyik ideológiai reflexét kifejező jelenség. Hátterét a meineckeai értelemben vett „kultúrnemzeti” nemzetfejlődés képezi. A nemzet kerete ebben nem az állam, hanem a nemzeti nyelv és a nemzeti kultúra; a nyelv és a kultúra „alatt” a nemzetkarakter, „fölötte” pedig a „nemzeti filozófia”. Így és ennyiben a „nemzeti filozófia” a polgári nemzet megteremtésének, illetve megvédelmezésének eszköze.

Filozófiailag, másrészt, valamiféle esz-közszerepet játszó bölcséletet látszik involválni. A kiindulópontja mindig az elmaradottság tudata: a hazai polgári nemzetfejlődés megképesztésének, a szerves filozófiai kultúra hiányának érzete. Az elmaradottság toposzá szervült problémájának elvileg többféle gondolati megoldása születethet. Egyfelől, mint a magyar filozófiatörténet-írás historiográfiájának német monográfiája meggyőzően bizonyítja, kialakulhat belőle a hazai filozófiatörténet föltárására irányuló törekvés. Másfelől, mint reménybeli monográfiánk talán bizonyíthatná, megfogalmazódhat a nyomán az önálló „nemzeti filozófia” megteremté-

sének programja. Az elmaradottság kihívására itt az eredeti nemzeti bölcsélet ad választ. Ez elasztikus gondolati formaként különböző nemzetfölfogások és filozófiafogalmak számára nyújthat keretet, a benne megfogalmazott bölcsélet azonban minden esetben a nemzetépítést szolgáló, a nemzeti kultúraépítés szervezőerejét jelentő gyakorlati filozófia lesz.

Történetileg végül, harmadrészt, ahogy az előbb pár mondatban már számba vetjük, a reformkortól és a neoabszolutizmus korától a századvégen-századelőn át a két háború közötti korszakig ívelő tradíciót jelent. A tradíció megnyilvánulásai a reformkorban a romantika, a neoabszolutizmus korától a századfordulóig a pozitívizmus, a két háború között pedig a szellemtörténet irányzatának befolyása alatt bontakoznak ki; előbb mintegy a nemzet megteremtésében, utóbb mindinkább a megvédelmezésében vállalva szerepet. A tradíció történetében – ahogy általában a nemzetkarakterológiai viták menetében – a magyar történeti államterület első világháború utáni fölbomlása jelent határozott fordulópontot: a nemzetfejlődés kultúr-nemzeti vonásainak fölerősödésével, illetve bizonyos „etnokulturális” beszédmóddá alakulásával. A tradíció darabjai között mindazonáltal mindvégig egységet teremt a gondolatok megszerveződése: az, ahogy a filozófia a hazai társadalmi és filozófia elmaradottság tudatának talaján, a filozófiatörténeti hagyományt szelektíven fölhasználva, a művelődésalapítás átfogóbb paradigmájának keretében a nemzetteremtés-nemzetvédelmezés eszközévé válik.

Kérdés azonban, verifikálható-e a mondott hipotézis: valóban létező tradícióval van-e dolgunk? Az újabb kutatások eredményei ugyanis, lehet mondani, termékenyen elbizonytalanítják a nagy ívű hipotézisek magabiztos megfogalmazóit: figyelmeztető kérdőjeleket rajzolnak a rekonstruálni kívánt folyamatok mellé, illetve – főként – megkérdőjelezzik, a rekonstrukció eredményei vajon elmesélhetők-e valamiféle kerekzárt történetként.

Kérdések

Az elbizonytalanodás legjelentősebb forrása – a kérdőjelek megfogalmazódásának legfontosabb oka –, hogy a „nemzeti filozófia” az újabb vizsgálódások nyomán nem kontinuos tradíciónak, csupán diszkontinuos toposznak bizonyul. A „nemzeti filozófia”, úgy tűnik – az eredetileg megfogalmazott hipotézissel szemben –, nem képez

valamiféle, a magyar filozófusok közösségében továbbélő és tudatosan ápolt gondolati örökséget. Nem: sajátos motívumnak, gondolati elemnek mutatkozik inkább – nem egyéb tehát egyszer-egyszer föltűnő, majd ismét elejtett toposznál. A magyar filozófiai gondolkodás képviselői az említett jó egy évszázadban, lehet mondani, toposzként használják a „nemzeti filozófia” gondolatát: – némiképp átértelmezve az antik retorika toposzfogalmát – valamiféle, időről időre megképződő gondolati helyként kezelik tehát. Amikor rekonstruálni próbáljuk ezt a toposzt, ilyenformán nem tudunk kerekded-zárt történetet mesélni: óhatatlanul megszakításokkal terhes történetet mondunk el.

A „nemzeti filozófia” rekonstrukciója, mindezek nyomán, néhány elhatárolás világos megfogalmazását tételezi föl. A „nemzeti filozófia” történetének majdani monografikus földolgozása határozott különbségtételekből kell, hogy kiinduljon: mire terjed ki, illetve – különösen – mire nem terjed ki ez a „nemzeti filozófiai” vonulat? A következőkben négy – három negatív és egy pozitív – elhatárolást fogalmazunk meg. A magyar „nemzeti filozófia” története eszerint – negatív – nem azonos a magyar nemzetkarakterológiai gondolkodás történetével, a magyar nyelvű filozófia történetével, a nacionalista magyar filozófusok munkásságának történetével, illetve – pozitív – nem szorítkozik pusztán a magyar nemzetkarakter/nemzeti gondolkodás és a „nemzeti filozófia” között közvetlen pozitív összefüggést tételező fölfogások történetére.

Árnyalatnyival részletesebben a következőkre gondolunk.

Nem a mi történetünk tehát, egyrészt, a magyar nemzetkarakterológiai gondolkodás története. A nemzetkarakterológiai gondolkodás története érdekes monográfia tárgya lehetne egyébként: ahogy a magyar nemzeti karaktert megkonstruáló elképzelések a romantika paradigmájában, mondjuk Rónay Jácintnál megszületnek, a pozitívizmus paradigmájában, például Beöthy Zsoltnál átalakulnak, végül a szellemtörténet paradigmájában, elsősorban Szekfű Gyulánál elnyerik legbefolyásosabb formájukat – mindez, ismételjük, érdekes monográfia tárgya lehetne. Ez azonban nem filozófiatörténeti, hanem átfogóbb ideológiatörténeti monográfia lenne. A „nemzeti filozófia” fölépítése nem azonos a nemzeti karakter megkonstruálásával-leírásával – az utóbbi csupán megalapozza az előbbit –, a „nemzeti filozófia” történetének föl-

dolgozása sem ideológiatörténeti vállalkozás tehát: par excellence filozófiatörténeti munka. A nemzetkarakterológia története és a „nemzeti filozófia” története azonban persze óhatatlanul összekapcsolódik egymással: a „nemzeti filozófia” határait következőleg igen nehéz hát egyértelműen megvonni.

Nem a mi történetünk azután, másrészt, a magyar nyelvű filozófia története. Apácai Csere Jánostól a hazai filozófusszakma mai képviselőiig számosan írtak-írnak filozófiai műveket magyar nyelven (is): a descertes-i gondolatokat meghonosító Apácaitól a kortárs kontinentális és angolszász filozófiákat recipiáló mai szerzőkig sokan üztek-üznek tehát „magyar filozófiát”. Ennek a „magyar filozófiának” az egész korpusza természetesen nem azonos a „nemzeti filozófia” mondott vonulatával. A magyar nyelvű filozófia egy szűkebb értelemben sem azonosítható a „nemzeti filozófiával”: a magyar filozófiai terminológia kialakulástörténete is tőle külön történetet képez. Ez utóbbi maga is külön monográfia tárgyát képezhetné: ahogy az első magyar nyelvű filozófiai művet megalkotó Apácaitól a korabeli német idealizmus fogalmainak magyar megfelelőit kísérletező Kant- és Hegel-vita résztvevőin keresztül, például, a századfordulón a magyar filozófiai terminológiát véglegesítő Alexander-Bánóczi-féle *Filozófia Írók Tárá*nak fordítóiig kialakul és megszilárdul a filozófia magyar nyelve – mindez, megint mondjuk, izgalmas monográfiában lenne földolgozható. Ez a monográfia azonban természetesen szintén nem a mi tervezett monográfiánk. A „magyar (nyelvű) filozófia” és a „nemzeti filozófia” elhatárolása ráadásul a „magyar filozófia”-fogalom jelentéseinek különbözősége miatt sem könnyű. A „magyar filozófia” ugyanis polyszemantikus fogalom: használható nyelvi, institutionális és szubsztantív értelemben egyaránt. A reformkori Akadémia filozófiai vitáinak elemzése például, ahogy előbb utaltunk is rá, arról győz meg, hogy a korszak szereplői háromféleképp használják a fogalmat: a „magyar filozófia” egyszerűen szólva jelentheti számukra a magyar nyelvű filozófiát, jelentheti a magyar kultúra újonnan intézményesülő/intézményesítendő szféráját, illetve jelenthet sajátképpen magyar, a nemzet karakterével adekvát nemzeti bölcseletet. A három jelentés megkülönböztethető ugyan, az érvelésekben azonban szorosán összefonódik egymással. Ez pedig, általánosabban, megint arra figyelmeztet, milyen aggályos

egyértelműen megvonni a „nemzeti filozófia” határait.

Nem a mi történetünk továbbá harmadrészt, általában a nacionalista magyar filozófusok munkássága. Ha valaki egyfelől nacionalista, másfelől filozófiai műveket alkot, annak még nem föltétlenül lesz helye a „nemzeti filozófia” mondott vonulatában. A vizsgált évszázadban egyébként is, lehet mondani, voltaképpen mindenki nacionalista, gellneri értelemben legalábbis bizonyosan: azt a normatív követelményt képviseli tehát, hogy politikának és kultúrának fednie kell egymást, azaz hogy az állam határainak és a nyelvi kultúra határainak meg kell egyezniük egymással. A nacionalista nézetek az egyik és a filozófiai munkálkodás a másik oldalon: mindezek azonban természetesen együtt sem képeznek föltétlenül valamiféle, általunk említett „nemzeti filozófiát”. A besorolás nehézségeit világosan demonstrálhatja Böhm Károly vagy Palágyi Menyhért esete. Böhmöt, ugye, az első magyar filozófiai rendszer kidolgozójaként tartja számon a filozófiatörténeti köztudat. Alig húszévesen – ironikus módon: ekkor még német nyelven vezetett – naplójában tett ünnepélyes fogadalmát, hogy önálló magyar bölcseleti rendszerrel fogja megajándékozni nemzetét, valóban megvalósítja: terjedelmes, összesen hat kötetre rúgó – a kontinentális filozófia századfordulós átalakulását érdekesen tükröző: a pozitívizmus és a kantianizmus összeegyeztetésével kísérletező indulás után határozott neokantiánus értékfilozófiai irányba forduló – rendszert dolgoz ki. Kérdés azonban, magyar nyelven megszületett rendszere mennyiben minősíthető – illetve mennyiben nem minősíthető – szubsztantív értelemben fölfogott magyar „nemzeti filozófiai” teljesítménynek. Palágyi ismeretesen az irodalomkritika-esztétika felől indul el, majd a filozófiánál állapotodik meg: határozott metafizikai alapra épülő anti-dualista-monista teoretikus elképzeléseket tükröző ismeretelméleti-logikai, illetve tér- és időelméleti munkákat követően a vitalista filozófia magalapozásában vállal szerepet. Ifjúkori publicisztikájában a kulturális nemzetépítés harcos elkötelezettjének mutatkozik: valamennyi kultúrterület – így a filozófia – sajátosan magyar/nemzeti jellegét követeli tehát. Kérdés viszont, érdemi – ráadásul előbb elsősorban, majd kizárólagosan német nyelven született – filozófiai munkái mennyiben hajtják végre a maga fogalmazta „nemzeti filozófiai” programot. A példák újfent élesen fölvetik a „nemzeti filozófia” határainak kérdését.

A mi történetünk nem szorítkozik azonban végül, negyedrészt, a magyar nemzetkarakter/nemzeti gondolkodás és a „nemzeti filozófia” között közvetlen pozitív összefüggést tételező fölfogások történetére. A „nemzeti filozófia” természetesen elsősorban ezt jelenti persze: hogy létezik magyar nemzetkarakter, így sajátosan magyar nemzeti gondolkodás, következésképp léteznie kell vele adekvát „nemzetfilozófiának” is. A közvetlen pozitív adekvátság követelményével szemben azonban megfogalmazódhatnak ettől a megoldástól eltérő változatok is. A legjelentősebb példa itt Erdélyi János bölcselete. Erdélyi értelmezési hagyománya, mint ismeretes, filozófiai munkásságának három jelentős teljesítményéről szokott megemlékezni: hogy – az egykori Hegel-pör fonalát fölvéve – megvédelmezi a hegelianizmust; hogy megsemmisíti az egyezményesek dilettáns és délibábos „nemzeti filozófiai” koncepcióját; s hogy végül elsőként dolgozza föl a magyar-

országi filozófia korai történetét. Vonatkozó szövegeinek újraolvasása azonban arról győz meg, hogy – miközben valóban éles és éles elméjű bírálatot fogalmaz meg a „nemzeti filozófia” koncepciójával szemben – bizonyos értelemben maga is a „nemzeti filozófia” gondolatának elkötelezettje marad: filozófiafogalma ugyanis közvetlen kapcsolatot tételez nemzet és filozófia – nemzetkarakter/nemzeti gondolkodás és bizonyos (tudniillik a hegeli) filozófia – között. Ebben az értelemben Erdélyi bölcselete – noha azt éppen a „nemzeti filozófia” első kidolgozott változatának határozott kritikájaként szokás számon tartani – maga is elhelyezhető a „nemzeti filozófia” vonulatában.

A magyar „nemzeti filozófia”, összefoglalóan bizonyosan megfogalmazható, szerfölkött tünékeny képződmény tehát: a határai, íme, újra és újra bizonytalannak mutatkoznak.

A népzenei hagyomány szerepe a magyar kulturális identitás kialakításában és közvetítésében

A zene „jelentése” szavakban nem fogalmazható meg, mégis sokak számára egyértelmű, érthető üzeneteket hordoz. A zenének – erős emocionális hatása miatt – különösen nagy a szerepe az önazonosság megélésében és kifejezésében: abban, hogy az ember mint társas lény környezetébe önmagát vállalva beilleszkedjék. A zenei identitás családokon, illetőleg kisebb és nagyobb közösségeken belül öröklődik ismeretként, gyakorlatként, izlésként. Ezzel párhuzamosan a 18. század vége óta különféle tudatos – művészi, tudományos, politikai – törekvések és technikák is jelentkeznek az identitás megkonstruálására és elfogadtatására, esetleg annak elutasítására.

A világ országainak egyik újkori önki-fejezési formája a nemzeti himnusz. A függetlenségüket újonnan elnyert országok himnuszt készítenek maguknak, a nagy rendszerváltások idején pedig előfordul, hogy a régi himnuszt másikkal váltják föl. A kommunista Rákosi rendszerben is fölvetődött ez az igény, Kodály Zoltán azonban a csábító ajánlatot visszautasította: „Minek? Jó a régi.” – volt a rövid, határozott felelete a felkérésre.

Amikor nemzetközi versenyek, olimpiák, világbajnokságok eredményhirdetésénél megszólal a győztes sportoló országának himnusza, az nem csupán az egyéni teljesítmény kihirdetésének ünnepélyes gesztusa. A felhangzó zenében a teljesítmény mintegy átlényegül, megnő, szétárad, mert a bajnokot egy nagyobb, nemzeti közösségbe sorolva ünnepli, a szurkolók pedig úgy érzik, hogy ők is, mint nemzet, a siker részesei. A himnusz hangjai természetesen a hozzá tartozó szöveget is földézik a hallgatókban, de a hatás elsősorban a zene miatt következik be.

A különféle országok himnuszainak szövege általában az uralkodó személyét, a nemzetet vagy a szabadságot dicsőíti. A magyar himnusz születése idején azonban legfeljebb a Habsburg uralkodót és a Monarchiában alávett helyzetű magyarságot lehetett volna dicsőíteni. Himnuszunk – Kölcsey Ferenc versének első szakasza – ezért valami egészen más: fohászokodás Istenhez áldásért és bőségért. Ugyanez a gondolat teszi hagyományos

népi ünnepeink, az esztendő jeles napjaihoz fűződő rituális népszokásaink lényegét. Az újesztendő-köszöntőkben pl. ilyesfajta szövegeket énekelnek:

„Glóriával, bor-, búzával / Áldd meg népedet, / Hogy víg szívvel dicsérhessük / Istenségédet!” (Táp, 1952.)

„Áldd meg, Isten, e magyar hazát, / Vedd le róla ezt a rabigát, / Adjál neki szabad életet, / A Jézussal örök életet!” (Úrhida, 1937.)

„Az Isten áldása / Szálljon erre házra, / A bennelevőket / Indítsa vígságra. / Bor, búza, gabona / Bőven legyen benne, / Hogy a Jézus Krisztus / Mondjon áldást benne!” (Isaszeg, 1916.)

Szinte ugyanezt a szöveget énekelik egy József-köszöntőben:

„De az Isten áldása / Szálljon erre a házra, / Minden benne népeket / Indítsa a vígságra! / De gabona, bor, búza / Mindig bőven teremjen, / De az Úr Jézus Krisztus / Mindenkor velünk legyen!” (Nagykölked, 1951.)

Egy másik névnapköszöntőben:

„Áldja meg az Isten / E háznak gazdáját, / Gazdaasszonyának / Két keze munkáját!” (Vésető, 1932.)

A pünkösdlő végén prózában ezt mondják:

„Adjon az Úr Isten bő búzát, gabonát, szőréncsés esztendőt, békét, üdvösségét!” (Gyümölcsény, 1935.)

A betlehemes játékok szereplői a betlehemi történet eljátszása, a pásztorok mókázása után a következő záróénekekkel szoktak búcsúzni:

„Isten áldja meg / E háznak gazdáját, / Töltse meg az Isten / Csűrét, kamaráját!” (Debrecen-Nyulas, 1940.)

Kölcsey *Himnusz*ának nagyívű történeti képeit, erkölcsi számvetését tehát egy egészen egyszerű, közösségi, a népszokásokban évszázadok óta megfogalmazott-variált és évente felidézett gondolat fogja keretbe. Őseink efféle – égi áldásért és földi javakért folyamodó – szövegeket énekeltek rituális ünnepeiken, mi pedig a Himnuszban, nemzeti ünnepeinken éltetjük tovább.

A Himnusz dallamának háttérében is közösségi hagyomány áll. Szerzője Erkel Ferenc, a romantikus magyar opera megteremtője, akinek életműve szorosan ösz-

szefügg a nemzeti zene létrehozásáért folytatott 19. századi erőfeszítésekkel. A Himnusz zenéjét a *Hunyadi László* és a *Bánk bán* című operái közötti időben, 1844-ben írta. Ez az év más szempontból is jelentős volt, ekkor kezdett népdalokat is felhasználó népszínmű-kísérőzenéket komponálni. A 19. században azonban a népdal csak mintegy véletlenül és romantikus köntösbe öltöztetve került fel a színpadra vagy kapott helyet a művészi zenében. A népdalt – a társadalom legnagyobb létszámú és legáltalánosabb rétegének zenéjét – a magasabb néposztályok nem ismerték. A közvélekedés a népies műdalt és a verbunkost tekintette magyar zenének, így Erkel Ferenc is a Himnusz dallamát a virágkorát élő népies dal stílusában alkotta meg, mellette pedig a hangszeres verbunkos zenére is utalt az elő- és utójáték dallamfordulataiban és az ún. bokázó zárlataiban.

Sok tekintetben a Himnuszhoz hasonló jelentést hordoz a *Rákóczi-nóta* és a *Rákóczi-induló* egymással összefüggő dallama. Zenei gyökerei a 17. századra nyúlnak vissza, kurucszövegekkel („Haj, Rákóczi, Bercsényi, Bezerédi”, „Régi magyar nagy vitézek hová lettenek”) a 18. század közepe után kezdték följegyezni kézíratos diákénekeskönyvekbe mint a nemzeti ellenállás, a Rákóczi-szabadságharc emléket. Népdalváltozatai hasonló és más műfajú szövegekkel egyaránt megtalálhatók a néphagyományban. A 19. század első évtizedeiben jelent meg a hangszeres induló, melynek legismertebb feldolgozása Berlioz nevéhez fűződik. Az 1846. évi pesti bemutató hatalmas sikere igazolja, hogy a közönség értette e zene nemzeti függetlenséget követelő szimbolikáját. De tisztában volt vele az osztrák birodalmi politika is, erre vallanak a hatalom tiltó rendelkezései a negyvennyolcas szabadságharcot követő önkényuralom idején. Liszt Ferenc *XV. magyar rapszodiájában* dolgozta fel a Rákóczi-indulót és más műveiben is gyakran idézte a Rákóczi-motivikát. A Ferenc József koronázására írt *Koronázási miséjének* bemutatója 1867-ben emiatt kis híján megghiúsult. Erzsébet királyné közbenjárásának volt köszönhető, hogy a mise mégis elhangzott a Mátyás-templomban, bár nem a szerző vezényletével.

A kulturális identitás kialakításában a zene különböző időkben és különböző országokban más és más szerepet játszik. Ez a szerep az idegen uralom alatt élő vagy kétes függetlenségű országokban sokkal hangsúlyosabb, mint a „szerencsés nemzetek” esetében, melyek általában a kultu-

rális fejlettségben is előttük járnak. Ami a magyar zenét illeti, a verbunkos zene és tánc bizonyos értelemben szinte a reformkor előkészítésének tekinthető. A verbunkos *tánc* a kuruc korban még járt, régi hajdútánc mozgáselemeiből fejlődött ki a Habsburg-Birodalom katonatoborzási gyakorlatával kapcsolatosan a 18. század utolsó harmadában. A verbunkos *zene* pedig részben paraszti hagyományból, kanásznóták dallamaiból jött létre, részben pedig idegen dallamokat, műzenei megoldásokat asszimilált az egykori bécsi klasszikus zenéből. A verbunkos nemzeti jellegű volt: táncolt rá előkelő mágnás, kisnemes, városi polgár és falusi paraszt. Divatja Bécsbe is elkerült, ahol számos verbunkos kottát adtak ki, és onnét tovább terjedve Európaszerte ismertté vált. A korszak legjelesebb zeneszerzőinek műveiben, Haydn, Mozart, Beethoven és Schubert kompozícióiban kimutathatók verbunkos elemek, bizonyos darabjaik pedig címükben is utalnak a magyaros jellegre. A verbunkos virágkora körülbelül az 1848-as szabadságharccal zárult le, továbbélése azonban – megváltozott formákban – napjainkig nyomon követhető. Bizonyos verbunkos dallamok máig belataroznak a felvidéki, erdélyi falusi cigánybandák és a tőlük tanuló táncmuzsikusok együttesek repertoárjába, továbbá megszólalnak kávéházi, éttermi cigányzenekarok előadásában vagy éppen az Operaházban (Erkel operáiban, Kodály *Háry János* című daljátékának toborzójában), hangversenytermekben, Bartók és Kodály művészi kompozícióiban (legjellemzőbben Kodály Zoltán *Galántai táncok* és *Marosszéki táncok* című művében).

A népdal iránti érdeklődés Magyarországon a 18. század végén támad fel nyugati példák – elsősorban Herder munkássága – nyomán, a felvilágosodás, majd a romantika hatására. Ez az érdeklődés a 19. század első harmadában fölerősödött a reformkori törekvésekben, a nemzeti kultúra megteremtéséért vívott harcok során. A kulturális és politikai függetlenség eszméje, a társadalmi elmaradottság felszámolásának vágya volt az az iránytű, amely a népdalra fordította a figyelmet. A népdalnak egyedülálló nemzeti értéket tulajdonítottak, mint ami valaha az egész magyarság közös kincse volt, és így most a nemzet egységének és felemelkedésének záloga lehet.

A népdalt mint anyanyelvű szöveget az irodalmárok fedezték föl, és a költészet mintájának, alapjának tekintették. Az e gondolat jéggyében kibontakozó irodalmi

népiesség a 19. század derekán Petőfi és Arany költészetében világirodalmi szintre emelkedett. Zeneművészetünkben ugyan ez csak jó félszázaddal később ment végbe.

A népdal dallamára – egyéni kezdemények után – a 19. század harmincas éveiben figyeltek fel. A népdalgyűjtés az Akadémia és a Kisfaludy Társaság szorgalmazására indult meg, lelkészek, kántorok, mérnökök, jogászok írták össze saját és mások dalaikat. A gyűjtemények összeállítói többnyire tudatosan vallották munkájuk nemzeti értékét, hiszen „Ezen énekek valóságos fenntartói a nemzeti karakternek” (*Mátray Gábor*), sőt a népdal egyszersmind „kalauzál szolgálhat idővel azoknak, kik eredeti daljátékot muzsikára tenni szándékoznak” (*Mindszenty Dániel*). De még a dalok egyszerű publikációja is igen nehezen valósult meg, késleltette az általános zenei műveltség alacsony foka, a kottaolvasó közönség kis száma. Később a szabadságharc, majd az önkényuralom évei vetették vissza tragikusan a népdalkiadás ügyét. Nem népdal került azután a közönség elé, hanem a virágkorát élő népies műdal sikeres énekesek közreadásában. Vidéken és Pesten egyaránt hódított a népszínmű, mely a népies műdal elsőszámú terjesztője lett, s melyben olykor-olykor néhány népdal is helyet kapott. Olyan dallamok, melyek a korabeli publikum tetszésére számíhattak: feszes ritmusú dudanóták, sirató stílusú dalok, pentaton kvintváltó táncdalok, a Rákóczi-kort idéző fríg dalok; s mindezek funkciós-műdalos fordulatokkal „kicsinosítva”, „magyaros” ritmizálásban. A népdalgyűjtők óhatatlanul a már ismerősen csengőt, a saját ízlésükhöz közelállót részesítették előnyben: azokat a dalokat írták le első sorban, melyek műzenei eredetűek vagy a környező népektől kerültek hozzánk (cseh, német, morva, szlovák területről) és legújabbban, illetőleg nem túl régen terjedtek el – tehát (Bartók szavával) a „tágabb értelemben vett” népdalokat. Az autochton magyar népdal valószínűleg túlságosan parasztosnak, lokális érvényűnek tűnt ahhoz, hogy színpadon vagy úri és polgári társaságban énekelni lehessen, és különösen ahhoz, hogy idegen példákat követő zeneművészetünkbe beépülhessen. Óvatos kritikával mentegették a népdalt: „E dalokban senki ne keressen muzsikai remeket...” Jellemzőjük a „hirtelen hanyatlás, kurtaság... nagy egyszerűség, s művészetlen fordulatok” (*Mindszenty Dániel*). A magyarázatot a történelem viharaiban, a mostoha körülményekben találták meg, részben pedig abban, hogy a „felsőbb rend” idegen szoká-

soknak kezdett hódolni és a népet magára hagyta. Így vesztette el a népdal eredeti mivoltát, szépségét. A népies műdal volt az, amiben a nemzet „magára ismert”, amivel azonosult. A 19. századi „népdalkiadványok” nem tudtak szabadulni a mindent elöntő népies dalirodalom hatása alól, mely a németes biedermeier dalok divatja után úgy tűnt: magyar is, nemzeti is.

A népies dal, a magyar nóta is helyet talált a művészi zenében, Liszt *Magyar Rapszódiaiban*, Brahms *Magyar Táncaiban*, Mosonyi Mihály műveiben. Máiig a legismeretebb népies műdalunk a mozgósító erejű *Kossuth-nóta*, mely nemzeti ünnepeinken és különféle demonstrációk alkalmával feltétlenül elhangzik. Többen emlékeznek még, milyen sokszor énekeltük 1956 októberében, a 70-es években pedig bátor egyetemisták ajkán hangzott fel a saját, nem hivatalos, nem a KISZ égisze alatt tartott március 15-i ünnepeiken. Népies műdalok alkotják ma is a városi cigányzenekarok műsorának tetemes részét. Bizonyos társadalmi csoportok igényét elégítik ki a „jó ebédhez szól a nóta” jellegű rádióműsorok, televíziós nótaestek.

A 20. század elején két zseniális fiatal zeneszerző felfedezte, hogy „másféle népdal is van a világon, mint a 'Ritka búza' és az 'Ttyóka-pityóka'”, vagyis hogy a népies dal nem azonos a népdallal. Eleinte nemigen hittek nekik, sőt hamisítással is vádolták őket. Talán érthető az idegenkedés: a nóta alkalmas volt a szentimentális elérékenyülésre és a vidám mulatozásra, esetleg a kettő ötvözete folytán a sírva vigadásra; úri-polgári társaságban kiválóan lehetett használni. A népdal azonban túl jó volt a nagyközönségnek. Hiszen mit is kezdjenek az olyan dallamokkal, amelyek – mint Bartók írta – „a legmagasabb művészi tökéletesség példái. Kis arányaikban éppoly tökéletesek, akárcsak a legnagyobb szabású zenei mestermű. Valóságos klasszikus példái annak, miként lehet a lehető legkisebb formában, legszerényebb eszközökkel valamilyen zenei gondolatot a maga frissességében, arányosan, egyszóval a lehető leg-tökéletesebb módon kifejezni” (*A magyar népdal*). Kodály pedig így fogalmazott: A népdal „igen gyakran remekmű. Nemcsak a szegények kincse, de a legmagasabbrendűek igényeit is kielégíti. Nem kezdetlegesség, hanem évezredek fejlődésben kiérlett, leszűrődött művészet. Tökéletes, mert kiegyensúlyozott egység az a kultúra, amely létrehozta. Amint csak felemás eredményt hozhatott az átmeneti félkultúra, amelyben az újabbkori népies műdal fogant” (A

magyar népzene). „Tragikus szimbóluma szétszaggatottságunknak, hogy némely műveltebb magyar is idegennek nézi [a népdalt]. Mint mikor az elszakadt gyerek nem akar apjára ismerni” (A székely népdalról). Ez a magasrendű közösségi művészet magában hordozta a lehetőséget, hogy azt megismerve, befogadva, átélve és átlényegítve a szuverén magyar művészi zene alapjává váljék. Bartók és Kodály kompozíciói küzdelmek árán ugyan, de néhány évtized alatt elfoglalták méltó helyüket a hazai és a külföldi hangversenytermekben. Életművükben a közösségi népművészet egyéni-szerzői műalkotássá formálódott, egyúttal pedig az európai kultúrába illeszkedő korszerű nemzeti zenévé. Műveik a magyar zenetörténet olyan alkotásai, amelyekkel a következő zeneszerző generációknak is számolniuk kell.

Hogy a közönség utat találjon ehhez a zenéhez és általában az értékes zenéhez, ahhoz külön programra volt szükség. Kodály pedagógiai munkásságát voltaképpen nemzetmentő programnak tekinthetjük, aki a két világháború közti időben a társadalom identitásválságát a „legyen a zene mindenkié” cél megvalósításával kívánta orvosolni. A zenei anyanyelv, vagyis a népdal tanítását helyezte a központba, összhangban az arra épülő európai műveltséggel. „A zenei... képzésnek... nem lehet más célja, mint keresni az utat a jobbnál jobb zene felé, s ezzel szolgálni az egész nemzet lelki emelkedését.”

Kodály elképzeléséből sok minden megvalósult, és a magyar zeneoktatás világhírűvé vált. Napjainkban azonban éppen a zenei oktatás elsovasztása folyik, az iskolai énekórák számának drasztikus csökkentésével, zenei általános iskolák bezárásával, az állami zeneiskolák anyagi ellehetetlenítésével. Igaz, a zene nem hajt közvetlen gazdasági hasznot. Mindössze „A lelki gazdagodás hatalmas forrásai erednek a zenéből”. Félő, hogy a döntéshozók ezt nem tudják vagy nem találják fontosnak.

Ami a népzenei illeti, elmondhatjuk, hogy a 21. században is lehetséges népdalt gyűjteni Magyarországon kisebb, a központoktól távol eső településeken, bár a falusi élet közösségi formái már inkább csak a határon kívüli magyarság körében lehetők föl. Ugyanakkor falun új mozgalom bontakozott ki: népdalcsoportok, asszonykórusok, ún. pávakörök alakultak a helyi hagyomány ápolására és bemutatására. Rendszeres találkozók, többfordulós versenyek segítik a megmérettetést, különösen

amikor a környező országokból érkező magyar csoportokkal is kapcsolatba kerülnek.

Az 1970-es évek elején szinte egyik pillanatról a másikra tört felszínre a városi fiatalok vonzalma a hangszeres népzene iránt. A városi táncház a falusi bálomulatságok párja – egy azoktól gyökeresen különböző társadalmi közegben, mely értékes hagyományt használva szórakoztat. A hangszeres és vokális népzene stílusosan hű, „autentikus” megszólaltatása volt az az újdonság, amelyben a népzene-kultúra korábban nem is feltételezett vonzereje mutatkozott itt meg, elutasítva a „népi”-nek nevezett cigányzenekarok által nótás-kávéházi modorban kísért népdalokat vagy a banális, igénytelen zeneszerzői feldolgozásokat. A táncházakban szívesen játszanak nemzetiségi és más (pl. román, délszláv, görög, ír) népzenei, a falusi népdalkörök közt pedig német, szlovák, román csoportok is vannak. Fellépéseik, találkozók különleges szintet képviselnek a népzenei mozgalomban, alkalmat adnak a saját identitás felmutatására és más identitások elfogadására.

A népzene-tudomány létrejötté a 20. század elején teljesen egybefonódott a szuverén magyar művészi zene megszületésével. Bartók és Kodály kiváló tudósok voltak, akiknek művészetébe mintegy beépültek tudományos felfedezéseik, eredményeik; kutatómunkájukat pedig művészi érzékenységük, alkotó fantáziájuk segítette. Iskolateremtő tudományos munkásságukból következik, hogy a magyar népzene-kutatás ma is sok tekintetben innovatív jellegű. Mércét állít az iskolai népdaltanítás számára, kapcsolatban áll a táncházmozgalommal, segíti a falusi népdalkörök működését, a népdalversenyek elbírálását, és ezen a módon is hozzájárul a népzeneben megélhető nemzeti identitás erősítéséhez.

Kodály nyolcvan éve írta a népdalról: „Az utcán állítanám meg velem az embereket, mikor dúlt arccal loholnak a haszon vagy a falat kenyér után, hogy vigasztalást merítsenek a csodakútból.

És el akarnám vinni a világon mindenüvé, ahol csak értenek a zene nyelvén, hogy ezen keresztül is jobban tudják meg, amit oly rosszul tudnak: hogy mi a magyarság.”

Mint kotlós körül a csibék, úgy nyüzsögnek a Mecsek alján körben, a Zengő csúcsa alatt a falvak: délről Mecseknádasd, a szelídgesztenyés Zengővárkony és Pécsvárad, nyugatról Hosszúhetény, följebb, már egészen a hegy hátára mászva Püspökszentlászló, Kisújbanya, azután Magyaregregy, tovább északnak kanyarodva Kárász, Vékény s keleten, bezárva a kört, Szászvár, Mázaszászvár, Váralja, meg a Mecseknádasdról hegyre szuszogó Óbánya. De a Mecsek gyönyörű nevű csúcsa, az igazi, nagy hegyekhez mérve csak olyan félmagas Zengő egy külső körre, jóval távolabbi tájakra is látni enged, délen és keleten ott kéklik – aki látni akarja, látja – a Dráva és a Duna opálos szalagja, s egy hosszú, északnyugati sávban, az országútnak már csak dombok között kanyargó zsinórjára fűzve ott van egymás mellett, Szászvárral kezdődően Tófú, Egyházaskozár, azután halastavak partján Bikal, majd – dombra fel és le – Mágocs: a bennünket most érintő öt falu. Egy valahai író, Bak-say Sándor szerint olyan az egész táj, ama Zengő-csúcsról, a hajdani vár romjáról nézve, „mint egy gazdag goblein, beszegve két hatalmas folyó ezüstjével, teleírva ragyogó színekkel, derűvel, áldással, hősi kalandokkal, nagy ütközetekkel, étellel és halállal”. Étellel és halállal is, igen: mert ez a szépséges vidék, a mindig soknemzetiségű Baranya újkori meg legújabb kori történelmében is folyvást népek, nemzetiségek hol békés, hol békétlen, olykor egyenesen tragikus találka- és lakhelye volt.

Elég ennek bizonyosságául most csak egyetlen család történetére, annak kusza elágazásaira figyelünk, ama országút mentén egymást követő öt település között járkalva ide-oda s nem is a régmúltra, meg nem is *hősi kalandokra, nagy ütközetekre*, csupán a jelenre és visszafelé az elmúlt hatvan esztendőre pislantva. Ebben a történetben nem lesz szó kardról és gyilokról vagy hősi halálról: családok felbomlásáról és kényszerű új honfoglalásról *mindössze*. Hazavesztésről és hazatérésről, az elvesztett otthon iránti, soha nem szűnő honvágyról, a megszokni kényszerült idegen faluról, a szép, de hiába szép, mert nem az övék tájról, portáról, gyakran ellenséges szívű emberekről. Hívhatjuk mindezt más néven *lakosságcsere-egyezménynek* meg *kitelepítésnek* is, akiket pedig érintett, kölcsön vett szóval közönségesen: *földönfutóknak*. Irodalmi tükre is van ennek bőséggel, Dobos László például a felvidékiek kálváriájáról, Tamás Menyhért a bukovinai szülőföldről ide érkezőkről, Kalász Márton a

dunántúli szülőföldjükről, Somberek tájáról ugyanekkor elűzött svábok sorsáról ír s arról is: az emberrel, a nemzetiségekkel való cserebere ellenére ma épp olyan egyes lakosságú, színes kultúrájú országrész a tolnai, baranyai, mint volt hajdan, meg fél évszázaddal ezelőtt. S hogy itt olykor még ma is szikrákat vet az indulat, s nem akar felejtődni, ki honnan jött s hogyan.

* * *

A tófúti temetőben négyen nyugosznak a Katona-család sírjában.

Katona Ignác, aki 1880-ban született a felvidéki Nádszegen, Katona Ignácné Nagy Viktória, aki három évvel volt fiatalabb az uránál, azután Katona Boldizsár, a fiuk, kilenc gyermekük egyike, s hosszú élete után nemrégiben Erzsébet, Boldizsár özvegye is kiköltözött melléjük. Boldizsár 1913-ban látta meg a világot, *odaát*, s 1986-os haláláig nagyjából annyit élt Tófúnn, amennyit a hol magyarországi, hol csehszlovákiai Nádszegen. Ellentétben a szülőkkel: Katona Ignác mindössze három esztendőt töltött ebben az új faluban, az új házban, Viktória nyolcat, így hát azok az esztendők tele lehettek keserűséggel, reménnyel, honvágygyal, emlékekkel s a végén: reménytelenséggel. A soha vissza nem térés biztossá lett tudatával. A hit hosszú életű, tovább él, mint az emlékezés, írja Dobos László, de Katona Ignác és a felesége nem kapott annyi időt az élettől, amennyi elhalványíthatta volna az emlékeket s a bennük élő, nádszegi szülőföld képét.

1947 májusának végén, több hónapnyi bizonytalanság, félelem után huszonegy nádszegi család kelt szomorú útra, annyi holmival, amennyit vinni engedett a törvény. Ott volt közöttük Katona Ignác és Viktória, a szülők, valamint három gyermekük, ifjabb Ignác, Boldizsár, József s azok családjai: összesen tizenhatan, közöttük sok apró gyermek. 1947. június 1-jén érkeztek meg a tolnai Dombóvárra, s onnan mentek tovább, át a megyehatáron Baranyába, a Szászvár és Egyházaskozár közötti katlan falujába, Tófüre. Mindannyian, nyolc felnőtt, nyolc gyerek, egy házba. Egy *bundista*, kitelepített sváb család elkobzott otthonába. Akik igazából nem is mentek el: valami ott maradt belőlük a házukban mindörökre. Tárgyak is, házi és kerti eszközök, meg nevek, a hátsó kertet a nádszegiek is *hos-telnek* hívják majd, a kötött mamuszt *pacskernek*, s éppúgy *faklumpába* bújtak, ha kiléptek az ajtón a konyhából, mint a svábok tették előttük ugyanazon az ajtón, ugyan-

arra a gangra lépve. A házban a szülőkkal Boldizsár és három gyermeke, Margit, Szilveszter és a legkisebb, a kétesztendő Zita maradt. Ő szervezi majd meg 2000 nyarán azt a családi találkozót, melyen jó százötvenen próbáltak egymásra ismerni, s álltak körül a tófüi sírt: egy nagycsalád szanaszét szóródott s most egybehívott tagjai.

* * *

A történelmi tények, hiszen ismertek, pár mondatban elmondhatók. Trianonig se hátráljunk most vissza, csak a második világháború végéig és Beneš álmáig, amely egy tiszta, szláv nemzetállam képét festette föl Csehszlovákia egére. Ott, ahol az államalkotó többség is két nemzetből állt, s a lakosság egyharmada különböző nemzeti kisebbségekhez tartozott! Az álom megvalósulásának első lépéseként a legnagyobb kisebbség tagjait, a magyarokat kollektív bűnösnek kellett kikiáltani, s a Kassai kormányprogrammal már 1945 áprilisában jogi alapokat adni a büntetésükhöz. A büntetés persze önmagában nem teremt szláv nemzetállamot: a magyarokat ki kellett zavarni Csehszlovákiából. Miután ezt egyoldalú kitelepítéssel nem lehetett, mondjuk így, nem illett (Potsdam közbeszólt), a *kölcsönös lakosságcsere* fedőnevű projekt lépett életbe: amennyi szlovák hazatér – önként – Magyarországról Csehszlovákiába, számra annyi csehszlovákiai magyar menjen – kötelezően – Magyarországra. De mert a vártnál kevesebb, körülbelül hetvenezer szlovák tért csupán *haza*, s mert így ugyanennyi magyartól lehetett volna csak megszabadulni, mégis felmerült legalább kétszázezernyi magyar egyoldalú kitoloncolásának nagyszerű ötlete. S mert ismét, most Párizsban megvétőzták a nemzetkaritás eme kétségkívül gyors és egyszerű módját, meghirdették a magyarság *reszlovakizációjának* nemzetisztítő gondolatát. Vagy szlováknak vallják magukat a magyarok, s akkor visszakapják gyorsan elvesztett állampolgárságukat, vagy nem, akkor viszont nyolc napon belül el kell hagyniuk az országot: kifosztva, minden értelemben. 1944 és 1949 között százhuszezer magyar menekült át ilyen vagy olyan státusban, ilyen vagy olyan okból Csehszlovákiából Magyarországra: de, ragaszkodva a szülőföldjéhez, körülbelül háromszázötvenezer magyar szlováknak vallotta magát. Papíron már-már kész lett a tiszta, szláv nemzetállam.

* * *

Közben folyt, Magyarországon is, a német kisebbség kitelepítése, ugyancsak a kollektív bűnösség jegyében. A magyarországi németek negyven százaléka volt tagja a *Volksbundnak* (vagy más hitlerista szervezetnek), de ez egy idő után majdhogynem lényegtelenre vált, elméletileg szinte minden németnek mennie kellett. A jómódú sváboknak azért nem annyira, jól kamatozott a pénzük Magyarországon is, a német szakmunkások sem voltak kárára a magyar iparnak, a körültekintő kormányrendelet a „községben nélkülözhetetlen kisiparos” vagy a „bányamunkás” esetében is elnéző volt, a nagyon öreg is maradhatott, közeli halála ügyis programozva volt. Maradhattak, akik magyar nemzetiségűnek vallották magukat, esetleg korábban magyarosított nevüket a háború alatt „német hangzásúra vissza nem változtatták”. Családok hullottak apró darabokra, a fele, negyede ment, mert mennie kellett, a másik fele maradt, mert maradhatott, de senki nem tudta, jól döntött-e. Az áttelepítésre kijelölteket viszont útnak még nem indítottakat a *hazatérő* felvidéki magyarok elhelyezése érdekében össze lehetett, sőt kellett költöztetni, szükség volt a házaikra, ingó és ingatlan vagyonuk ellenszolgáltatás nélkül az államra szállt. Joggal magukkal vihették apró ingóságait, személyenként „két gyűrűt, egy pár fülbevalót, egy nyakláncot, egy karórát, egy zsebórát, egy karkötőt és egy melltűt”, de csak akkor, ha ezeket az ékszereket nem díszítette drágakő és/vagy igazgyöngy. Az úti élelmiszer, a 7 kiló liszt vagy tésztaemű, kenyér, 1 kiló zsír, 2 kiló húsnemű, 2 kiló hüvelyes, 8 kiló burgonya, meg a konyhaeszköz, ágynemű, fehérnemű, kisebb szerszámok összesen száz kilót tehettek ki. Akik mentek, épp olyan koldusmód mehettek, ahogy a hazatelepülők érkeztek. Az elzavart svábok közül sokan visszaszöktek, s ha lehetett, a szűkebb közösség szemet hunyt efölött: ha nem lehetett vagy nem akartak, ami nem ugyanaz, a magyarok följelentették a szerencsétlen visszaszedelőket. (Fehér István: *A magyarországi németek kitelepítése*) Németország amerikai megszállási zónájába (a későbbi NSZK-ba) 1946-ban száznegyven–százhetvenezer, a szovjet övezetbe (a későbbi NDK) 1947-ben ötvenezer németet toloncoltak ki Magyarországról.

Tófüről is deportáltak számos sváb családot.

A Tolna megyei Aparhantról is: egy távolabbra kóborolt csibe ez a falu Bonyhád közelében, a Mecsek alján.

S útra keltek Egyházaskozárról is.

* * *

S jöttek az üres házakba a szlovákiai magyarok, meg a bukovinai csángók, azaz, ahogy magukat nevezni inkább szeretik, bukovinai székelyek. Sorsuk a magyarok háborús földönfutásának külön fejezete. Merthogy ők *diadalmenetben* tértek haza az édes *anyaországba*, a honfitársak ölelő karjai közé. A második bécsi döntés értelmében 1940-től visszakerült észak-erdélyi területeken kívüli bukovinai magyarok is megkapták a lehetőséget a „hat hónapra belüli” áttelepülésre, a „hazatérésre”. A szép terv azonban lassan realizálódott – a moldvaiak meg egyszerűen kiestek a kormány látószögéből –, a türelmüket vesztett bukovinaiak tehát mozdítható vagyonkájukkal, pár állattal nekivágtak az útnak. 1941. május 10-én érkezett az első vonat, június 21-én az utolsó, a lobogós-ujjongós hazatelepítés mindössze negyvenegy napig tartott. Igaz, nem pontosan úgy, ahogy a *hazajövők* remélték. Igaz, közbejött az a kis bácskai kitérő; igaz, az onnan elűzött szerbek házaiba kerültek, mások portáin kellett lakniuk, s a hazatérés beigért diadala is csak a vasútállomásokon lobogó zászlók és integetések formájában volt érzékelhető. Igaz, sírt az a tizenkétezernyi csángó-székely, mert mégiscsak a szülőföldjüket kellett odahagyniuk; mert hiába vitték magukkal új otthonukba elhagyott szülőfalujuk nevét, jöttmentek lettek ott, szerbek gyűlöletének tárgyai. Igaz, Bácskából, fordulván ismét egyet a magyar történelem kerekére, 1944 októberében takarodniuk kellett az újra kisebbre szabott Magyarország falai közé. Tankok, visszavonuló hadoszlopok között vergődtek a huszonöt bácskai telepés község magyarjai 1945 tavaszáig, a Duna-Tisza közén át a Dunántúlra. Zömüket Baranya északi peremének falvaiba telepítették, arra a Mecsekalji vidékre: Egyházaskozárra, Szárászra, Mekényesre, Bikalra. (Laczkó Mihály – *Csángósors*) Sok helyütt együtt élni, lakni kényszerült a már kitiltott, de útra még nem kelt német a már megérkezett csángóval vagy az ide került felvidékivel, egy tűzhelyen osztozva, egy udvaron járva, egy kert zöldségén, egy fa gyümölcsén, egy istálló szénáján marakodva, jobbára fékeveszett gyűlölettel egymás iránt. Egymás fazekait lökdösték odébb, egyik család a kirablóját látta a másikban. A rézgálicot még a sváb keverte, de a szőlő jogilag már a felvidéki vagy a csángómagyarnak érett be, a hostelek szilvafái között kés villant és fejsze csattant. Csak a mi történetünkben nem esik szó ha-

lálról, egymást ölésről, éjszakai késeléséről, agyonverésekről, lopásról, pusztításról, fegyverről. A Katona család tehát nagyon szerencsés család. Minden sérelem, indulat és fájdalom belül maradt.

* * *

Sok esztendő t ugrunk most: úgy 1958 tájáig.

Amikor is az Aparhantról kitelepített német Gapp család látogatóba jött az NDK-ból az itt maradt(hatott), s közben Szászvárra költözött rokonokhoz. A látogatás egyik eredményeképpen a tófúji Katona Szilveszter és Gapp Erzsébet egymásba szerettek, a fáma szerint egy futballmeccsen, ahol is egyikük a pálya sós-kás-lucernás fűvén rúgta a bőrt, másikuk nézte, mint kerülgeti egyikük ügyesen a vakondtúrások hepehupáit. Volt némi huzavona, akadt néhány probléma, amíg a szerelemből házasság lehetett, s míg az évtizede kizavart sváb család visszatelepülhetett az NDK-ból egykori szülőföldjére. De *hazajöttek*. Egészen pontosan Szászvárra, néhány falunyira csak az egykori otthontól. Ott élnek most is, s mint a mesében: most már, míg meg nem halnak.

Úgy képzeljük el azt a Szászvárról kiinduló országutat, meg a sorjázó, számunkra most érdekes öt falut, mint egy ide-odatekeredő madzagot, öt csomóval.

Szászvár az első csomó, Tófú a második, fölötte dús, ózlábgombás erdőn át baktat az út, fel a dombra, majd le a völgybe a tavak közé. Zita – hiszen ő is felnőtt időközben – a két csomóval távolabbi faluba, Bikalra ment férjhez. Egy helybéli, mondjuk így: bennszülött fiúhoz, Istvánhoz, akit sem egyik, sem másik, sem harmadik országból nem űzött sehová, senki. Első közös otthonuk egy faluvégen megvásárolt üres sváb ház volt, a gangon futó kékszőlő, a fekete-fehér konyhakő, a pompás, boltíves pince még sokáig az ismeretlen régiekre emlékeztette az új lakókat. Újabb évek után a fiuk majd a Tófú és Bikal közötti Egyházaskozáron talál magának feleséget: egy bukovinai csángó-székely lányt, kinek szülei a magyargyűlölő bácskai szerbek elől futottak Kozárig. István és Zita lánya az ötödik csomóban, a Bikal utáni faluban, Mágocson talált férjet magának: félig felvidéki, félig vagy negyedig sváb családból valót.

Az élet, ahogy némi pátosszal mondani szokás, jól összebogozta a családi sorsvonalakat.

A Násdszegen maradottakét is: de az egy másik történet.

Ehhez annyi tartozik még, hogy azon a hat évvel ezelőtti, nyári találkozón, amelyik a tófúti temetőben kezdődött, azután a bikali katolikus templomban folytatódott, hogy egy nagy, közös vacsorával érjen véget néhai Puchner báró előbb állami gazdasági főépületté szocializált, mára főképp gazdag külföldiek kastélyszállójává nemesült, most jutányos áron megszámitott lakában, olyanok is megjelentek, akik sok éve nem látták egymást, meg olyan rokonok is, akik akkor és ott találkoztak először.

Igen, folytak a könnyek és elindult velük visszafelé az idő.

Egyszer, sok évvel ezelőtt, Gapp Erzsébet, Lizike és az édesanyja sáfrányos szeklicét szedegettek a szászvári kertben. Óriási, sárga labdaként ragyogott fölöttük a nap, mintha a Zengő csúcsa tartotta volna. A szirmok a padlásra kerültek száradni, kis ráadás konyhapénzt hozott az a fűszer, a pénz pedig jól jött Szilveszter bányászkeresete mellé. Igazából nem tudható, miért is kerültek szóba éppen akkor azok a gyalázatos vándorévek, mit művelt velük a sáfrányos szeklice, de előtolakodtak az emlékek, seregestől. Járt a kezük, s folyt a szó.

Akkor folyt: de máskor nem nagyon.

Nem túl gyakran volt beszédtema sem ott, sem másutt a múlt, a létező szocializmus jól kanalizálta az indulatokat, érzelmeket, elegyengette a háború utáni évek történelmi hepehupáit, megszabta a kimondhatót, kijelölte az elhallgatni valót. Olyan magyar nemzetállamféle lett itt is a módi: egyként kövezte, csak kövezte a vá-

gyott kommunizmushoz vezető utat sváb, (törzsökös) magyar, székely, csángó, felvidékről, délvidékről jött magyar meg a többi. Nagy, családi csöndek övezték a voltat, a múltat, szépen belesimulva a takarékos közbeszédbe.

Így hát a bikali, familiáris Katona-talkozó: az egy-egy szál virág, amit minden rokon letett a kénytelen honfoglalók, Ignác és Viktória, meg a már közöttük lévő Boldizsár fekete márvány sírkövére; a templomi mise élőkért és holtakért; a nehezen, de mégiscsak kikutatott, egybeszedett s megrajzolt, majdnem kétszáz vesszőjú családfa, amit – a felejtés ellen – mindenki kézbe kapott; a bárha csak egy napi együttlét; a közeli s távolabbi rokonok kuszan előgomolygó sorsa áradatszerűen idézték föl az eltűnt időt. Egybekapcsolva Nádszeggel a mecsekajli falvakat, összenövesztve, ami egybetartozott, újra átélhetővé téve az emlékeket. Erzsébet, Boldizsár akkor 87 éves özvegye egy karszékben ülte végig, botját maga mellé téve, a temetői emlékezést, hallgatagon, könnytelenül. Tucatnyi ember járt-kelt körülötte, üdvözölték, megcsókolták, akikről nemigen sejtette már, hogy kicsodák: mindenki láthatta, hogy az ő létideje régen nem a jelen, hanem a múlt. De nála jobban senki nem tudta, milyen lehetett az a fél évszázaddal azelőtti nyár, s hogy minél tovább él, annál közelebb jut ahhoz a valósághoz, amelyet lassan történelmi mesévé oldhatna már az idő.

De nem oldja. Túl karcos még a felszín és hallgatag a mély. Erzsébet sem mondhatta mást, amikor végleg kiment a nádszegiek közé a tófúti temetőbe.

Debrecen

– ahol a tudás gazdasági erővé válik

Az elmúlt fél évben részleteiben is kidolgoztuk Debrecen Fejlesztési Pólus Programját. Olyan fejlesztéseket tervezünk, amelyek komoly hozzájárulást jelentenek a város és a régió gazdaságának fejlődéséhez, új munkahelyek kialakításához.

Debrecenben az agrárium, a környezettudomány, a gyógyszerészet és a biotechnológia területén nemzetközileg versenyképes szellemi tőke található. A gazdasági fejlettség szempontjából előttünk járó nyugat-európai országokban, Japánban és az Amerikai Egyesült Államokban a megtermelt nemzeti össztermék lényegesen nagyobb hányadát fordítják kutatásokra, mint hazánkban. Debrecenben ezt a mintát követjük, mert úgy véljük, hogy semmi sem térül meg olyan busásan, mint a kutatás-fejlesztésre fordított beruházás. Célunk az, hogy a cívisváros tudományos műhelyeinek eredményeit termékekbe alakítsuk, elindítsuk ezek gyártását és megteremtjük világméretű alkalmazásuk feltételeit.

A Debrecen Fejlesztési Pólus három alapvető célt tűz ki maga elé:

1

A TÉRSÉG GAZDASÁGI SZERKEZETÉNEK MODERNIZÁLÁSÁT.

Ez mindenekelőtt azt jelenti, hogy egyre több lesz a magas hozzáadott értéket előállító, s azok széles körű elterjesztését szolgáló ágazat a gazdaságban.

2

A MUNKANÉLKÜLISÉG CSÖKKENTÉSÉT.

A fejlesztések eredményeképpen a városban és a régióban nő a foglalkoztatottság és az adófizetők aránya.

3

AZ ITT ÉLŐK JÖVEDELMI HELYZETÉNEK JAVÍTÁSÁT.

Nem elégedhetünk meg azzal, hogy a pólus működésének hatására a városban és térségében egyre több ember talál magának munkát – emelni kell a bérszínvonalat is.

A Debreceni Fejlesztési Pólus Program meghatározó elemei

TUDÁSKÖZPONTOK LÉTREHOZÁSA

A Debreceni Egyetemmel és a Magyar Tudományos Akadémiával együttműködve a következő években hét tudásközpontot hozunk létre: az Agrár Innovációs Tudásközpontot, az Európai Neutronkutató Központot, a GND RET-et, a Farmaklasztert, a Regionális Informatikai Tudásközpontot, az ACCENT Tudásközpontot, valamint a Humán Erőforrásfejlesztési és Üzleti Tudásközpontot. Ezekben olyan világszínvonalú fejlesztések valósulnak majd meg, amelyek lehetővé teszik magas hozzáadott értéket képviselő, versenyképes termékek előállítását.

AZ OKTATÁS ÁTALAKÍTÁSA

Az át- és továbbképzések rendszerének komplex kiépítésével, valamint a posztgraduális képzési formák megerősítésével folyamatosan biztosítjuk, hogy Debrecenben minden oktatási szinten figyelembe lehessen venni a gyorsan változó gazdasági igényeket.

DEBRECENI KERESKEDELMI KÖZPONT

Egy több ezer négyzetméter alapterületű irodaházat építünk, amely a kereskedelemfejlesztés és az információszolgáltatás révén hozzájárul a régió és a tágabb térség fejlődéséhez. Az új központ révén a régió kereskedelmi centruma Románia uniós csatlakozását követően is Debrecen marad.

REGIONÁLIS KIÁLLÍTÁSI ÉS VÁSÁRKÖZPONT

Debrecenben épül fel az ország második, nemzetközi színvonalú kiállítási és vásárcsopontja, ami tovább erősíti a város regionális-nemzetközi gazdasági központi szerepkörét. A debreceni kiállítási rendezvények száma és forgalma a központ felépülését követően legalább kétszeresére nő.

AZ IDEGENFORGALOM FEJLESZTÉSE

Az idegenforgalom fejlesztése a következő években jórészt a Nagyerdőt, a belvárost és az Erdőspuszták területét érinti. Többek között új, magas igényeket is kielégítő szálláshelyeket alakítunk ki, továbbfejlesztjük az orvosi-gyógyászati szolgáltatásokat, az aktív pihenés biztosítása érdekében pedig újabb sétálóövezeteket, gyalogostereket és -ösvényeket alakítunk ki.

DEBRECEN FÓRUM

A város történelmi főtengelye mentén felépülő épületegyüttes Debrecen XXI. századi új kereskedelmi, közösségi és kulturális centruma lesz. Amellett, hogy megőrzi a civis város léptékét, hangulatát, kifejezi azt a világméretű életformaváltást is, ami az információs forradalom révén az elmúlt évtizedekben bekövetkezett.

KÖZLEKEDÉSI FEJLESZTÉSEK

A teljes kiskörút kialakításával hatalmas, összefüggő gyalogosövezet jön létre a városban, az új autóbusz-pályaudvar megépülésével pedig újabb nagy kiterjedésű zöldövezetet nyerünk. Elindítjuk a 2-es villamost. Rövid időn belül Debrecen bármelyik európai nagyvárosból közvetlenül elérhető lesz – repülőgépen, vasúti fővonalon vagy közúti autópályán.

Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzata

Debrecen
– ahol a fejlődés
nem csupán szlogen

A Debreceni Disputa megvásárolható az alábbi könyvesboltokban:
Alternatív Könyvesbolt, Hatvan u. 1/A
Csokonai Könyvesbolt, Piac u. 45.
Fókusz Könyvesház és Galéria, Hunyadi János u. 8–10.
Sziget Könyvesbolt, Egyetem tér 1.
A folyóirat elektronikus formában olvasható: www.deol.hu

Médiapartnerünk: www.epiteszforum.hu

Debreceni Disputa

IV. évfolyam, 7–8. szám, 2006. július–augusztus
Megjelenik 1500 példányban

Főszerkesztő: **S. Varga Pál**

Szerkesztőbizottság:

**Bényi Árpád, Berényi Dénes, Berkesi Sándor,
Gáborjáni Szabó Botond, Görömbei András,
Hollai Keresztély, Orosz István**

Szerkesztők:

Berta Erzsébet (Árkádok)
D. Kovács Zoltán (Főtér)
Lapis József (Lépcsők, Pláza)
Nagy Gábor (Fotó)
Papp András (Macskakő)
Szénási Miklós (Kapualj)

Kiadja: a **Debrecen Önkormányzat Lapkiadó Kft.**
4025 Debrecen, Simonffy u. 2/A, tel.: (52) 422-631
E-mail: disputa@deol.hu

Felelős kiadó: **Angi János**

Borító, lapterv: **Petromán László**
Tördelés: **Kaméleon Dizájn Kft.**, tel.: (52) 532-211
Anyanyelvi lektor: **Arany Lajos**

Nyomtatás: **Alföldi Nyomda Rt.**, 4027 Debrecen,
Böszörményi út 6., tel.: (52) 515-715

ISSN 1785-5152